

- **V. Haçlı Seferi'nin Esrarengiz Portresi: Jacques de Vitry ve Eski Dünyanın Faaliyet Alanı**
Bedia GÖKTEPE
- **Davidson'un Zihin Felsefesinde Zihin-Beden Ayrımı**
Arş. Gör. Dr. Cansu AKOĞLAN
- **Memlûk Asıllı Bir Mimar "Çerkes el Halîf (731?-791/1300?-1389)**
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK
- **Urmiye Müzesi'nde Bulunan Erken İslam Dönemine Ait Slip Tekniğindeki Seramikler Üzerine Bir Değerlendirme**
Dr. Öğr. Üyesi Güler YILMAZ
- **Odyolojide Kullanılan Üç Heceli Sözcüklerin Türkçenin Büyük ve Küçük Ünlü Uyumu Yönünden Değerlendirilmesi**
Özlem TEPEKİRAN, Seda AKAR, Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZTÜRK,
Dr. Ody. Gurbet İpek ŞAHİN KAMIŞLI, Doç. Dr. Güven MENGÜ,
Prof. Dr. Yusuf Kemal KEMALOĞLU
- **Çalışan Ödül Sistemiyle Çalışma: Başarıları ve Sorunları**
Tuna Çağlar TOPGÜL
- **Sovyet Devrindeki Kazakistan'da Tarih Yazıcılığı: Mitler ve Gerçekler (Yayın Tanıtımı)**
Elif BAŞKURT
- **Selçuklu-Eyyûbî Devletlerinden Memlûklulara (Yayın Tanıtımı)**
Şehri KARAKAŞ

• **Sahibi**
Owner

AHBV Üniversitesi adına / In the name of AHBV University
Prof. Dr. Yusuf TEKİN

• **Editör**
Editor

Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE

• **Yazı İşleri Müdürü**
Directorate of Editorial Affairs

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK

• **Editör Yardımcıları**
Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi Bilal KOÇ
Dr. Öğr. Üyesi Dinçer APAYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Esra ULUŞAHİN
Dr. Öğr. Üyesi Tuna YILDIZ

• **İngilizce Editörü**
English Manuscripts Editor

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz ÇELİK

• **Düzenleme**
Technical Editors

Arş. Gör. Dr. İbrahim YILMAZ
Arş. Gör. Mehmet KÖLE
Arş. Gör. Zeynep ASLAN

• **Haberleşme**
Communication

ahbvedebiyatdergisi@hbv.edu.tr

• **Yayın Kurulu Üyeleri**
Editorial Board

Prof. Dr. Ayla KAŞOĞLU
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayten ER
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Cengiz ŞAHİN
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Çetin PEKACAR
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdal AKSOY
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Esmâ REYHAN
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Gül TUNÇEL
(AHBV Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SARITAŞ
(AHBV Üniversitesi)

Dr. Kemal ŞAMLIOĞLU
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Fatih KIRIŞÇIOĞLU
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurten GÖKALP
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
(AHBV Üniversitesi)

Dr. Ömer Faruk YELKENCİ
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Semih AKTEKİN
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Serdar SAĞLAM
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman Yücel ŞENYURT
(AHBV Üniversitesi)

AHBV Üniversitesi, Emniyet Mah. Abant 1. Cad. Toki Blokları No: 10/2D 9. Kat Yenimahalle/ANKARA

0312 546 06 00/01

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (HEFAD) uluslararası, bilimsel ve hakemli bir dergidir. Yılda iki sayı (Haziran / Aralık) yayımlanır.

Yayın Tarihi: 30 Aralık 2020

• Danışma Kurulu Üyeleri
Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah SAYDAM
(Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Âbide DOĞAN
(Hacettepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Âdem POLAT
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmed SKOUNTI
(Institut National des Sciences de l'Archéologie et
du Patrimoine, Fas Krallığı)

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali DUYNAMAZ
(Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali TİLBE
(Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali UTKU
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Bayram ÇETİN
(Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Benjamin S. ARBUCKLE
(North Carolina Üniversitesi, ABD)

Prof. Dr. Cevdet KILIÇ
(Trakya Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine DEMİREL BOGENÇ
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Erhan ÖZTEPE
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ertuğrul İŞLER
(Pamukkale Üniversitesi)

Dr. Fatimah Binti ALİ
(Pahang Üniversitesi, Malezya)

Dr. François SCHMITT
(Matej Bel, Slovakya)

Prof. Dr. Füsün ATASAVEN
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Gaybulla BABAYAROV
(Özbekistan Bilimler Akademisi)

Prof. Dr. Haldun ÖZKAN
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin KANDEMİR
(Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Imre BASKI
(Eötvös Loránd Üniversitesi, Macaristan)

Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN
(Kocaeli Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail COŞKUN
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail GÖRKEM
(Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Jarkin SULEİMENOVA
(Kazakistan Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi)

Dr. Júlia BARTHA
(Szolnok Milli Müzesi, Macaristan),

Prof. Dr. Klara KUZMOVA
(Trnava Üniversitesi, Slovakya)

Prof. Dr. Metin EKİCİ
(Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Mihaly HOPPAL
(Tartu Üniversitesi, Macaristan)

Prof. Dr. Muharrem KASIMLI
(Azerbaycan Devlet Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ÖNER
(Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Müslüm AKDEMİR
(Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Naile HACIZADE
(Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Necmi KARUL
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Nedim KULA
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Nergis BİRAY
(Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN
(Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Noor Raha Mohd RADZUAN
(Pahang Üniversitesi, Malezya)

Prof. Dr. Ruhi ERSOY
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Serkan ŞEN
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Vasif ŞAHOĞLU
(Ankara Üniversitesi),

Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
(Ege Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE	EDİTÖRDEN <i>EDITORIAL</i>	7 9
Araştırma Makaleleri <i>Research Articles</i>		
Bedia GÖKTEPE	V. Haçlı Seferi'nin Esrarengiz Portresi: Jacques de Vitry ve Eski Dünyanın Faaliyet Alanı <i>Mysterious Portrait of The Fifth Crusade: Jacques de Vitry and Field of Activity of The Old Times' World</i>	11-18
Arş. Gör. Dr. Cansu AKOĞLAN	Davidson'un Zihin Felsefesinde Zihin- Beden Ayrımı <i>Mind-Body Distinction in Davidson's Philosophy Of Mind</i>	19-26
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK	Memlûk Asıllı Bir Mimar 'Çerkes el-Halilî (731? -791/1330? -1389) <i>A Mamluk Architect "Cerkes al-Khalili" (731? -791/1330? -1389)</i>	27-36
Dr. Öğr. Üyesi Güler YILMAZ	Umriye Müzesi'nde Bulunan Erken İslam Dönemine Ait Slip Tekniğindeki Se- ramikler Üzerine Bir Değerlendirme <i>A Review On Seramics Mad With Slip Technique of Early Islam Era in Urmia Museum</i>	37-50

Özlem TEPEKİRAN, Seda AKAR, Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZTÜRK, Dr. Ody. Gurbet İpek ŞAHİN KAMIŞLI, Doç. Dr. Güven MENGÜ, Prof. Dr. Yusuf Kemal KEMALOĞLU	Odyolojide Kullanılan Üç Heceli Sözcük- lerin Türkçenin Büyük ve Küçük Ünlü Uyumu Yönünden Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Trisyllabic Words Used in Audiology From The Aspect of Palatal And Labial Harmony of Turkish</i>	51-59
Tuna Çağlar TOPGÜL	Çalışan Ödül Sistemiyle Çalışma: Sistem, Başarıları ve Sorunları <i>Working Under Employee Reward System: System, Its Benefits and Prob- lems</i>	61-69

Yayın Tanıtımı *Book Reviews*

Elif BAŞKURT	Sovyet Devrindeki Kazakistan'da Tarih Yazıcılığı: Mitler ve Gerçekler	71-73
Şehri KARAKAŞ	Selçuklu-Eyyubî Devletlerinden Memlûklara	75-78

EDİTÖRDEN

Değerli okurlarımız,

Türkiye ve dünya açısından özellikle sağlık alanında hayli zorlu geçen bir yılın ardından dergimizin 3. sayısı ile yeniden sizlerle buluşmanın sevincini yaşıyoruz.

Söz konusu sayımızda tarih, felsefe, dilbilim, sosyoloji ve sanat tarihi alanlarında altı araştırma makalesinin yanı sıra iki kitap tanıtımı yer almaktadır.

Dergimizin bu sayısında emeği geçen kıymetli yazarlarımıza, yayın ve danışma kurulu üyelerimize içtenlikle teşekkür ederiz. Bir sonraki sayımızda buluşmak dileğiyle...

Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE

Editör

EDITORIAL

Dear readers,

Following a year that has proved to be rather challenging and afflicting for Turkey and the whole world in terms of health, we are proud and highly pleased to be presenting you the third issue of our journal.

In our present issue, there are six articles in fields of history, philosophy, linguistics, sociology and art history besides two book reviews.

We deliver our heartfelt thanks and gratitude to the writers of these articles and the members of editorial and advisory boards. We hope to meet you in the next, namely fourth, issue of our journal with new articles that will offer you new horizons and worlds.

Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE
Editor

V. HAÇLI SEFERİ'NİN ESRARENGİZ PORTRESİ: JACQUES DE VITRY VE ESKİ DÜNYANIN FAALİYET ALANI

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Bedia GÖKTEPE

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
bediagoktepe43@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4307-8380

Gönderim Tarihi: 18.10.2020 Kabul Tarihi: 22.12.2020

Alıntı: GÖKTEPE, Bedia (2020). "V. Haçlı Seferi'nin Esrareniz Portresi: Jacques De Vitry Ve Eski Dünyanın Faaliyet Alanı", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (3) 11-18.

ÖZ: Döneminin meşhur teologlarından biri olan Jacques de Vitry, 1216 yılında Papa III. Innocentius tarafından Akka'ya piskopos olarak atanmıştır. Onun asıl vazifesi, Doğu'da yaşayan Hıristiyanları Papa'nın buyruğu altında birleştirmek ve onları Müslümanlara karşı harekete geçirmektir. Bununla birlikte Jacques de Vitry hem Albenilere hem de kutsal topraklara yapılan Haçlı Seferlerinde vaazlar vererek, seferlere destek vermiştir. Fakat Haçlı Seferlerinin başarısız olmasının ardından Haçlılar misyonerlik faaliyetlerine yönelmiştir. Jacques de Vitry, Doğu'da bu misyonerlik faaliyetlerinin öncü isimlerinden biri olmuştur. Akka, Beyrut, Sur ve Sayda gibi Doğu Akdeniz liman şehirlerinde vaazlar vererek, Müslümanların Hıristiyanlaştırılmasında müessir olmuş, Fransisken ve Dominiken tarikatlarının misyonerlik etkinliklerini desteklemiştir. Bu çalışmada, Jacques de Vitry'nin V. Haçlı Seferi'nin hazırlıklarında oynadığı rol, misyonerlik faaliyetleri, Dominiken ve Fransisken tarikatları ile ilişkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Jacques de Vitry, V. Haçlı Seferi, Misyonerlik

Mysterious Portrait of The Fifth Crusade: Jacques de Vitry and Field of Activity of The Old Times' World

ABSTRACT: Jacques de Vitry, one of the famous theologians of his era, was appointed bishop to Acre in 1216 by Innocentius III. His main task was to unite Christians living in the East under Pope's command and to mobilize them against Muslims. In addition, Jacques de Vitry supported the campaigns by preaching both the Albigenses and the Crusaders to the Holy Land. However, the Crusaders focused on missionary activities after the Crusades failed. Jacques de Vitry became one of the pioneers of these missionary activities in the East. He had an impact on the Christianization of Muslims by preaching in the Eastern Mediterranean port cities such as Acre, Beirut, Tyre, Sidon, supporting the missionary activities of the Franciscan and Dominican sects. In this study, the role played by Jacques de Vitry's in the preparations of the Fifth Crusade, his missionary activities, and his relationship with the Dominican and Franciscan sects have been examined.

Keywords: Jacques de Vitry, the Fifth Crusade, Missionary

Giriş

1.Hayati

Fransa'da doğan Jacques de Vitry, 13. yüzyılın ilk yarısında, Avrupa ve Orta Doğu'da çeşitli faaliyetlerde bulunan Roma Katolik Kilisesi'nin önde gelen din adamı, *piskoposu*¹ ve *kardinaliydi*². Ne zaman doğduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, 1160-1170 yılları arasında doğduğu düşünülmektedir. 1240 yılında Roma'da ölmüştür. 1190-1208 yılları arasında Paris'te

¹ Havarilerin halefleri olarak kabul edilen piskoposlar, onların yaptıkları gibi dini ritüelleri idare etmek, papazları atamak, ruhban sınıfının disiplinini sağlamak ve ayinlerin icra edilmesi için gerekli koşulları sağlamak gibi salâhiyetlere sahipti. Bütün bu görevleri icra edebilmesi içinde yasalar yapmak, aforaz etmek, cezalandırmak ve kendi tasarruflarında olan bölge-lerin papazların ödeneklerini tanzim etmek gibi haklara sahipti. Piskopos hakkında detaylı bilgi için bkz. (Genç, 2013: 18-34).

² Kilise hiyerarşisinde papalıktan sonraki ikinci makamdır. Kilisenin idari işlerini yürütürler. Seçilecek olan papa kardinal-lerden biridir ve kardinal kurulu tarafından seçilir (Şahin, 2018: 476).

teoloji eğitimi aldıktan sonra, 1208 yılında Saint Nicolas d'Oignies manastırına katılmak üzere Paris'ten ayrılmıştır (Decorte vd., 2019: 1). Jacques de Vitry, "*Historia Orientalis*", "*Historia Occidentalis*" ve "*The History of Jerusalem*" adlı üç önemli eseri kaleme almıştır.

2. Jacques de Vitry'nin Piskoposluk Öncesi Sahaya Hazırlanması

Saint Nicolas d'Oignies Manastırı'na girmek için gittiği Oignies'te, Mary of Oignies ile tanışan Vitry, onunla yakın bir bağ kurmuştur. Onun tavsiyesiyle kanon olan Vitry, bir süre Oignies'te kaldıktan sonra, Orta Çağ Avrupası'nın en önemli entelektüel merkezlerden biri olan Paris'e geri dönmüştür. Döndükten sonra kendini vaazlara adayan Vitry, 1210-1213 yılları arasında Albinlere³ karşı yapılan Haçlı Seferi'nin önde gelen vaizlerinden biri olmuştur (Brehier, 1910).

Jacques de Vitry'nin birçok çalışması, kendisinden sonra gelen vaizler tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Paris'teki reform hareketleri sayesinde entelektüel ve dini kimliğini kazanmıştır (Beattie, 2014: 46). Paris'teki Peter the Chanter'den⁴ bir süre eğitim alan Vitry, sonrasında Fransa'da Argenteuil kasabasında bir süre kilise papazı olarak görev yapmıştır. Vitry'nin Albinlere ve kutsal topraklara düzenlenen Haçlı Seferlerinde yaptığı vaazlardaki başarısı, onun 1216 yılında Akka piskoposu olarak atanmasını sağlamıştır. Akka piskoposu iken papaya Doğu'nun siyasi, askeri ve sosyo-ekonomik durumunu anlatan yedi mektup yazmıştır (Coakley, 2006: 69).

3. Haçlı Seferlerine Propagandalarıyla Destek Vermeye Başlaması ve V. Haçlı Seferi

Papa III. Innocentius (1198-1216), IV. Haçlı Seferi'nin (1200-1204) başarısızlığıyla sarılan papalığın prestijini arttırmak, Müslümanların elinden kutsal toprakları geri almak ve bütün Hıristiyanları Roma idaresinde birleştirmek amacıyla 11 Kasım 1215 tarihinde Roma'da IV. Lateran Konsili'ni⁵ toplamıştır. Burada, toplumun bütün kesimlerine hitap eden papa, yeni bir Haçlı Seferi düzenleme çağrısında bulunmuştur. Ayrıca sefere katılmayı düşünenlere günahlarının bağışlanması ve maddi kazanımlar gibi dünyevi-uhrevi vaatlerde bulunulmuştur. Papa III. Innocentius'un emriyle ruhban sınıfına mensup vaizler, Avrupa'nın pek çok yerinde, halkı yeni bir Haçlı Seferine teşvik etmek için ikna edici konuşmalar yapmışlardır (Çelik, 2018/1, 316).

Papa III. Innocentius, V. Haçlı Seferi'nin hazırlıklarını yapmaya başladığında, onun en büyük destekçilerinden biri Jacques de Vitry olmuştur. V. Haçlı Seferi, diğer haçlı seferlerinden farklı bir özelliğe sahiptir. Bu seferin amaçlarından birisi Hıristiyan vaazları yoluyla Müslümanları Hıristiyanlaştırmaktır. Yansıtılan amacı, Hıristiyan din kardeşlerine yardım etme olan seferde yaş, cinsiyet ve statü farketmeksizin, her katılımcı vaaz kampanyalarıyla sefere teşvik edilmiştir (Bolton, 1998: 57-58).

Vitry, Haçlı Seferlerine özellikle günâhkarların katılması hususunda vaazlar vermiştir. Ona göre, seferlere katılanların en büyük kazancı, günahlarının bağışlanması ve erdeme kavuşmalarıdır; askeri zafere katkı sunmak, maddi kazanç elde etmek, kutsal toprakların kurtarılmasını sağlamak ve ekonomik çıkar elde etmek, sefere katılacakların diğer kazançları olacaktır. Vitry, Haçlıları sefere teşvik ederek, onların şeytana şu şekilde cevap vermelerini söylemiştir: "*Ben Hıristiyanlık*

³ Albinler 12. ve 13. yüzyıllarda Fransa'nın Albi bölgesinde ortaya çıkan bir tarikattır. Hıristiyanlığa göre, sapkın bir tarikat olan Albini tarikatu, Hıristiyanlığın temel pratiklerini reddetmeleri, reenkarnasyonun varlığına inanmaları ve dünyayı cehennem kabul etmeleri nedeniyle Hıristiyanlıktan keskin bir biçimde ayrılırlar. 1209 yılında yapılan Albigeos Haçlı Seferi ile ortadan kaldırılmışlardır. Detaylı bilgi için bkz. (Işık, 2019).

⁴ Peter Cantor Fransız dinbilimcidir. Hem Eski Ahit hem de Yeni Ahit kitaplarını yorumlamıştır. V. Haçlı Seferi'nin çağrısının yapıldığı IV. Lateran Konsülünün teolijik programı onun öğretilerinden etkilenecek hazırlanmıştır (Baldwin, 1970: 235-243).

⁵ IV. Lateran Konsili 1215 yılında Papa III. Innocentius önderliğinde Roma'da toplanan bir konsildir. Konsil bu tarihe kadar yapılmış en büyük konsil olma özelliğine sahiptir. Konsilin toplanma amacı V. Haçlı Seferi'ni tertip etmektir. Konsile çok sayıda piskopos, patrik gibi kilise görevlilerinin yanı sıra krallar veya temsilcileri iştirak etmiştir. Papa III. Innocentius tıpkı daha önce yapılan Haçlı Seferlerinde öne sürülen argümanlardan biri olan Kudüs'teki Hıristiyan din kardeşlerinin içinde bulunduğu zor durumu izah ettikten sonra Kudüs'e yardım yönünde seferin gagesini açıklamıştır (Benli, 2019: 124).

için eşimi ve çocuklarımı terk ettim. Bu uğurda ana vatan özlemi çektim. Denizin tehlikelerine maruz kaldım. Bunları tek bir tutku uğruna kaybetmek istemiyorum." (Beattie, 2014: 47-48).

Papa III. Innocentius, 1216 yılında ölünce, yerine III. Honorius papalık makamına geçmiştir. III. Honorius, III. Innocentius'un başlatmış olduğu Haçlı Seferi projesini devam ettirme kararı almıştır. Bu doğrultuda, ilk olarak yeni Haçlı Seferine destek vermeleri için Avrupa krallarına çağrılarda bulunmuştur. Avusturya Dükü V. Leopold ve Macar Kralı II. Andreas (1177-1235), sefere destek vereceklerine dair olumlu dönüş yapmışlardır (Runciman, 1987: 129-130).

V. Haçlı Seferi düşüncesinin oluşma evresini, Mısır merkezli bir plan oluşturmaktadır. Mısır ve civarının zapt edilmesine dönük ilk planlamanın, III. Haçlı Seferi sırasında gelişen olaylar⁶ çerçevesinde belirdiği anlaşılmaktadır. Kilit noktada bulunan Mısır'ın ele geçirilmesi, Müslüman ahalinin Nil Deltası ve civarından çıkarılmasını da beraberinde getireceği öngörülmüştür. Buna bağlı olarak, ardından da Suriye ve Akka'da bulunan Müslümanların siyasi varlığının kısa sürede kısaca alınması hedeflenmiştir. Öngörüler gerçekleştirildiğinde ise asıl hedef *-kutsal topraklar (Kudüs)-* ele geçirilmiş olacaktır. Kudüs, Haçlı Seferleri düşüncesi temelinde var olan ve kutsal görülen bir imge olarak yerini almıştır. Dönem ana kaynaklarının ve araştırma eserlerinin ortaya koyduğu üzere Kudüs, kutsallık, zenginlik ve yeryüzünün cenneti gibi sıfatlara nail bir yer olmuştur. Haçlı Seferleri düşüncesinin rasyonelitesinde var olan -plan ve hedef odaklı harekât-, seferle birlikte gerçekliğini ve tezahür noktasını Mısır ve Dimyat'ta bulacaktır. Ancak gerçekliğin ve amaçların karşısında Eyubî Sultanı el-Adîl (1200-1218) vaziyet almış ve Haçlı ordusunu, Suriye'de ordusuyla karşılayarak, engellemeye çalışmıştır. Aynı dönemlerde yerine Mısır'da nâib olarak bıraktığı el-Kâmil, Mısır ordusuyla birlikte Kahire'den harekete geçmiş, Dimyat'ın güney kısmında bulunan el-Adiliye'ye gelmiş ve ordugâhını kurmuştur. Bilgiler doğrultusunda, tarihin yeniden karşı karşıya getirdiği iki dünyanın, daha organize ve aktif şekilde mücadele için vaziyet aldıkları görülmektedir (Demirkent, 1987: 187-188).

Bu doğrultuda Haçlı birliklerine karşı, Dimyat'ın girişinde, Nil Nehri'nin ortasında Silsile Burcu tahkim ettirilerek güçlendirilmiş ve 300 kişilik bir birlik bölgeye yerleştirilmiştir. Ayrıca nehrin girişleri kapatılarak, karargâhın yeri, şehrin savunma harekâtının kolayca idare edilebileceği, ihtiyaç duyulan erzak ve mühimmatın kolayca temin edilebileceği yere konuşlandırılmıştır. Bu itibarla, harekâtın yapılacağı alana hâkim bir yerde bulunan korunaklı bir tepe, karargâh noktası olarak belirlenmiştir. Fakat ordu ve donanmanın yetersizliği nedeniyle Haçlılara karşı bir saldırıda bulunulmamıştır. Kudüs kralı Jean de Brienne (1210-1225), bu müstahkem burcun zaptedilmesinin, seferin seyri açısından önemli olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine harekete geçen Haçlı birlikleri, burcu müdafaa eden Müslümanların direnişlerine rağmen burayı ele geçirmiştir. Elde edilen başarı, Haçlılara Dimyat surlarına kadar yaklaşma imkânını vermiştir (Çelik, 2018/2, 142-146).

el-Kâmil'in Adiliye'den çekilmesinin en önemli nedeni, kendisine düzenlenecek olan suikast teşebbüsünü haber almasıdır. el-Kâmil, Dimyat'tan geri çekilmek zorunda kalınca, Haçlılar şehri ele geçirmiştir. el-Melik'ül Adîl, ordusunu güneydoğuya Uşmuna'ya çekmiş ve burada Suriye'den kendisini desteklemek üzere gelen kardeşi el Melik'ül Muazzam ile buluşmuşlardır. Ancak bu iki ordu da Haçlıları Dimyat'tan çıkaramamışlardır. Bu gelişme üzerine, el-Melik'ül Kâmil, Mısır'ı tahliye etmeleri şartıyla Kudüs'ü Haçlılara vermeyi teklif etmiştir. Kudüs Kralı Jean de Brienne ve pek çok Haçlı teklife ılımlı yaklaşmış olsa da Pelagius ve destekçileri olan İtalyanlar teklifi kabul etmemişlerdir. Nihayetinde Haçlılar 5 Kasım 1219 tarihinde Dimyat'ı hâkimiyetleri altına almışlardır. Haçlılar, Dimyat'ta bir yıldan fazla kalmalarına rağmen hiçbir faaliyette bulunamamışlardır. Müttefik Haçlı ordusunun Mısır'a gelmesinden endişelenen el Melik'ül Kâmil, otuz yıllık ateşkes

⁶ III. Haçlı Seferi, Selâhaddin Eyyübî'nin Hittin zaferiyle Kudüs'ü geri alması üzerine Kudüs'ü Müslümanlardan geri almak amacıyla düzenlenmiştir. Papa VIII. Gregorius'un (21 Ekim 1187-17 Aralık 1187) çağrısına İngiliz ve Fransız krallar ile Alman imparatoru II. Friedrich Barbarossa olumlu yanıt verdiler. Önce karayolunu tercih eden Barbarossa akabinde İngiliz ve Fransız kralları deniz yolunu kullanarak yola çıktılar. Friedrich Barbaros'un komutasındaki Alman Haçlı ordusu Anadolu'da büyük bir zayıyat verdi. Friedrich Barbarossa'nın Silifke'de ölümü neticesinde ordusu dağıldı. Oğlunun komutasındaki küçük bir birlik Sur'a ulaşabildi. Fransız ve İngiliz krallarının desteğiyle Haçlılar Akka'yı ele geçirdiler. Haçlılar önce Yafa'yı ardından Daron'u hâkimiyet altına almalarına rağmen III. Haçlı Seferinin nihai hedefi olan Kudüs'ü ele geçiremediler. III. Haçlı Seferinin Haçlılar için en büyük kazancı Kıbrıs'ın ele geçirilmesiydi. IV. Haçlı Seferi'nin asıl hedefi Mısır'dı. Venedik'in Mısır'la ticari ilişkileri olması nedeniyle Venedik'in de teşvikiyle IV. Haçlı Seferi İstanbul üzerine yapılmıştır (Demirkent, 1996: 14/536-538).

karşılığında Kudüs'ü ve Filistin'i Haçlılara vermeyi taahhüt etmiştir. Bu teklif Akka Kralı Pelagius tarafından kabul edilmemiştir (Demirkent, 1996: 14/ 539-540). Bütün İslâm topraklarını hâkimiyeti altına alma niyetinde olan Haçlılara, Moğollar ve Gürcüler yardım etmeyince, Ağustos 1221'de Bahrül-mahalle'de Müslümanlar karşısında mağlup düşmüşlerdir. Dimyat'ı boşaltmaları karşılığında canlarına dokunulmamıştır (Karakaş, 2016: 23). V. Haçlı Seferi'nin düzenlenme amacı, Mısır'ı zaptetmek olmasına rağmen başarılı olunamamış, fakat Dimyat ele geçirilmiştir. Ancak işaret edildiği üzere, Haçlılar burada daimî bir hâkimiyet tesis edememişler, Dimyat kısa bir süre sonra yeniden Eyyûbîlerin eline geçmiştir.

Haçlı Seferleri Döneminde Misyonerlik

I. Haçlı Seferi'ni başlatan Papa II. Urban'ın, Clermont Konsili'ndeki konuşmasının kayıtları günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte, Müslümanların dönüşümü-Hıristiyanlaştırılma amacından bahseden bir kronik de mevcut değildir. Takriben 1122 yılında Clermont konuşmasının bir versiyonunu kaleme alan Robert the Monk, Papa Urban'ın Müslümanların dönüşümünü açık bir hedef olarak göstermediğini ifade etmiştir. 1095'ten 1099 yılına kadar Papa Urban'ın yazdığı mektuplarda, Müslüman dönüşümünden bahsedilmemektedir. Seferin amacı, Doğu'da özellikle Kudüs'te Müslümanlar tarafından engellenen Hıristiyanlık ve kiliselerin kurtarılması olarak sunulmuştur (Kedar, 1984: 57-58). Haçlı tarihi ile ilgili mühim çalışmaları olan Joshua Prawer de seferin amacını, kutsal toprakları kurtarmak olduğunu belirtmiş, ardından Latin Krallığı'nın, Müslümanları Hıristiyanlaştırma gibi bir misyon gütmeyi kaydettiğini (Prawer, 1972: 510).

Haçlıların 1097'deki İznik kuşatmasından itibaren, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlerle din değiştirme vakaları görülmüştür⁷. Latin Krallığı döneminde kaleme alınan kroniklerde, Kudüs kralı I. Baldwin (1100-1118) ve Godfrey of Bouillon'un (1099-1100) yakın çevresindeki birkaç Müslümanın Hıristiyanlığı kabul ettiği kaydedilmiştir. I. Baldwin'in saray muhafızı yapmak için bir Müslümanı yetiştirdiği ve ona kendi adını verdiği kaynaklarda geçmektedir (Kedar, 1984: 74). İzah edildiği gibi papalığın resmî bir misyonerlik politikası olmamasına rağmen, Haçlılar ve Müslümanlar arasında, I. Haçlı Seferi'nden itibaren siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik nedenlerle din değiştirmeler yaşanmıştır.

Yapılan ilk vaazlarda Haçlılar (*İsa'nın askerleri ve hacılar*) motive edilerek, kutsal yolculuğa teşvik edilmişlerdir. Fakat seferler başarısızlıkla neticelenmiştir. Orta Çağ Avrupası'nda kıtlık, veba ve askeri başarısızlıkların, insanların ahlaki ve dini eksiklikleri nedeniyle Tanrı'nın onları cezalandırdığı algısı vardır. Onlar, yaşananları, karşı karşıya kaldıkları zor durumları ve seferlerin başarısızlıklarını günahkâr olmaları nedeniyle Tanrı'nın cezalandırması olarak görmüşlerdir.

Öte yandan Haçlı Seferlerinin başarısız olmasının ardından, Raymond Lull (1232-1315) gibi din adamları barış odaklı yöntemlerle, kutsal toprakların savunulmasının gerekliliğini vurgulamışlardır. Raymond Lull, Müslümanlarla savaşmak yerine onları ikna ederek, Hıristiyanlığa döndürülmesi gerektiğini düşünen ilk Avrupalı olmuştur. Bu bağlamda 13. yüzyılın başında, Fransisken⁸ ve Dominiken⁹ tarikatları teşekkül etmiş ve bunların mensupları Suriye'nin çeşitli yerlerinde vaazlar vermişlerdir (Evans, 2000: 169).

⁷ Haçlı Seferleri döneminde din değiştirme hadiseleri hakkında detaylı bilgi için bkz. (Usta, 2011: 691-717).

⁸ Fransisken tarikatı Aziz Fransua (François, Francis, Francesco) tarafından kurulmuştur. Aziz Fransua bütün mal varlığından feragat ederek fakir bir yaşam sürmeyi tercih etmiştir. Kurduğu tarikat da fakir yaşamı esas almıştır. Papa III. Innocentius'un onayını alan tarikatın hedefi vaazlarla Hıristiyanlığı yaymaktır. Aziz Fransua tıpkı Batı Hıristiyanları gibi İsa'nın mezarının bulunduğu Kudüs'ün kurtarılmasını arzu ediyordu. V. Haçlı Seferi sırasında (1217-1221) üç kez Müslümanlarla irtibata geçme denemesinde bulundu. Üçüncü denemesinde Dimyat'a ulaşabildi. Burada Melik el-Kamil ile görüştü. Fransisken tarikatı hakkında detaylı bilgi için bkz. (Kurt, 2012).

⁹ Adını kurucusu Dominikten alan Dominiken tarikatı XIII. yüzyılda teşekkül etmiştir. Papanın onayını alan tarikat siyasi, dini ve sosyal sorunlarla mücadele eden kilisenin destekleyicisi olmuştur. Tarikatın kurulma amacı vaazlar yoluyla Hıristiyanlığın öğretilerini yaymaktır. Bu bağlamda İspanya, Fransa, İngiltere gibi Avrupa merkezlerinin yanısıra Afrika ve Asya'ya kadar birçok yerde misyonerlik faaliyetleriyle faal olmuşlardır. Tarikatın eğitimi, misyonerlik faaliyetleri ve hiyerarşisi hakkında detaylı bilgi için bkz. (Esen, 2015).

Akka Piskoposu Olarak Jacques de Vitry (1216-1228)

1216 yılında Papa III. Innocentius tarafından Akka'ya piskopos olarak atanan Jacques de Vitry, Cenova'dan hareket ederek, Akka'ya gelmiştir. Vitry, yazdığı mektupta Akka'da gördüklerini şu şekilde ifade etmiştir:

Bütün şehir gelişimle mutlu oldu. Akka'da Jacobiteslere Sarazenlerin¹⁰ dilinde vaazlar verdim. Bununla birlikte Sarazenlerle birlikte yaşayan Suriyelilerin hain ve yozlaşmış olduklarını, Suriyelilerin Sarazenlerin kötü karakterlerine adapte olduklarını ve rüşvet alan bazılarının Hıristiyanlığın sırlarını Sarazenlere anlattıklarını gördüm. Onlar Grek tarzına göre mayalı ekmelekle ayinler yapıyorlar. Ben ayrıca burada Nesturiler, Gürcüler ve Ermenilerle karşılaştım. Onların piskoposları veya herhangi bir resmi liderleri yok. Henüz onları bir araya getiremedim (Iris, 2001: 5-6). İnsanlara vaazlar verdim ve iki Sarazeni vaftiz ettim. Sarazenlerin arasında bir bölünme var. Onlar cüret edip Hıristiyanlara yardım etselerdi onları Hıristiyanlığa dönüştürebilecektik. Bu mektup Sarazenlerin dilinde (Arapça) yazılmasına rağmen onların kanunlarının yozlaşmış olduğunu gördüm. Birçok Sarazen Suriyeli rahipler tarafından vaftiz edildi. Bana göre hem Doğu'da yaşayan Heretikler hem de Sarazenler sağlam bir doktrin ile kolaylıkla Hıristiyanlığa döndürülebilir. (Iris, 2001: 14-15).

Vitry'nin mektubundan görüleceği üzere, döneme dair bölgenin ve civarda yaşayanların vaziyetleri ortaya konulmuştur. Müslümanlara yönelik ötekileştirici bir tutumunun olduğu görülen Vitry, Suriyelilerin yozlaşmasının ve kötü davranışlar içerisine girmelerinin temel sebebini de Sarazenlere bağlamaktadır. Nakilleri dönemi açısından bilgi sunmasının yanı sıra, nitelik olarak da çeşitlilik arz etmektedir. Yapılan ekmeğin mayalı olması, Nasturiler, Gürcüler ve Ermenilerin dini liderlerinin olmamasını ortaya koyarak, misyonerliğinin hedeflerini de belirtmektedir.

Vitry, Akka'da gördüğü Hıristiyan dini geleneğinin çeşitliliğinden dolayı oldukça şaşırılmıştır. 1216 yılında Akka'ya piskopos olarak atandığında, Ortodoks Hıristiyanların kendi inançlarını terk edip, Katolik inancını benimsemeleri yönünde vaazlar vermiştir. Vitry'nin sadece Müslümanları Hıristiyanlaştırmak değil, aynı zamanda Ortodoks Hıristiyanların da Katolik inancını benimsemeleri yönünde bir misyonunun olduğu görülmektedir. Vitry ve Oliver Paterbon¹¹, diğer Haçlılar gibi silahlı bir Hıristiyan zaferini tasvip etmemişler, V. Haçlı Seferi boyunca Doğu Hıristiyanları ve Müslümanlara yönelik yenilikçi misyonerlik beklentisi içerisinde olmuşlardır (Whalen, 2018: 147-148).

Vitry, kendisinden talep edilen doğuda yaşayan Hıristiyanların durumunu anlatan raporu papaya göndermiştir. O, bu raporunda yerli Hıristiyanların, Batılılar yerine Müslümanların yönetiminde yaşamak istediklerini ve doğuda yaşayan Latinlerin yozlaşmış olduklarını ve doğulu bir yaşam sürdürdüklerini ifade etmiştir. O, raporunda uzun süren barış döneminin ardından Müslümanlarla Latinler arasında ticaretin arttığını ve buna paralel olarak onların refahının arttığını bu sebeple yeni bir sefer istemediklerini kaydetmiştir (Karakaş, 2017: 56-57).

1217 yılı ilkbaharında, Vitry'den Haçlı yönetimi altındaki Suriye'nin kıyı kentlerinde bir haç turu yapması istenilmiştir. Yapılan haç turunda vaazlar verilmiş ve Hıristiyanlık ile İslâm

¹⁰ Sarazen: İslâm öncesi dönemde Arapları tarif etmek için kullanılan bir tabirdi. Arapların İslâmîyet'i kabul etmeleri ve Akdeniz'de faal olmaları kavramın ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Haçlı Seferleri zamanında kavram bütün Müslümanları ifade etmek için kullanılmıştır (Polat, 2019: 619).

¹¹ Oliver of Paterbon'un 1170 yılında Almanya'nın Wespilla veya Friesland kentinde doğduğu düşünülmektedir. Paterbon teoloji, dil bilimi, fizik, matematik gibi farklı disiplinlerde eğitim almıştır. 1207 yılında dönemin en önemli eğitim merkezlerinden biri olan Paris Üniversite'sinde iki yıl ders vermiştir. Albililere karşı düzenlenen Haçlı Seferlerinin vaazını vermesi için Papa III. Innocentius tarafından vazifelendirilmiştir. Kutsal Topraklara yapılan Haçlı Seferlerine de vaazlarıyla destek vermiştir. Alman Haçlı ordusu ile birlikte V. Haçlı Seferi'ne iştirak etmiştir. Haçlıların Dimyat'ı kuşattıkları sırada matematik ve fizik bilgisini kullanarak bir mancınık yapmış ve şehrin Haçlılar tarafından ele geçirilmesini sağlamıştır (Çelik, 2018/2 :31-32).

dinini benimseme hususunda kararsız kalanlara, Hıristiyanlığı tercih etmeleri için telkinlerde bulunmuştur. Bu şekilde, haç turunda iki Müslümanı vaftiz etmiştir. 1219'da Haçlılar, Dimyat'ı ele geçirdiklerinde, Vitry, Müslüman çocukların köle olmasını engelleyerek, onları vaftiz etmiştir (Kedar, 1984: 118).

Vitry, Akka'da Müslüman kölelerini hizmetlerinde tutmak amacı ile onların vaftiz edilmesini reddeden Hristiyanların, suç işlediklerini ifade etmiştir. Vitry, bu kölelere bir çevirmen aracılığıyla Arapça vaazlar vermiş ve neticede onlar da Hıristiyanlığa geçmişlerdir. Vitry, bu Müslüman kölelerle ilgili olarak şunları aktarmıştır: “Eski kölelerin çoğuna haç verdim ve onları kutsal toprakları savunmaları için yüreklendirdim.” (Walker, 2018: 152-153). Fakat Vitry, bir süre sonra Hıristiyanlığa dönen bu Müslüman kölelerden şikâyet etmeye başlamıştır. Onları, Hıristiyanlığı zor ve uygulanamaz bulmalarından dolayı eleştirmiştir. Geçici olarak Hristiyan olan kölelerin, sonradan gizlice pagan inanışlarına geri döndüğünü ifade etmiştir. Vitry'e göre, daha da kötüsü, Hıristiyanların bir kısmının Müslümanlığa geçip, sonradan geri döndürülemediği olmalarıdır (Walker, 2018: 172-173).

Jacques de Vitry ve Oliver of Paterbon'un, V. Haçlı Seferi'nin propagandalarını yapmaları ve Haçlı Seferi hazırlıkları sırasında II. Frederich (1220-1250) ve IX. Gregory (1227-1241) arasında aracılık yapmaları, onların Doğu Hıristiyanlığı ve İslâm hakkında ortaya koydukları çalışmaların hızlı bir şekilde yayılmasına sebep olmuştur. Onların aktiviteleri ve kardinallığe terfi etmeleri, tarikatlar ile temas kurmalarını sağlamıştır. Vitry ve Oliver'in, Eyyûbî hükümdarı el-Kâmil'in barış yapma isteğini ve Francis Assisi'ye (1181-82-1226) gösterdiği hoşgörüyü görmeleri, Papa III. Innocentius'a destek vermelerini sağlamıştır. III. Innocentius, el-Kâmil'e, gelecek Haçlı Seferlerini önlemek için topraklarını Hıristiyan misyonerlere açması gerektiğini söylemiştir. Vitry ve Oliver'in vaaz hareketleri, misyonerlik faaliyetleri için olumlu bir beklenti oluşturmuş ve faaliyetlerin desteklenmesinin yolunu açmıştır (Lea Bird, 2004: 23-47).

Yukarıda izah edildiği gibi Vitry, misyonerlik tarikatlarıyla temas kurmuştur. Bu tarikatlardan biri *Fransiskanler*dir. Vitry, Fransiskan mensubu Francis'in (1181-82-1226), el-Kâmil'i Hıristiyanlığa döndürme girişimlerini takdir etmiş olsa da, Fransiskan tarikatının resmi teolojik eğitim eksikliğinin olduğunu ileri sürmüştür¹² (Lea Bird, 2004: 30). Vitry, 1220 yılında kaleme aldığı yazısında, Fransiskan tarikatının faaliyetlerini övdükten sonra endişelerini şu sözlerle ifade etmiştir: “Bu tarikat tehlikeli görünüyor, sadece mükemmel değil aynı zamanda genç ve kusurlu bu tarikatın disipline edilmesi gerekiyor.” (Powell, 1976: 258). Görüldüğü üzere Vitry, kendisiyle aynı misyona sahip tarikatın faaliyetlerini takdir etmiş olmasına rağmen, onların kuşurlarını da tespit etmekten geri durmamış ve revize edilmesi gerektiğini savunmuştur.

Vitry, Doğu ve Batı tarihini ele aldığı iki mühim çalışmada tarikatların ve misyonerlerin faaliyetlerini desteklemiştir. Vitry, “*The Historia Occidentalis*” adlı eserinde, Fransiskanlerin misyonerlik faaliyetlerini desteklemiştir. Yaptığı çalışmalar sayesinde IX. Gregory'nin (1227-1241) Doğu Hıristiyanları ve İslâm hükümdarlarına ilk resmî misyonerleri göndermesini sağladığı yönünde iddialar vardır. Vitry'nin “*The Historia Orientalis*” adlı çalışması, misyonerlerin kullandıkları popüler bir eser olmuştur. Çalışmaları hem William of Tripoli'nin¹³ İslâm üzerine yazdığı tezinde, hem de anti-İslâmî bir araç olarak Haçlı propagandasında kullanılmıştır. Müslümanlar ve Hıristiyanların birlikte yaşadıkları yerlerden birisi olan İberyâ Yarımadası'nda da misyonerleri teşvik etmek için kullanılmıştır (Lea Bird, 2003: 59-60).

¹³ William of Tripoli Latin Doğu'da Müslümanlara Hıristiyanlığı kabul etmeleri için Hıristiyanlık ve öğretilerini aktaran Dominiken bir rahipti. İslâm üzerine iki tez yazmıştır. Erken dönem biyografisi hakkında çok az bilgi bulunan William'ın Latin ülkesi olan Trablus'ta İtalyan veya Fransız bir aileden doğduğu kabul edilir. Tam olarak hangi tarihte doğduğu bilinmemektedir. William'ın Dominiken tarikatına Akka'da mı yoksa Trablusta mı dahil olduğuna dair mevcut bir bilgi bulunmamasına mukabil kariyerinin çoğunu Akka'da geçirmiş olduğu bilinmektedir. William of Tripoli ve Dominiken tarikatı hakkında detaylı bilgi için bkz. (Pearson, 2018: 6).

Sonuç

Papa III. Innocentius, IV. Lateran Konseyi'nde toplumun tüm kesimlerine Haçlı Seferlerine destek vermesini emrettiğinde, Jacques de Vitry, papanın en büyük destekçilerinden biri olmuştur. Jacques de Vitry'nin, Albenilere karşı yapılan Haçlı Seferlerindeki başarısı ve Akka Piskoposluğu tecrübesi, V. Haçlı Seferi'nin en önemli şahsiyetlerinden biri olmasını sağlamıştır. O, V. Haçlı Seferi'ne katılacaklara yapacakları fedakârlıkları ve kazançlarını izah ederek, sefere teşvik etmiştir. Bununla birlikte Vitry, Akka Piskoposu iken Haçlı Seferi hazırlığı yapan III. Innocentius'a bölgenin siyasi, askeri ve sosyal durumu hakkında raporlar göndermiştir.

Haçlıların öncelikli amacı, Müslümanların Hıristiyanlaştırılması değil, kutsal toprakların kurtarılması ve doğulu Hıristiyanlara yardım edilmesi olmuştur. Haçlılar ile Müslümanlar arasındaki ilk ilişkiler, savaş ve peşin yargılara dayalı olmasına rağmen, Haçlıların Ortadoğu'ya ilk gelişlerinden itibaren siyasi, iktisadi ve sosyal sebepler ile aralarında din değiştirmeler gerçekleşmiştir. V. Haçlı Seferi'nden itibaren, misyonerlik faaliyetleri daha da sistemli bir hâl almıştır. Bu misyonerlik faaliyetlerinin artış sebeplerinden birisi, Haçlı Seferlerinden beklenen başarının gerçekleşmemesidir. Misyonerlik faaliyetlerinin önemli isimlerinden biri, bu çalışmanın konusunu oluşturan Jacques de Vitry olmuştur. O, kutsal yerleri ziyaret ederek, birçok şehirde Ortodoks ve Müslümanlara vaazlar vermiş ve Müslümanların Hıristiyanlığa geçmesini sağlamıştır.

Vitry, V. Haçlı Seferi'nin gerçekleştiği tarihlerde kurulan Fransisken ve Dominiken tarikatlarının faaliyetlerini desteklemiş ve bunların faaliyetlerini kusursuz yapması için eksikliklerini tespit etmiş, revize edilmesi gerekenleri ifade etmiştir. Vitry, ayrıca döneminin papa ve yöneticilerinin misyonerlik faaliyetlerini, resmî bir politika haline getirmelerini sağlamıştır. Vitry'nin çalışmaları hem Fransisken ve Dominikenler hem de diğer misyonerler tarafından kullanılmıştır. Bunların hepsinden çıkan sonuç, Haçlı komutanları gibi Vitry de Haçlı Seferleri tarihinde esrarengiz faaliyetleriyle öne çıkmış bir isim olarak yerini almıştır.

KAYNAKLAR

BALDWIN, John W (1970), *Princes and Merchants: The Social Views of Peter the Chanter and His Circle*, Princeton University Press, New Jersey.

BEATTIE, Pamela (2014), "Crusading and the Penitential Life: James of Vitry's Crusade Sermon Models and Lull's De Fine", *Studia Lulliana*, 54, s. 33-66.

BENLİ, Özlem (2019), *Haçlı Seferlerinde Kilise ve Papalığın Rolü (1074-1204)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

BREHIER, Louis (1910), "Jacques Vitry", *The Catholic Encyclopedia*, C. 8, Robert Appleton Company, New York.

BIRD, Jessalynn Lea (2003), "The Historia Orientalis of Jacques de Vitry: Visual and Written Commentaries as Evidence of a Text's Audience, Reception, and Utilization", *Essays in Medieval Studies*, 20, s. 56-74.

BIRD, Jessalynn Lea (2004), "Crusade and Conversion after the Fourth Lateran Council (1215): Oliver of Paterborn's and James of Vitry's Missions to Muslims Reconsidered", *Essays in Medieval Studies*, 21, (2004), s. 23-47.

BOLTON, Brenda (1998), "Faithful to Whom? Jacques de Vitry and the French Bishop", *Revue Mabillon*, 9, s. 53-72.

COAKLEY, John W. (2006), "James of Vitry and the Other World of Mary of Oignies", *Women, Men and Spiritual Power*, Columbia University Press, New York.

ÇELİK, Sebahattin (2018), "Beşinci Haçlı Seferi (1217-1221) Esnasında Mısır Sultanı el-Kâmil'e Karşı Darbe Girişimi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (1), s. 313-326.

ÇELİK, Sebahattin (2018), *Beşinci Haçlı Seferi (1217-1221)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

DECORTE, Rooney; POLET, Caroline; BOUDIN, Mathieu; TILQUIN, Françoise; MATROULE, Jean Yves; DIEU, Marc; CHARLES, Catharine; CARLIER, Aurore; LEBECQUE, Fione; DEPARIS, Oliver (2019), "An Interdisciplinary Study Around the Reliquary of the Late Kardinal Jacques de Vitry", *Plos One*, 14 (2), s. 1-17.

DEMİRKENT, Işın (1996), "Haçlılar", C.14, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 525-546.

DEMİRKENT, Işın (1997), *Haçlı Seferleri*, Dünya Yay., İstanbul.

ESEN, Salihe (2015), *Dominiken Tarikatı ve Katolik Kilisesi'nde Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

EVANS, G.R (2000), *Bernard of Clairvaux*, Oxford University Press, New York.

GENÇ, Özlem (2013), "IX. Yüzyılın Önemli Bilginlerinden Lyon'lu Diyakoz Florus ve "Liber de Electionibus Episcoporum" Işığında Ortaçağ Piskopos Seçimleri", *Studies of the Ottoman Domain*, 3 (5), s.18-34.

IRIS, Rau (2001), "A Letter of Jacques de Vitry", *Leeds Medieval History Texts*, University of Leeds, 2, s. 1-15.

IŞIK, Halim (2019), "Katharlar: Balkan Kökenli, Avrupa Ortaçağında Katoliklerce Yakılarak Öldürülen Heretik Hıristiyan, Dini Hareket Üzerine Bir İnceleme", *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, s. 279-321.

KARAKAŞ, Şehri (2016), "V. Haçlı Seferi ve Haçlıların Dimyat'ı Zaptı", *ETÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), s. 7-26.

KARAKAŞ, Şehri (2017), *V. Haçlı Seferi (1218-1221)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

KEDAR, Benjamin Z (1984), *Crusade and Mission*, Princeton University Press, New Jersey.

KURT, Abdülkadir (2012), *Hristiyanlık Tarihinde Fransiskan Tarikatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

PEARSON, Jeremy Daniel (2018), *The Islamic World and the Latin East: William of Tripoli and His Syrian Context*, University of Tennessee, Doctoral Dissertations, Knoxville.

PRAWER, Joshua (1972), *The Crusaders Kingdom: European Colonialism in the Middle Ages*, Praeger Publ, New York.

POLAT, Ziya (2019), "Fulcherius Carnotensis'te İslâm ve Müslüman Algısı", *Turkish Studies*, 14 (1), s. 613-632.

POWELL, James (1976), "The Papacy and the Early Franciscans", *Franciscan Studies*, 36, s. 248-262.

RUNCIMAN, Steven (1987), *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. 3, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yay., Ankara.

ŞAHİN, Nadide (2018), "Katolik Kilisesinde Ruhbanlığın Kökeni ve Vatikan Bildirileri Çerçevesinde Kadınların Ruhbanlığı", *EKEV Akademik Dergisi*, 22 (73), s. 469-483.

USTA, Aydın (2011), "Haçlı Seferleri Döneminde Din Değiştirme Vakaları", *Bellekten*, LXXV (274), s. 691-717.

WALKER, Lydia Marie (2018), *Lay Spirituality, Crusading, and Reform in the Sermons of Jacques de Vitry*, Doctoral Dissertations, University of Tennessee, Knoxville.

WHALEN, Brett Edward (2018), "Christendom, Crusade, and the End of Days: The Dream of World Conversion (1099-1274)", *Apocalyptic Complex (Edt. N. Al-Bagdadi ve Marno-Riedl)*, s. 143-157, Central University Press, New York.

DAVIDSON'UN ZİHİN FELSEFESİNDE ZİHİN-BEDEN AYRIMI

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Arş. Gör. Dr. Cansu AKOĞLAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

cansu.akoglan@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4111-3613

Gönderim Tarihi: 29.10.2020 Kabul Tarihi: 15.12.2020

Alıntı: AKOĞLAN, Cansu (2020). "Davidson'un Zihin Felsefesinde Zihin-Beden Ayrımı", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (3) 19-26.

ÖZ: Zihin-beden ayrımı, bunların mahiyeti ve birbiriyle ilişkileri felsefenin en köklü problem sahalarından birini meydana getirir. Zihin-beden problemine, çağdaş zihin felsefesinde katkı yapan düşünürlerden biri de Donald Davidson'dır. Davidson'ın zihinsel durum ya da oluşları fiziksel durum ya da oluşlardan ontolojik olarak değil fakat kavramsal olarak ayıran düşüncesi, anormal monizm ismini taşır. Bu düşünceye göre, zihinsel olan maddi olarak fiziksel olandan ayrılamazken, zihne ait alanı kapsayan yasaların yokluğu ile bu alan, fiziksel alandan farklılık gösterir. Söz konusu iki alan arasında nedensel bağımlılık değil, bir zayıf bağımlılık (supervenience) ilişkisi bulunur. Bağımlılık ilişkisi kurmakla indirgemecilikten kaçınmayı hedefleyen Davidson, zihinsel oluş ve durumlar için bir özgürlük alanı açmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Anormal Monizm, Zihin-Beden Problemi, İndirgemecilik, Bağımlılık.

Mind-Body Distinction in Davidson's Philosophy Of Mind

ABSTRACT: The mind-body distinction, their nature and interrelationships constitute one of the most fundamental problem areas of philosophy. One of the thinkers who contributed to the mind-body problem in modern philosophy of mind is Donald Davidson. Davidson's idea that distinguishes mental states or beings from physical states or beings not ontologically but conceptually is called anomalous monism. According to this idea, while the mental is physically inseparable from the physical, this area differs from the physical space with the absence of convenience covering the mental space. There is a weak supervenience relationship between these two areas, not causal dependence. Aiming to avoid reductionism by establishing a loyalty relationship, Davidson aimed to open a space of freedom for mental beings and situations.

Keywords: Anomalous Monism, Mind-Body Problem, Reductionism, Supervenience.

Giriş

Zihin felsefesi, felsefenin alt disiplinlerinden biridir. Bilişsel durumlara dair her alan, zihin felsefesinin kapsamı içine alınabilir. En genel anlamıyla, *zihin felsefesi her türlü zihinsel olayla (fenomen) ilgilenen bir disiplindir; tabi burada 'zihinsel olay'dan özellikle bilinçli varlıkları kapsayan tüm olaylar anlaşılmalıdır* (Shaffer, 2005: 18). Bu bakımdan, zihin felsefesi, zihnin ontolojik konumu, zihin içerikleri, bilinç, niyetlilik gibi kavramları inceler. Zihin felsefesi bilinçli varlıkları kapsayan tüm olaylarla ilgilendiği için, diğer pek çok felsefi disiplinle ortak alana sahiptir. Bir bilinçli varlık olarak insanın tüm yapıp etmeleri zihin felsefesine konu edilebileceğinden, başka disiplinlerle olan ortak çalışma alanı epey geniştir. *Sözgelimi, sanat felsefesi estetik tecrübelerle, ahlak ahlaki duygularla, bilgi teorisi duyu tecrübesiyle, hukuk felsefesi güdüler, niyetler ve kasıtlarla ve din felsefesi de misik tecrübeyle ilgilenirken, tüm bu disiplinler zihin felsefesiyle çakışır veya başka bir ifadeyle örtüşür* (Shaffer, 2005: 22). İnsana dair olması ve insanın da bir zihinsel bir de fiziksel yanının olması itibarıyla, zihin felsefesinin en temel uğraşlarından biri de zihin-beden ayrımı ve bunların birbiriyle ilişkisi olmaktadır.

Zihin-beden ayrımı, tarihsel gelişimi bakımından ele alındığında, bu ikiliğin daha önceki dönemlerde ruh-beden ayrımı olarak ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Ruh kavramına açıklık kazandırma meselesi yalnızca düşünce tarihi için değil, dinler tarihi için de bir uğraş alanıdır.

Bunun çarpıcı bir örneği, klasik İbrani metinlerinde görülebilir. *İbraniler, ruhu, vücudu canlı tutan, onu ölü bir şey olmaktan çıkarıp yaşayan bir şey haline getiren herhangi bir şey olarak telakki ettiler. İbranice 'nefes' sözcüğünü, belki de nefesin hayatın önemli bir belirtisi olmasından dolayı, ruh anlamında kullandılar* (Shaffer, 2005: 14). Antik Yunanda ise kavramın biraz daha değiştiği görülür, *onlara göre ruh, bedenden ayrılabilen, beden öldüğünde var olmaya devam edebilen bir şeydi... ölüm, sadece can veren gücün bedenden çekilmesiydi. Bazı Yunanlılar, sözcelimi (matematiksel bulgularıyla ünlü) Pythagorasçılar, ruhun, bir bedenden ayrıldıktan sonra başka bir bedene girdiğine inanıyorlardı* (Shaffer, 2005: 14). Antik Yunanda ruh-beden ya da modern deyişle zihin-beden arasında bir ikilik görmeyen düşünürler de olmuştur. Demokritos ve Lucretius, her şeyin atomlardan meydana geldiğini savunmuşlardır. Monist bir varlık anlayışı geliştiren bu filozoflara göre, ruh denilen şey aslında fiziksel bir şeydir (Shaffer, 2005: 14).

Çağdaş zihin-beden ayrımı ise özellikle Descartes tarafından ele alınmıştır. Descartes, ruh-beden ayrımından hareketle zihin-beden ilişkisine yeni bir yorum getirmiştir. Descartes felsefesinde hem ruh hem de beden iki ayrı tözdür. Descartes töz için, *"Onu var olmak için ancak kendine gereksinen bir şey olarak kavırıyoruz"* (Descartes, 1995: 89) ifadesini kullanır. Ruh, düşünen ve hisseden bir varlık iken, beden yer kaplayan bir varlıktır ve bunlardan biri diğerinin niteliklerine sahip değildir. Yani beden düşünemez, ruh ise yer kaplayamaz. Bunlar bütünüyle birbirlerinden ayrı varlıklardır. Bunun yanısıra insan, bu iki varlığın bir araya geldiği bir bütündür ve açıkça görülmektedir ki bunlar birbiriyle etkileşim halindedir (Descartes, 1996: 193). Descartes'ın zihin-beden ayrımına dair savunduğu görüşler, 'düalist etkileşimcilik' olarak adlandırılır. Düalist etkileşimcilik, zihinsel ve fiziksel olmak üzere iki farklı töz ve bunların birbiriyle etkileşimini öngörür. Zihinsel ve bedensel olaylar arasında var olduğu düşünülen söz konusu etkileşim, Descartes sonrası felsefede zihin-beden ayrımı tartışmalarında biçimlendirici olmuştur.

Zihin-beden ayrımına çağdaş bir yorum getiren en önemli düşünürlerden birisi de, 1917'de Springfield Massachusetts'te doğan, Donald Davidson'dur. Erken yaşlarda felsefeye ilgisi uyanan Davidson, lise yıllarında, Platon, Nietzsche, Kant gibi filozofların bazı eserlerini incelemiştir. 1935 sonbaharında, New York Harvard Kulübü'nden tam burs ve maddi destek kazanan Davidson, Harvard'da üniversite eğitimine başlamıştır. Burada A. N. Whitehead, C. I. Lewis, Quine gibi isimlerle tanışmıştır. Önceleri İngiliz edebiyatına ilgisi olan Davidson, daha sonra Grek klasiklerine ve felsefeye dönmüştür. Grek resim ve mimarisi, Romanesk mimari, Grek felsefesi ve tarihi üzerine, kapsamlı dersler almıştır. Yaşamı süresince, felsefenin pek çok alanıyla ilgilenmiş olan Davidson, eserlerini makale formunda vermiştir ve sistematik bir yapı oluşturmamıştır. Dolayısıyla onun düşüncelerini sistemli biçimde vermek oldukça zordur (van der Burg, 2007: 18). Davidson, bir sistem kurucusu olmakla beraber, eserleri sistematik bir dizge izlemez.

Donald Davidson, sisteminin ilkelerini koyduğu 'Mental Events' makalesinin başlangıcını, Kant'tan aldığı ifadeyle, özgürlüğe ve iradeye göndermeyle yapmıştır. Bu manada onun, zihin-beden ayrımında, insana dair bütüncüllüğü bozmadan, ancak insanın fizik boyutunu ihmal etme naifliğine de düşmeden bir felsefi anlayış ortaya koymaya çalıştığını söyleyebiliriz. Davidson, zihin-beden probleminde öncelikle Immanuel Kant'ın fikirlerinin tahlil edilmesi gerektiğini iddia etmiştir; bu anlamda işe, kendi söylemiş olduğu gibi hem nedensel bağımlılığın hem de zihinsel olayların inkâr edilemez gerçekler olduğu kabulünden başlar ve bu noktada Kant'ın şu düşüncesiyle hemfikir olduğunu söyler (Davidson, 1970: 207):

Özgürlüğü aklımı çıkarımlarla kenara itmek, sıradan insan aklı için olduğu kadar, kılı kırk yaran Felsefe için de olanaksızdır. Böylece Felsefe, aynı insan eylemlerinde özgürlük ile doğa zorunluluğu arasında hakiki bir çelişkiye rastlanmayacağını herhalde kabul etmeli, çünkü ne doğa ne de özgürlük kavramından vazgeçebilir. Bununla birlikte, özgürlüğün nasıl olanaklı olduğu kavranamazsa bile, hiç olmazsa bu sözüm ona çelişkinin, inandırıcı bir biçimde kökünü kazımalı. Çünkü özgürlük düşüncesi bile, kendisiyle ya

da bir bu kadar zorunlu olan doğa düşüncesiyle çelişiyorsa, doğa zorunluluğunun karşısında, ondan büsbütün vazgeçmek gerekirdi (Kant, 1995: 74-75).

Kant'ın ifade ettiği biçimiyle, doğadaki zorunluluk fikri ile özgürlüğün olanağına ilişkin problem Davidson'ın zihin-beden ayırımına ilişkin düşüncesinin ortaya çıkmasında rol oynayan temel düşüncedir. Çünkü insanın var olduğu dünyada, yalnızca doğadaki nedensellik yani zorunlulukla insan eylemlerini açıklamak yetersiz kalmaktadır.

Hem nedensel bağımlılığı kabul edip hem de zihinsel olayların, nedensel bağımlılığın belirleyiciliğinin dışında olduklarını iddia etmek açıkça bir çelişkidir. Davidson'a göre nedensel bağımlılık ile zihinsel olayların inkâr edilemez gerçekliği arasındaki 'aşıkâr çelişki' üç prensipten kaynaklanmaktadır (Davidson, 1970: 208). Bu üç prensip sırasıyla; 'Nedensel Etkileşim Prensibi', 'Nedenselliğin Nomolojik Karakteri Prensibi' ve 'Mentalin Anormalliği Prensibi' dir. Davidson bu üç prensibin de doğru olduğunu kabul eder ve bu kabulün bir çelişki doğurmayacağını gösterme gayretine girer.

Nedensel Etkileşim Prensibi

Nedensel etkileşim prensibi, Davidson'ın fikrinin üzerinde yükseldiği üç prensipten biridir. Bu prensibin, onun ele aldığı ilk prensip olması özellikle dikkat çekicidir. Çünkü diğer ilkeler, bu prensip üzerinde kurulacaktır; Davidson'ın kurucusu olduğu fikir, zihinsel olanın anormal oluşu yani, zihinsel özelliklerin, nedenselliğin fiziksel açıklamalarının dışında kaldığı anlayışıdır. Davidson bu prensibe ilişkin şöyle bir örnek vermektedir: *Eğer bir kişi Bismarck'ı batırdıysa, o halde; algılama, dikkat etme, hesaplama, yargılama, karar alma, yönelimsel davranışlar ve inanç değişiklikleri gibi pek çok mental olay Bismarck'ın batışında nedensel bir rol oynamıştır* (Davidson, 1970: 208). Bu örnekte görülmektedir ki bir geminin batması gibi fiziksel bir olayın sebebi aslında pek çok zihinsel olayın bir araya getirip oluşturduğu bir zincirdir. Bu örnek özellikle önemlidir çünkü Davidson'a yöneltilen, zihinsel olayların nedensel olarak rolünün zayıf olduğu iddiasına bir cevap niteliği taşır. Davidson zihinsel ve fiziksel olayların etkileşimine ilişkin bir başka örneği de algıyla ilişkili olarak verir: *Algılama nedenselliğin fizikselden zihinsele nasıl kaydığını örnekler: eğer birisi bir geminin yaklaştığını algılıyorsa o halde yaklaşan bir gemi onun bir geminin yaklaştığına inanmasına sebep olmuştur* (Davidson, 1970: 208). Zihinsel ve fiziksel olaylar birbirlerini bu şekilde -nedensel olarak-etkileyebiliyorlarsa, bu iki olayın mahiyetinin ne olduğunu anlamak, ilişkinin mahiyetini anlamak için gereklidir. Bunun için Davidson'ın zihinsel ve fiziksel olayların ayırımına dair fikrine dikkatlice bakmak gerekir.

Zihinsel ve Fiziksel Olaylar

Zihinsel ve fiziksel olayların ne olduğunu bilmek için bunları önce ontolojik olarak incelemek gerekmektedir. Olayların arasında zihinsel ve fiziksel olmak üzere ikili bir ayırım yapılması, onların ontolojik olarak farklı oldukları anlamına mı gelmektedir? Davidson için cevap olumsuzdur. Daha önce de bahsettiğimiz üzere o, ontolojik olarak monizmi benimser:

Benim görüşümde, zihinsel, ontolojik değil fakat kavramsal bir kategoridir. Zihinsel obje ve olaylar aynı zamanda fiziksel, fizyolojik, biyolojik ve kimyasal obje ve olaylardır. Bir olayın, örneğin niyetli bir eylemin, zihinsel olduğunu söylemek, onu belli bir söz dağarcığında tarif edebiliriz demektir (Davidson, 1987/II: 114).

Davidson'ın bu ifadesi, kavramsal olarak, zihinsel ve fiziksel sahaları kabul etme suretiyle ikici bir anlayış edindiği izlenimini bırakmakla beraber, bu sahaların ikisinin de aynı türden varlıklar olduğunu söylerken monist bir yaklaşım izlediğini göstermektedir. Ona göre, zihinsel ve fiziksel obje ve olaylar ontolojik bakımdan farklı değildir.

Davidson, zihinsel ve fiziksel olana dair ayırımının ontolojik değil, kavramsal bir ayırım olduğunu ve ontolojik olarak tek bir varlığın bulunduğunu açıkça belirtmektedir. Bu nedenle bir olaya zihinsel demek, o olayın zihinsel sahanın kavramlarıyla açıklanabilir olduğunu söylemektir. Ontolojik olarak tek varlık fiziksel varlıktır ancak zihinsel kavramsal saha da, fiziksel olan kadar gerçektir. Davidson'a göre, zihinsel ve fiziksele dair ayırım, bu alanların var olmak bakımından birbirinden ayrı tutulmasına ilişkin değildir.

Kendisi bu durumu şöyle ifade eder: *Benim ayırım (zihinsel-fiziksel) anlayışımın hiçbir biçimde, hiçbir ontolojik içerimi yoktur ve bu sebeple zihinsel fenomen hakkında hafif belirsiz, aşağı derecede ya da yetersiz bir şeyler olduğu ima edilemez* (Rorty, 1999: 597). Bu ifadeden de anlaşılmalıdır ki, zihinsel ve fiziksel sahalara iki ayrı varlık sahası değildir ve Davidson bu iki sahanın birini diğerine üstün ya da öncü tutmamaktadır. Dolayısıyla bu iki alan kesinlikle birbirine indirgenebilir değildir. İndirgeme imkânının yok sayılması da zihinsel sahanın en az fiziksel saha kadar önemli olduğunu vurgulamanın bir yoludur.

İndirgenemezlik

Özdeşlik teorisi kurmakla birlikte Davidson, indirgemeciliği de reddetmektedir ancak bu onun fikrinde bir çelişki değildir, ona göre bir şeyin var olduğunu söylemek bir diğer şeyin olmayacağını söylemek değildir: *Tüm özdeşlik teorilerinin 'materyalist' olarak adlandırılmasında hiçbir iyi sebep göremiyorum; eğer bazı zihinsel olaylar, fiziksel olaylarsa, bu onları zihinsel olmaktan daha çok fiziksel yapmaz. Özdeşlik simetrik bir ilişkidir* (Davidson, 1987/1: 33). Davidson'ın bu iki sahadan birinin diğerine indirgenebilirliğini kabul etmemesi, onun düşüncesini klasik fizikalizm ve materyalizmden ayırır. Çünkü klasik fizikalizm ve materyalizmin iddiası, fiziğin sahası ve dili dışında kalan her türlü kavramsal alanın fiziğe ve fiziğin diline indirgenebilir olduğudur. Ancak Davidson, bu görüşlerden farklı olarak, zihinsel alanın fiziksele indirgenmesinin mümkün olmadığını iddia etmektedir.

Davidson zihinsel kavramların neden indirgenemez olduğuna dair şunları söylemektedir,

Bizim, zihinsel kavramlarımız iki bakımdan indirgenemezdir. Birincisi, doğa bilimlerinin sözcükçeleriyle tanımlanamazlar ve onları elden çıkarılabilir yapacak biçimde fiziksel fenomenlerle bağlayan empirik yasalar yoktur. İkincisi, onlar bizim kavramsal kaynaklarımızın opsiyonel kısmı değildirler. En az, fenomenler hakkında psikolojik olmayan yollarla konuştuğumuz ve düşündüğümüz sağduyu araçları kadar önemli ve elzemdir (Rorty, 1999: 599).

O halde doğa bilimlerinde uygulanan yasalar, zihinsel alan için uygulanabilir değildir. Ve onları fiziksel olaylar alanından ayıran da bu yasaların yokluğudur. Öte yandan, zihinsel kavramların fiziksel olana indirgenmesi, dünyaya dair anlayışımızda büyük bir boşluğa sebep olmaktadır. Çünkü Davidson, zihinsel kavramları, fiziksel olanların yanında bir ek ya da bir yardımcı pozisyonunda ya da önem sırası bakımından ikincil bir konumda görmemektedir. Onlar bizim kavramsal sahada gözden çıkarabileceğimiz bir pozisyonda değildir.

Davidson'ın düşüncesinde, zihinsel sahanın fiziksele indirgenmesi imkânına yer yoktur. İndirgenemezlik, insanın iradi eylemlerinin imkânı için elzemdir. Zihinsel kavram ve durumlar, fiziksel kavram ve durumlardan içerikleri bakımından ayrılırlar ancak bunlar için mutlak bir bağımsızlıktan da söz edilemez. Yukarıda da bahsedildiği üzere, zihinsel olay ve durumların açıklanmasında fiziksel durum ve olaylardan faydalanılmaktadır, bu da, zihinsel ve fiziksel olaylar arasında bir etkileşim olduğu sonucunu doğurmaktadır. Ancak Davidson bu etkileşimin, nedensel yasalara tabi olamayacağını iddia etmektedir. Davidson'ın zihinsel ve fiziksel olaylar arasında etkileşimin yasa bağımlı olmadığını iddiasını anlayabilmek adına onun nedensellik ve yasa anlayışını incelemek gerekmektedir.

Nedenselliğin Nomolojik Karakteri Prensibi

Nedenselliğin nomolojik karakteri prensibi, sebep ve sonuç olarak ilişkilendirilen olayların katı yasaların altına düştüğünü iddia eder. Yani sebep ve sonuç olarak ilişkilendirilen her bir olay için, onu kapsayan bir yasa bulunmaktadır. Davidson, nedenselliğin yasa bağımlı bir karakteri olduğunu inkâr etmez, zihnin anormal oluşuna ilişkin ürettiği çözüm, nedenselliği içermeyen bir zihin sahası oluşturmak değildir. Bunun yerine o, olaylar arasında nedensel ilişkiler ve nedensel açıklamalar (yasalar) arasında bir ayırım yapmaktadır. Davidson kendi fikrinin daha iyi anlaşılabilmesi ve diğer fikirler arasındaki konumunun vurgusunu yapabilmek için zihinsel ve fiziksel olaylar arasındaki ilişkide, kanun ve özdeşliğin bağımsızlığına vurgu yapan görüşler için dördü bir ayırım yapar:

I. Nomolojik Monizm: Bu görüş bağıntılı yasaların var olduğunu ve birbiriyle bağıntılı olay ve durumların bir ve aynı şey olduğunu ifade eder.

II. Nomolojik Düalizm: Bu görüş, paralelizm, etkileşimcilik ve epifenomenalizmin pek çok formunu içerir.

III. Anormal Düalizm: Ontolojik düalizm ile mental ve fiziksel olanı ilişkilendiren yasaların başarısızlığını birleştirir.

IV. Anormal Monizm: Davidson'ın savunucusu olduğu görüştür. Davidson'ın yasa ve özdeşliğe dayalı olarak yaptığı bu ayırmada kendi düşüncesini geleneksel anlayışların dışında konumlandığı görülmektedir. Buna göre, materyalizm yasa hususunda monist bir anlayış izleyerek, zihinsel olaylarla fiziksel olaylar arasında yasaya dayalı bir ilişki olduğunu iddia ederek, bunların aslında birbirinin aynı olduğunu ifade etmektedir (Davidson, 1970: 213).

Davidson'ın anormal monizm fikri ise, bu görüşlerin dışında konumlanmaktadır. O, zihinsel ve fiziksel olaylar arasında nedensel bir etkileşim olduğunu kabul eder. Ancak bunların yasa bağımlı karakteri hususunda yasanın karakteristiğine vurgu yapmaktadır. Davidson için "nedensellik ve özdeşlik, hangi tarif altında olursa olsun, tikel olaylar arasındaki ilişkililerdir. Ancak yasalar dilseldir; olaylar yasaya kanıt gösterilebilir ve bu yolla, yasaların ışığında açıklanabilir ya da öngörülebilirler. Nedensel etkileşim prensibi uzamdaki olaylarla ilgilenir ve mental-fiziksel dikotomisine kördür.

Nedenselliğin nomolojik karakteri prensibi dikkatle okunmalıdır: *Bu prensip, olayların sebep ve sonuç biçiminde ilişkilendirildiğinde bir yasayı örneklediğini söyler. Nedenselliğin her bir doğru tikel ifadesinin bir yasayı örneklediğini söylemez* (Davidson, 1970: 215). Davidson'ın bu ifadesinden de anlaşıldığı üzere, nedensellik ilişkisi, tekil olaylar arasında kurulan bir ilişkidir. Yani iki fiziksel olay, iki zihinsel olay ya da bir fiziksel ve bir zihinsel olay arasında nedensel bağ kurulabilir ve bu ilişkiyi kapsayan bir yasa bulunabilir ancak bu söz konusu yasa dilsel olduğu için, ilişkilendirilen olayların kavramlarıyla ifade edilmeyebilir. Çünkü nedensel yasalar, doğaları gereği fiziksel bir dil kullanırlar ve dolayısıyla zihinsel-fiziksel ayrımı, nedensel yasaların kapsamına girmemektedir. Zihinsel sahanın, nedensel yasaların dışında kalma sebebini daha iyi görebilmek için Davidson'ın yasa anlayışının daha detaylı incelenmesi gerekmektedir.

Katı Yasalar

Davidson için, *bir yasa, doğru bir genel ifadedir* (Kim, 2003: 115). Yani, Davidson'ın yasadan kastı 'ifadeler'dir. Ontolojik olarak ayrı bir varoluşa sahip olmaktan ziyade, bizim onları 'ifade' ediş biçimimize göre değişmektedirler. Ancak yasalara ilişkin Davidson bir ayırım yapmaktadır. Bu ayırma göre 'katı yasalar' ve 'yasa benzeri' ifadeler birbirlerinden ayrılmalıdır:

Katı ve katı olmayan yasalar arasındaki ayırım Anormal Monizm için elzemdir. Anormal Monizmin üç temel öncülü vardır, (1) fiziksel olarak tarif edilen olaylarla, zihinsel olarak tarif edilen olaylar arasında nedensel ilişkiler vardır, (2) fiziksel tarifler altındaki olaylarla, mental tarifler altındaki olayları bağlantılandıran hiçbir katı yasa yoktur ve (3) eğer iki olay sebep ve sonuç olarak ilişkilendiriliyorsa, olayı kapsayan bir katı yasa bulunur." (Davidson, 1995/II: 204).

Bu noktada Davidson'ın nedensel ilişki ve yasa arasında yaptığı ayırma dikkat etmek gereklidir. Fiziksel olaylar (fiziksel tarifler altında verilmiş olaylar) ile zihinsel olaylar (zihinsel tarifler altında verilmiş olaylar) arasında nedensel ilişkiler olmakla beraber bu ilişkiyi kapsayacak bir katı yasa bulunmamaktadır.

Davidson'a göre, 'Mental Nedensel Bağımlılığı' prensibi altında, bazı mental olayların, fiziksel olayların sebebi ya da sonucu olduğunu, diğer prensipte ise (Nedenselliğin Nomolojik Karakteri) her bir doğru nedensel ifadenin, neden ve sonuç ilişkisine sahip olaylar türü tarafından örneklenen bir katı yasa tarafından desteklendiği anlamına geldiği göz önüne alındığında, katı yasaların ancak fen bilimlerinde görülebileceğini anlıyoruz. Çünkü ancak fiziksel teori, *kanuna tabi olan sözcük dağarcığında yer alan her fiziksel olayın özgün, standardize edilmiş tarifini vermeyi garanti eden yetkin, kapalı bir sistem* (Davidson, 1970: 223-224) vaat edecektir.

Zihinsel alanın bu bağlamda, fiziksel yasaların açıklayıcılığının dışında kalması da Davidson'ın düşüncesinde mentalin anormalliği prensibinin temelini teşkil etmektedir.

Mentalin Anormalliği Prensibi

Mental olanın anormal olması prensibinde, anormal¹ kısmı bir aykırı oluşu, monizm kısmı ise zihinsel olayların fiziksel olaylarla aynı varlık sahasına ait olduğunu ima eden anormal monizm, materyalizmin bir formunu oluşturuyor gibi görünmektedir. Ancak Davidson'a göre, anormal monizm'de materyalizm için elzem olan bir unsur yoktur ki bu da indirgemeciliktir. Anormal monizm, zihinsel fenomenlerin bütünüyle fiziksel açıklamalarla verilebileceğini reddetmektedir. Bu tip ağırbaşlı, ilintilendirici yasalarla desteklenmemiş bir monizm, Davidson'a göre, 'indirgemecilik' terimini hak etmiyor gözükmektedir (Davidson, 1970: 214).

İndirgemeyi kabul etmeyen bir teori, zihinsel ve fiziksel sahanın gerçekliğini eşit biçimde kabul edecektir. İki farklı kavramsal sahanın varlığı, bunların bir şekilde birbiriyle etkileşiminin açıklanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu noktada, anormal monizm, zihinsel olayların, fiziksel olayların olduğu biçimde, kanun ve nedensel açıklamaya tabi olmadığını söylerken, yalnızca zihinsel olaylarla fiziksel olayların etkileşimini kastetmez. Mentalin anormalliğini oluşturan iki temel vardır, psikolojik yasaların yokluğu ve psikofiziksel yasaların yokluğu (Kim, 2003: 117). Psikolojik anomalizm, zihinsel durum ya da olayları diğer zihinsel durum ya da olaylara bağlayan yasaların yokluğuna vurgu yaparken; psikofiziksel anomalizm, zihinsel durum ya da olayları, fiziksel durum ya da olaylara bağlayan yasaların yokluğuna vurgu yapar. Davidson hem psikolojik hem de psikofiziksel anomalizmi benimseyerek, bu ikisinin varlığını 'Mentalin Anormalliği Prensibi' olarak adlandırmaktadır. Psikolojik anomalizme geçmezden evvel, psikofiziksel anomalizmi incelemek anlam bütünlüğünü yakalamak bakımından daha faydalı olacaktır.

Psikofiziksel Anomalizm

Davidson'ın zihinsel olanın anormalliğine dair iddiasının ağırlığı, psikofiziksel anomalizmi kurma üzerine yoğunlaşmıştır (Kim, 2003: 117-118). Psikofiziksel anomalizmden anlaşılması gereken şey, zihinsel fizikle ya da fizikseli zihinle bağlayan ya da onları ilişkilendiren katı yasaların olmayışıdır. Nitekim Kim, Psikofiziksel anomalizmi "*Psikolojik türleri, fiziksel türlere bağlayan hiçbir katı yasa yoktur. Yani, mental fenomenleri fiziksel fenomenlerle ilişkilendiren hiçbir yasa yoktur*" (Kim, 2003: 118) biçiminde açıklamaktadır. Davidson psikofiziksel yasaların varolmayışına dair kendi fikrini şöyle açıklamaktadır:

Benim hiçbir psikofiziksel yasa olmayışını gösterme çabama ilişkin genel stratejim öncelikle, bilişsel sahanın holistik karakterine yaptığım vurguya dayanmaktadır. Davranış teorisinin gücünü ve doğruluğunu arttırmaya yönelik herhangi bir çaba, failin inanç ve gerekçelerini daha fazla hesaba katmaya zorlar. Ancak bu sisteme kanıttan yola çıkarak ulaşmak için, bağdaşım, rasyonalite ve tutarlılık koşullarını dayatmak zorundayız. Bu koşulların fiziksel teoride hiçbir yansımaları yoktur ki bu sebeple biz psikolojik ile fiziksel olan arasında kaba korelasyonlardan daha başka bir şey arayamayız (Davidson, 1974: 231).

Mentalin anormalliği prensibi o halde, zihinsel alanın karakterinden ileri gelmektedir. Zihinsel sahada, üretilen herhangi bir teori için bağdaşım, rasyonalite ve tutarlılık gereklidir ve bu koşullardan hiçbiri fiziksel sahada yer almaz. Bu sebeple psikofiziksel olarak basit genellemelerden başka bir şeyin varolabileceği iddia edilemez. Dolayısıyla, zihinsel sahayı yasa-bağımsız yapan şey, bilişsel alanın bütüncül karakteri olmaktadır.

¹ Bu çalışmada, İngilizce 'anomalous' teriminin karşılığı olarak 'anormal' kelimesini kullandık. Bu hususta Evnine'in anormal monizme dair açıklamasından faydalandık: *Davidson'ın felsefesinin temel dayanaklarından birisi zihinsel olanın, Davidson'ın kendi deyimiyle, anormal oluşudur. Anormal, kelime olarak 'garip' ya da 'düzensiz' anlamına gelir ancak Davidson 'anormal'i, 'yasalar tarafından yönetilmeyen' anlamında daha spesifik olarak kullanır. Yani zihinsel olanın anormal olduğunu söylerken Davidson, zihinsel durum ya da olayların, inançlar, istekler, algılar vb fiziksel durum ya da olayların olduğu biçimde bilimsel kanunlara tabi olmadığını iddia etmektedir* (Evnine, 1991: 7).

Mentalin anormalliğini meydana getiren bir diğer nitelik ise normatifliktir. Normatifliğin zihin felsefesinin gündemi haline gelişi, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında olmaktadır. Wittgenstein, Davidson ve Kripke'nin çalışmalarında bu anlayışa rastlamaktayız (Zangwill, 2005: 1). Zihnin normatif bir karakteri olması, zihin felsefesinde, önermeli tutumların normatif karakteri olması anlamına gelmektedir. Önermeli tutumlarda, rasyonelliğin bağlayıcılığıyla karşı karşıya kalmaktayız. Bu durum doğrudan, zihinsel sahanın holizmiyle alakalıdır. Örneğin bir kişiye bir inancı atfetmek için, o inancın mantıksal sonuçları olan diğer inançları da ona atfetmek durumunda kalırız. İşte bu nokta, zihinsel sahanın normatif karakterinin ortaya çıktığı noktadır.

Davidson, fiziksel saha ile zihinsel saha arasında kurulacak ilişkilere dair açıklamaların katı yasaları tesis etmeyeceğini yani psikofiziksel yasaların kurulamayacağını iddia etmekle beraber, özdeşliği de savunmaktadır. Hem zihinsel ve fiziksel sahalarda arasında özdeşliği savunup hem de bunların farklı taahhütleri olduğunu ve birbirine indirgenemez olduğunu söylemek nasıl mümkün olmaktadır? Davidson'ın çözüm olarak ürettiği anlayış bağlılık olmuştur.

Bağlılık (Supervenience)

Davidson her ne kadar kendi pozisyonunda psikofiziksel yasaların varlığını reddetse de, zihinsel niteliklerin, fiziksel niteliklere bir anlamda bağlı olduğu fikriyle uyuruğunu iddia eder (Davidson, 1970: 214). Yani, zihinsel durum ve olaylar, ontolojik karakterleri bakımından fiziksel durum ve olaylar olduklarından, fiziksel durum ve olaylara bağlıdırlar.

'Bağlılık' kavramının felsefi literatüre açıkça ilk kez girişi, güzel ya da iyi olmak gibi etik ve estetik nitelik tartışmalarıyla olmuştur. Bağlılık fikrinin zihin felsefesinin bir kavramı haline gelmesi ise Davidson ile olmuştur (Evnine, 1991: 67).

Davidson'ın bağlılık fikrini benimsemesinin sebebi olarak, bağlılığın zihinsel durumları, fiziksel durum ve olaylara indirgemenin, kişinin belli fiziksel durumlara binaen belli zihinsel durumlara sahip olmasına imkân vermesi gösterilebilir. Tüm fiziksel yönlerden aynı fakat bazı mental yönleriyle farklı olabilecek iki olay ya da fiziksel olarak değişmeden, mental olarak değişebilecek bir obje olmadığını ve bu tip bir bağlılığın yasa ya da tanım yoluyla indirgemeyi gerektirmeyeceğini iddia etmiştir (Davidson, 1970: 214). Burada Evnine (1991: 67) iki bağlılık tanımından bahseder; ilki, *tüm fiziksel yönlerden aynı fakat bazı mental yönleriyle farklı* olmak, ikincisi ise, *fiziksel olarak değişmeden, mental olarak değişebilecek* olmaktadır. Davidson'ın ilkinin pekiştirmeyi seçtiğini görüyoruz.

Sonuç

Davidson, kavramsal düalizmi benimsemekle birlikte, ontolojik monizmi savunur. Buna karşın kendi düşüncesinin materyalist ya da fizikalist olduğu iddialarını da reddetmektedir. Bunun temelinde, indirgemeciliğe karşı tutumu yatar.

Davidson için her şeyin maddi oluşu, zihinsel olanın göz ardı edilmesi, inkâr edilmesi ya da yok sayılması anlamına gelmemektedir. Ona göre, zihinsel ve fiziksel sahalarda, bir ve aynı olan gerçekliği ifade etmenin iki yoludur. Zihinsel terim ve kavramlarla açıklanan bir şey zihinsel olurken, fiziksel kavram ve terimler kullanılarak yapılan açıklamalarda, açıklanan şey fiziksel olmaktadır.

Davidson bütün dünyayı prensipte fiziksel olarak tarif edebileceğimize karşı çıkmamaktadır, ancak sadece fiziksel bir açıklama ile dünyaya dair büyük bir bilgi miktarını kaybedeceğimizi söylemektedir (van der Burg, 2007: 23). Dolayısıyla, dünyaya dair tam bilgiye sahip olmak için her iki kavramsal sahaya da ihtiyaç vardır. Ancak bu iki kavramsal saha aynı türden yasalarla yapılabilecek açıklamalara izin vermez. Bu nedenle tek bir töz olmasına ve bu tözün maddi olmasına karşın, zihinsel olanın anormal oluşu, zihinsel alanda psikolojik ve psikofiziksel yasaların yokluğuna dayanmaktadır. Psikofiziksel ve psikolojik yasaların varlığının reddi, zihinsel olanın, fiziksel olana uygulanan yasalarla aynı biçimde açıklanamayacağı anlamına gelmektedir. Davidson'ın monizmi işığında bakıldığında, fiziksel alan ile zihinsel alanın birbirlerinin kavram ve ilişkileriyle açıklanması imkânı yoktur: *Zihinsel olan, fiziksel tasvirlerle,*

fiziksel olan da zihinsel tasvirlerle uymaz, bunun sebebi farklı şeylerden yapılmış olmaları değil, kavramsal olarak bağdaşabilir sahalarda olmamalarından kaynaklanır (van der Burg, 2007: 28).

Nedensel ilişkiler, bizim onları açıklama biçimimizden bağımsız olarak varlık gösterir. Bizim onları açıklama biçimimiz ise erişimine sahip olduğumuz, bağlantıların bilgisiyle alakalı olmaktadır. Buna yönelik olarak Davidson'ın verdiği örnek kullanılabilir:

Belli bir olayın nedeni, başka bir olaydır, örneğin, 1906'daki San Francisco depremi muhtemelen Pasifik levhasının San Andreas fay hattı boyunca kuzeye doğru kayarken ortaya çıkan ani enerjinin serbest kalması sonucu oluşmuştur. Ancak bu tanım bize, depremi tahmin etme imkânı vermez. Depremi tahmin etmek ancak ve ancak neden ve bağlantıların tümünü bilmek, o neden ve bağlantıların örneklerini tanımakla mümkündür. Bununla beraber, sırf biz neden ve sonuçlara dair tam bir bilgiye sahip değiliz diye nedensel bağlantıyı şüpheli hale gelmemektedir. Yani, bir olayı açıklamaya dair yeterliğimizin eksik kalmasına sebep olabilecek iki durum vardır: bazı nedensel faktörlerden bihaber olabiliriz ya da neden ve sonucun bir yasayı somutlaştıracak biçimde belirlememizi sağlayacak uygun betimleyici sözcük dağarcığından yoksun olabiliriz (Davidson, 1999: 304).

Davidson'a göre, açıklamaya yönelik yeterlilik, iki faktöre bağlıdır; nedensel faktörlerin bilinmesi ve uygun kelime dağarcığı. Davidson'ın mentalin kavramsal sahasını, fiziksele feda etmemesinin, indirgemeciliği reddetmesinin en önemli nedenlerinden biri de budur. Bu yolla, Davidson, zihinsel olanın fiziksel olan ile ontolojik olarak aynı olmasına karşın, bu ikisinin aynı kavramsal saha içinde bulunmayışını iddia ederek, insanın zihinsel oluş ve durumları için bir özgürlük alanı açmayı amaçlamıştır.

KAYNAKLAR

- DAVIDSON, Donald (1970), "Mental Events", *Essays on Actions and Events*, Clarendon Press, New York, s. 207-24.
- DAVIDSON, Donald (1974), "Psychology as Philosophy", *Essays on Actions and Events*, Clarendon Press, New York, s. 229-38.
- DAVIDSON, Donald (1987/I), "Knowing One's Own Mind", *Proceedings and Addresses of The American Philosophical Association*, Vol. 60, No. 3 Jan., Newark, s. 441-458.
- DAVIDSON, Donald (1987/II), "Problems in Explanation of Action", *Metaphysics and Morality*, Essays in Honour of J. J. C. Smart, Blackwell, New York, s. 35-49.
- DAVIDSON, Donald (1999), "Spinoza's Causal Theory of the Affects", *3rd Jerusalem Conference Bildirileri*, Haz.: Yirmiahu Yovel, Little Room Press, New York.
- DESCARTES, Rene (1995), *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul.
- DESCARTES, Rene (1996), *İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul.
- EVNINE, Simon (1991), *Donald Davidson*, Stanford University Press, California.
- KANT, Immanuel (1995), *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İonna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- KIM, Jaegwon (2003), *Philosophy of Mind and Psychology*, Cambridge University Press, New York.
- Nick Zangwill, "The Normativity Of The Mental", *Philosophical Explorations*, Vol. 8, No. 1, March 2005, s.1.
- RORTY, Richard (1999), "Davidson's Mental-Physical Distinction", *The Philosophy of Donald Davidson*, Open Court Publishing, Chicago.
- SHAFFER, Jerome (2005), *Zihin Felsefesi*, çev. Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul.
- van der BURG, Floris (2007), *Davidson and Spinoza: Mind, Matter and Morality*, Ashgate Publishing, Wiltshire.

MEMLÛK ASILLI BİR MİMAR “ÇERKES el-HALİLÎ (731?-791/1330?-1389)

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Dr. Öğr. Üyesi Esra Çıplak
Muş Alpaslan Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e.ciplak@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4577-3026

Gönderim Tarihi: 12.10.2020 Kabul Tarihi: 27.11.2020

Alıntı: ÇIPLAK, Esra (2020). “Memlûk Asıllı Bir Mimar ‘Çerkes el-Halilî (731? -791/1330? -1389)”, *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (3) 27-36.

ÖZ: Memlûk mimarisi; günümüze kadar ulaşan örnekleriyle hem geçmişten zamanına taşıdığı unsurlarla zanaat ile sanatı birleştirmiş hem de sultanlara ve memlûklere has bariz bir tarz oluşturmuştur. Memlûkler; Selçuklu, Zengî, Eyyûbîler ile hatta Semerkand ve Buhara’dan tevarüs ettiği mimari özellikleri kendi tarz ve zevkiyle birleştirmiş örnekleri günümüze kadar gelmiş eserler meydana getirmişlerdir. Bu mimari eserler dini, askeri, sivil ve iktisadi özellikler taşır. Memlûkler dönemindeki bu yapılaşma faaliyetinin bu binaları inşa edecek olan mimar ve mühendis gibi yapı ustalarını önemli bir konuma getirdiğinden şüphe yoktur. Bu cümleden olarak Sultan Berkûk’un imar faaliyetlerine alakası hem Mısır’da yeni bir dönemi başlatması hem de inşaatçı bir aile ile sıhrî bir bağının olması ile ilgili olabilir. Makaleye adını veren Çerkes el-Halilî’nin Berkûk dönemi yüksek rütbeli memlûk emirlerinden olup aynı zamanda memlûk kaynaklarında mimar ve mühendis olarak tasvir edilmesi, bazıları günümüze kadar gelmiş olan eserlerinden bahsedilmesi bu anlamda kendisini incelemeye değer kılmaktadır. Zira çocuk yaşta askerî eğitime tabi tutulan memlûklerin istidadınca görevlendirilmesine bakıldığında Çerkes el-Halilî’nin bu konuda yetkin oluşu memlûklerin bir şekilde mimarlık ve mühendislik eğitimi almış olabileceklerini de bize düşündürmektedir. Memlûk kaynaklarında zâtî ile ilgili kısıtlı bilgiye rağmen Berkûk dönemini anlatan bahislerde kâfi miktarda bilgi vardır. Emir el-Halilî, kaynaklarda mimar, mühendis veya şâddü’l-’amâir olarak tanıtılmıştır. Hân el-Halilî, Medrese ez-Zahiriyye, Ravda adasındaki köprü gibi eserleri günümüze kadar ulaşan el-Halilî 21 Nisan 1389 Pazartesi günü Dımaşk yakınlarında Berze Savaşında vefat etmiştir. Bu makalede 14. yüzyıl memlûk kaynakları kullanılarak üst düzey bir askerin mühendislik/mimarlık faaliyetleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Memlûk, Burcî, Çerkes, Mimar, Mühendis, Sanat.

A Mamluk Architect “Cerkas al-Khalili” (731? -791/1330? -1389)

ABSTRACT: With its examples having survived into the present, Mamluk architecture not only combined craft and art with the elements it carried from the past to its time, but also created a style unique to sultans and Mamluks. Mamluks combined the architectural features that they inherited from Seljuks, Zengi, Ayyubis, even Semerkand and Bukhara with their own style and taste, thus producing works that have survived to the present day. These architectural works have religious, military, civil and economic characteristics. It goes without saying that this construction activity during the Mamluk period brought building masters such as architects and engineers to an important position who would construct buildings. Being a member of this group, Sultan Berquq’s involvement in development activities may be related both to his initiation of a new era in Egypt and to his inherited tie with a family of builders. Jarkas al-Khalili, who gives his name to this work, is found worth examining in this study due to the facts that he is one of the high-ranking Mamlukameers of the Berquq period, that he is also described as an architect and engineer in mammalian sources, and that some of his works have survived until today. Given that the Mamluks, subjected to a military training at childhood, were assigned to work in accordance with their aptitudes and that Jarkas al-Khalili appears to be competent in architecture, we are invited to think that the Mamluks may have somehow received architectural and engineering education. Despite the limited information about him in Mamluk sources, there is enough information in the narrations about the Berquq period. Amir al-Khalili has been introduced as an architect, engineer or shaddi’l-amair in the sources. al-Khalili, whose works such as Han al-Khalili, Madrasah ez-Zahiriyye and the bridge on the island of Ravda have survived to the present day, died on Monday, April 21, 1389 in the Battle of Barza near Damascus. In this article, the engineering/architectural activities of a high-level soldier are examined using the fourteenth-century Mamluk sources.

Keywords: Egypt, Mamluk, Burji, Circassian/Jarkas, Architect, Engineer, Art.

Giriş

Memlûk Devleti (1250-1517), merkezi Kahire olmak üzere Malatya’ya kadar uzanan geniş bir hâkimiyet sahasına sahiptir. Adından mütevellit, hükümdar veya emirlerin muhafız birliklerinde görev yapan hususî, içtimaî ve hukukî bir statüye sahip askeri (Yıldız, 1976: 80-86; Koprman, 1989: 1-5) tanımlayan memlûk terimi, bir sistem olarak kurumsal bir yapıyı ifade

eder. Memlûk tarihçilerinin ed-Devletü't-Türkiye olarak da tesmiye ettikleri devlet; tarihi, yönetimi, işleyişi, askerî ve sosyal yapısı, ilmi, sanatı vs. ile nev'i şahsına münhasırdır (el-Makrîzî, 1998: III/70). Memlûk Sultanlığının ikinci dönemi olarak bilinen, el-Memâlik el-Çerâkise/Burciyye'nin bânîsi ez-Zâhir unvanıyla Sultan Berkûk'tur (el-Makrîzî, 1997: V/141-142; 1953: XVII/367-392; İbn Tagribirdi, 1992: XI/181; İbn İyas, 1982: I/II/318, 434; İbn Dokmak, 1982: 457, 478; Mübarek, 1305: I/40-46; Tekindağ, 1960: 85-94; 1961: 55; Koprman, 1987: VI/500-512; 1989: 13). (26 Kasım 1382) Zamanının yenilikçisi sayılan Berkûk'un on yedi yıl süren saltanatı, Timur'un Suriye'ye yaklaştığı sıralarda son bulmuştur (Tekindağ, 1961: 113; Koprman, 1989: 15). (20 Haziran 1399). Makalemize konu olan mimar Çerkes el-Halili ise Sultan Berkûk'un memlûklerinden olup aşağıda bahsi geçen eserlerini onun döneminde vücuda getirmiştir.

Kuruluşundan sadece onbir yıl (1261) sonra hilafet makamının Mısır'a intikaliyle bölge, hem âlimler için ilim merkezi olmuş hem de dini mimarinin en güzel örneklerini ortaya çıkarmıştır ('Âşûr, 1992: 158-167; Abouseif, 1998: 15-27; Yiğit, 2002: 1424). Kahire ve Dımaşk İslâm dünyasının en parlak ilim merkezleri arasında olduğundan Memlûk Sultanlarının bilhassa burada yaptırmış olduğu eserlerden günümüze intikal edenler, Memlûk ilmî hareketinin canlı şahitleri durumundadırlar (Tekindağ, 1961: 147; Koprman, 1992: 5/222; Yiğit, 2002: 1425). Farklı fıkıh havzalarından beslenen Mısır, tarihi seyrinde Malikî ve Şâfiîlerin yoğunluğuna sahipken Memlûkler döneminde Hanefîlerin buraya temayüzü görünmektedir. (Şeşen, 1995: 12/20-31) Bugün Şam'da bulunan ve Emevîlerin yaptırdığı camiide dört sünnî mezhebe ait mihrabın bulunması Memlûk Sultanı Baybars'ın bu dört mezhep için kâdilkudât tayini gerçekleştirmesi diğer nedenlerle birlikte yine Mısır'ın İslam ilim merkezi olması ile ilgilidir. Emevî camii içinde Roma dönemi sütunları ve vaftiz kuyusu gibi unsurların bulunması da mimarinin işlevselliği ile beraber derinliğine emsaldır. Bu minvalde, "*mabetlerin sosyal bir olgu olarak ait olduğu dini öğretinin toplumun tahayyülündeki somut göstergelerdir*" (Küçükaşçı, 2004: 91-104) fikrine katılmak makul görünmektedir.

Memlûk Sultanlarının kendi ad/unvanlarını taşıyan eserleri, kültürün "inanç" bileşeni ile mimarinin etkileşimi sonucu ortaya çıkmıştır. Zira sanat eseri; varlık ve kâinat tasavvurunun üretilene yani bu durumda mimariye yansımadır (Turgut, 1993: 171; Cansever, 1999: 38, 97; Ögüt, 2004: 63; Antel, 2004: 51-54). Bunun dışında Memlûk Sultanlarının nişanlarının eserlere işlenmesi de yine tıpkı Anadolu'daki kümbetlerde bulunan Türk tarihine dair nişanlar gibi özel simgelerdir. Bunların içinde güzel örneklerden olan ve bugün Şam'da bulunan Dımaşk Kalesi kapılarından biri üzerindeki Ferec b. Berkûk'a ait figürdür. Anadolu'da ise Erzurum'da bulunan 12 Hayvanlı Türk takviminin işlendiği kümbet, görülmeye değer özgün sanat eserlerindedir.

Memlûkler; Selçuklu, Zengî ve Eyyûbî mimarisi ile Türkistan'da özellikle Buhara ve Semerkand çevrelerinde, yaygın olarak kullanılan yüksek kasnaklı kubbe mimarisiyle bağlantı kurmuşlar ve Türk mimarisinin geleneklerine bağlı kalarak özgün bir üslup geliştirmişlerdir (Aslanapa, 1984: 92; 2002: 9-11). Dini mimari örneklerinden olan camii inşasında plan yönünden Fâtîmî Camii modelini de sürdüren Memlûklerde kubbe ve eyvan, önem kazanmış özellikle bezeme ve inşaat ustalığında yenilikler görülmüştür. Örneğin, Kalavun Külliyesinin bezemelerinde kullanılan mermer ve renkli taş mozaik daha sonra Mısır mimarisinde bir bezeme türü olarak yaygınlaşmış ve bitkisel motiflerle; sütunlar, kemerler ve nişler işlenmiştir. Mısır'da eğitim kurumlarının ilk örneklerinden olan el-Ezher Camii (970-972) Fâtîmî Dönemi eseri olup (Ülken, 1948: 112-115; Yetkin, 1954: 90-92; 1965: 70-72; 1984: 33-34; Muhammed, 1971: 165-227; Abouseif, 1998: 58-63) burayı külliye haline getiren yine Memlûklerdir. (1309) el-Ezher Külliyesi'nin özgün mimari ve tezyînî unsurlarını ihtiva eden, Memlûk devrinin sanatta ulaştığı ileri seviyeyi gösteren bölüm, bânîsi Nakîbü'l-Cüyûş Alâeddin Taybars el-Hâzindârî'ye atfen Taybarsiyye Medresesidir (el-Makrîzî, 1998: II/383).

Eyyûbîlerin, sünnî İslam inancını yerleştirmek için Kahire'de yaptırdığı çok sayıda medreseye ek olarak Selçukluların dört eyvanlı medrese mimarisinin Mısır'da tezahürü ile bu tarzda inşa edilen medreselerin sayısının yirmi beşi bulunduğu rivayet edilmektedir (Aslanapa, 1984: 96; Yetkin, 1965: 157).

Mısır'ın çeşitli şehirlerinde Memlûkler zamanından kalma farklı yapı tiplerinde çok sayıda eser mevcuttur. Bunlar dini, sivil ve askeri amaçla inşa edilen yapılardır. Memlûk dini mimarisi; cami, şifahane, medrese, hankâh ve kurucusunun türbesinden mürekkep külliyyeler ile müstakil olarak yapılmış eserleri ihtiva etmektedir. Memlûk dönemi camii mimarisinin anlatımında, bu plân değişiklikleri ile iç ve dış mekânlarda alçı kullanımı, çift renkli mermer kaplamaların geç dönemde artması, ahşap işçiliği ve son olarak minarelerin durumu mimari yapılara Memlûk imzası atmıştır.

Dini mimariden başka Memlûk coğrafyasında Nil Nehrinden mülhem köprüler, halicler, bendler, devvâblar vs. su mimarisinden de pragmatik eserlerin yapıldığını görüyoruz.

Memlûk Devleti'nde Çerkes el-Halilî ve Eserleri

Yukarıda bahsi geçen eserlerden bazılarının mimarı olan Çerkes el-Halilî'nin memlûk bürokrasisinde üstlendiği pek çok rol, Yelboğa el-Ömerî (ö. 1366) ile başlayıp Berkûk ile devam etmiştir. Yelboğa'nın katli sonrasında el-Halilî; Berkûk, Zeyneddin Berke, Altunboğa el-Çobanî ile birlikte Kerek'e sürülmüştür. Burada beş yıla yakın hapis hayatı yaşamıştır. Buradan ne zaman çıktığı ile ilgili kayıt yoksa da onun yine Berkûk ile beraber hareket ettiği varsayılmaktadır.

Zaman içinde kendisi gibi emir olan ve Memlûk askeri sisteminde en üst merteye olan yüzler emirliğine yükselen Berkûk'un Memlûk Sultanı olmasıyla onun statüsünün de arttığını görmekteyiz. Bahrî Memlûk Sultanı Melik Eşref Şa'ban b. Hüseyin'in 778/1377'de öldürülmesinden sonra Melik el-Mansur 'Ali b. el-Eşref onun yerine geçmiş bundan sonraki siyasi ve askeri olaylar Berkûk lehine değişmiştir (İbn Tagribirdi, 1986: IV/206).

İbn Tagribirdi'nin el-Menhelü's-Sâfî adlı eserinde makalemize konu olan Çerkes el-Halilî ile ilgili malumat bulunmaktadır. Burada belirtildiğine göre adı görev ve unvanları "Çârkes/Çerkes b. Abdullah el-Halilî el-Yelboğavî, Emîr Seyfeddin, Emîr Âhuru Kebîr" şeklinde olup el-Melik ez-Zâhir Berkûk döneminde yaşamıştır (1986:IV/205). Haziran 1380'den Mayıs 1389'a kadar Emîr Âhuru Kebîr görevinde olan mimarımız ölene kadar bu vazifeyi ifa etmiştir (İbn Hacer, 1969: I/211, el-Makrîzî, 1997: V/220-221, 270).

Seyfeddin Çerkes b. Abdullah el-Halili el-Yelboğavi; Yelboğa el-Ömerî ve ez-Zâhir Berkûk'un memlûküdür. "Memâlîkû'l-Atabek Yelboğa el-Ömerî" ifadesiyle Yelboğa memlûklerinden olduğu anlaşılan mimarımızın nisbesi olan el-Halilî ise tâcirine atıftır. Kaynaklarda; mimar, mühendis veya Şâddü'l-'Amâir¹ "Nâzir al-İmara" (Uzunçarşılı, 1988: 344; Abouseif, 2011: 377) olarak tanıtilen Emir, kariyer basamaklarını emin adımlarla çıkmıştır. Eyyûbîlerde îmar faaliyetleri üstâddâr'ın görev alanı içerisinde yer alırken Memlûklerde bu görev, Şâddü'l-'Âmâir adıyla yeni bir daireye devredilmiştir (Ayaz, 2012: 394). Eserde, kesin olmamakla birlikte onun Tarablus Türkmenlerinden olduğu bilgisi mevcuttur.

el-Halilî'nin Yelboğa Memlûkleriyle başlayan kader çizgisi Berkûk'la kesişmiş ve onunla pek çok yerde birlikte yer almıştır. Yelboğa el-Ömerî 1366'da öldükten (el-Makrîzî, 1997: IV/302; Ayaz, 2007: 81-100) sonra Sultan el-Melik el-Eşref Şa'bân, 1367'de onlardan bir kısmını Nil'de boğdurmuş, bir kısmını başka şekilde öldürmüş bir kısmını da Suriye, Asvan ve Kerek'e sürgüne göndermişti (el-Makrîzî, 1997: IV/314-315). Bu sürgündekilerden ikisi yine el-Halilî ve Berkûktur (İbn Kadı Şuhbe, 1997: 308; el-'Aynî, 2002: 45). 790 yılında Hac Emiri

¹ O, ustalara nazik ve yumuşak davranmalı, hiç kimseyi güç yetiremeyeceği bir işe koşmamalı, aç bırakmamalı ve anlaşlıkları şartlar üzere onların karnını doyurmalıdır. Namaz vakitlerinde onlara izin vermelidir zira namaz vakitleri, üzerinde anlaşılan çalışma süresine dâhil değildir. Bazı şâddü'l-'amâirlerin çalışanları ücretsiz çalıştırması, aç bırakması, onlara hak ettiklerinin altında ücret vermesi ya da onlara güç yetiremeyecekleri işleri yüklemesi en büyük haramlardandır. Bütün bunlar, yaratılmışlar konusunda Allah Teâlâ'ya büyük bir isyandır. Bundan da kötü olanı, camiler ve medreseler inşa etme bahanesiyle çalışanlara bu muamelede bulunulmasıdır. Bunda Allah'ın rızasına ulaştıracak ne var ki! bkz. Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alf b. Abdilkâfî es-Sübkî (ö. 771/1370), Mu'îdü'n-Ni'am (Makam ve Meslek Ahlâkı), (Haz. Harun Yılmaz-Muhammet Enes Midilli) (ed. Halit Özkan), T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2019, s. 236-237.

olarak da görev alan Çerkes el-Halilî (el-Malatî, 2002: 263) Berkûk döneminde şaşalı bir hayat yaşamıştır.

1382'de "el-Melikü'z-Zâhir" unvanıyla sultan oluşunun ardından Berkûk, kendisine karşı meydana gelen mukavemetleri kırmakla meşgul oldu. Ancak el-Eşrefiyye memlûklerinin reisi Malatya Nâibi Mintaş'ın (ö.1393) ve daha sonra Yelboğa memlûklerinin reisi Haleb Nâibi Yelboğa en-Nâsirî'nin isyanlarını bastıramadı ve tahttan uzaklaştırıldı. Kısa süre sonra çıkan Yelboğa-Mintaş rekabeti üzerine yeniden harekete geçen Berkûk, atabekliğe getirilen Mintaş'ın kumandasındaki Memlûk ordusu ile Dimaşk civarında karşı karşıya geldi. Haleb Naibi Yelboğa en-Nâsirî, Berkûk üzerine hareket edince Mintaş ve memlûkleri de onun yanında durdu. Haleb ve civar belde emirlerinin içinde Çerkes el-Halilî de vardı. 14 Rebî'u'l-Evvel 791 tarihinde Kahire'den çıktılar. Rebî'u'l-Âhir'de Dimaşk'a ulaştılar. es-Sehâvî'nin Vecîzü'l-Kelâm adlı eserinde Rabve (1995: 293) olarak belirttiği Menhelü's-Sâfî'de ise Berze Savaşı (İbn Tagrıbirdi, IV/207)² olarak verdiği bilgiye göre 21 Rebî'u'l-Evvel'de Dimaşk dışında Salı günü Çerkes el-Halilî öldürüldü (el-'Aynî, 2002: 75, 237, 262; el-Malatî, 2002: I-II/272). (20 Mart 1389) 791'de ölümünden sonra Emir Mintaş'ın, Çerkes'e ait 500.000 dirhem ve yaklaşık 50.000 dinar ve ayrıca yaklaşık 300.000 Mısır dinarı ele geçirdiği de kayıtlar arasında yer almaktadır (İbn Tagrıbirdi, 1992: XI/278, 298).

el-'Aynî, Çerkes el-Halilî için övgü dolu sözler sarf etmiştir: "*O güzel bir adamdı. Becerikliydi. Esnek bir dili vardı. Görkemliydi. Bilgili ve merhametliydi. Sadık ve güvenilirli. Yanında önemli ve tecrübeli kimseleri bulundururdu. Akıllı ve mukayeseliydi. Hayırseverdi. İhtiyaç sahiplerine yardım ederdi. Her yıl Haremeyn-i Şerif'e içtenlikle kemha (buğday) gönderirdi malının tamamı sair ülkelerle ticareti yoluyla elde etmişti.*"

Kaynaklarda belirtildiğine göre Çerkes el-Halilî, Mısır/Kahire'de birçok eser inşa etmiştir (İbn Tagrıbirdi, 1986: IV/207). Onun eserlerinin genel karakterine baktığımızda hem iktisadi, hem askeri, hem sivil, hem de dini özellikler taşıdığını görüyoruz. Sultan Berkûk'un desteğini yaşamının sonuna kadar gören el-Halilî'nin adıyla müsemma ve günümüze de intikal etmiş ilk eseri Han el-Halilî'dir.

1. Kahire'de Hân el-Halilî (İbn Tagrıbirdi, 1986: IV/206) adıyla malum bu çarşı, altı asrı aşan bir geçmişe sahip ve halen Mısır/Memlûk tarihi mirasının en önemli unsurlarından olup şehrin ekonomik hayatının merkezinde yer almaktadır. Bugün Hân el-Halilî çarşısının bulunduğu yer, el-Hitat'ta, Fâtımî hanedanının mezarlığı olarak geçmektedir (el-Makrîzî, 1998: II/578; İbn Tagrıbirdi, 1986: IV/207). Fâtımîler, Mısır'ı ele geçirdikten sonra 969'da Kahire'yi akabinde de el-Kasru'l-Kebîrû's-Şarkî'yi inşa etmişlerdi. Hân el-Halilî ise bu tesisin içinde bir bölümdü. Berkûk zamanında vebadan dolayı büyük bir kıyım yaşanmış olmasına rağmen Mısır, ekonomi ve ticaretin merkezi olmaya devam etmiş ve pek çok ticari ve dini yapılar inşa edilmişti. Bunlardan biri olan Hân el-Halilî, Sultan Berkûk'un baş mimarı Emir Çerkes el-Halilî tarafından büyük bir kervansaray olarak (1382-1389) yapılmıştır. Bu maksatla mimar Çerkes, Fâtımî hanedanının mezarlığını yıkarak kemikleri de Berkıyye Kapısına (el-Makrîzî, 1998: I/380)³ yani şehrin doğu bölgesine taşımıştır (el-Makrîzî, 1998: II/579). el-Makrîzî; Çerkes el-Halilî'nin ölümünü, mezarlığı taşıdığı gerekçesiyle *Fâtımî Laneti* şeklinde tasavvur etmiştir. Çünkü Safran (Zağferân) Mezarlığı olarak bilinen Fâtımî halifelerinin mezarlarının bulunduğu sarayın mozolesinden Çerkes el-Halilî eşeklerin üzerindeki çöp tenekelerinde bu ölümlerin kemiklerini çıkarmış ve "*Bunlar kâfir mürted olan Fâtımîlerin kemikleri*" diyerek onları çöp yığınlarına atmıştır. Nice sonra, Haleb isyanı sırasında Berkûk'un beşyüz memlûk ile beraber Çerkes el-Halilî'yi de göndermesi ve Dimaşk dışındaki çatışmada

² Dimaşk'a giden memalik ve ümeranın ölümüyle ilgili haberlerden bahseden el-Makrîzî en-Nâsirî Muharebesinde el-Halilî'nin öldüğünden ve diğer emirlerin de tutuklandığından bahsetmektedir. Bkz. el-Makrîzî, es-Sülûk, 1997: V/221.

³ Kahire'nin kuzey yönünde birbirine birleşik Züveyle adında iki kapı; Nil nehrine bakan tarafında ise "Futûh", diğerine de "Nasr" adı verilen iki kapı; doğu istikametinde de Berkıyye, Bâbu'l-Cedîd, Mahrûk ve güneyde Kantara, Ferec, Bâbu's-Sa'âde, Bâbu Hâce adında toplamda on bir adet Kahire kapılarından bahsedilir.

(Nisan 1389) onun öldürülmesi ve hatta cesedinin çıplak olarak halka açık yerde bırakılması yukarıda belirtilen hadiseye bağlanır. el-Makrîzî, onun Fâtîmî imamlarının kemiklerini ve soylarını utandırdığı için Allah tarafından bir ceza olarak, patlayıp çürüyene kadar şişmeye bırakıldığını yazmıştır (el-Makrîzî, 1998: II/578-579). Dimaşklı İbn Kadî Şuhbe ise onun Temmuz ayında öldürüldüğünü, her şeyinin ondan alındığını, çıplak olarak atıldığı yerde bir kadının onu bir battaniyeyle örttüğünü ve oraya gömüldüğünü yazmaktadır. Ayrıca halk, önceki yıl Mekke Emirinin öldürülmesi (el-Makrîzî, 1997: V/198) hadisesinin intikamı olarak bu olayı değerlendirmişlerdir (İbn Kadî Şuhbe, 1977: 308).

2. Medresetü ez-Zâhiriyye: (H. 786-788) 1384 ile 1386 yılları arasında Kahire'de inşa edilen ve Bakırcılar Çarşısında el-Maristan el-Mansûrî Camii'nin yanında bulunan bu medrese el-Berkûkiyye ismiyle tanınıyordu (Mübârek, 1305: II/13, VI/4; el-Malatî, 2002: I-II/217-218). Medresenin mimarı, Şihabeddin Ahmed b. Muhammed et-Tulunî'dir. Beyn el-Kasreyn'de (Poole, 1901: 109-111), el-Medresetü'l-Kâmiliye ile el-Medresetü'n-Nâsiriyye arasında (Baybars el-Mansûrî, 1998: 86, 382; el-'Aynî, 2002: 190) Şâdd al-'Amâir Çerkes el-Halilî (Tekindağ, 1961: 44, 45, 60, 117, 119) nezaretinde mimar Şihabeddin Ahmed b. Muhammed et-Tulunî tarafından inşa edilen medrese, Sultan Hasan Medresesi (Richmond, 1926: 134; Pascha, 1903: 68vd.) şeklinde tertip edilmiş olup iç avluya bakan dört büyük kemeri hâvîdir (el-'Aynî, 2002: 191, 192; İbn el-Furat, 1936: IX-I/34, 119, 477). Çerkes el-Halilî'nin ismi cephedeki ve avludaki açılış kitabesinde geçmektedir (Rızk, 1997: II/501-502)⁴. Aile mezarlığı, kırmızı ve beyaz taşla inşa edilen medresenin doğu köşesinde. Bronzdan mamul olup gümüşle işlenmiş olan kapısı ise buraya ayrı bir güzellik vermektedir (Salim, 1962: III/53-57). Muasır müellifler tarafından tavsif edilen medrese, 11 Muharrem 788/1386 Çarşamba günü hususi merasim ile hizmete açılmıştır (el-Malatî, 2002: I-II/239; İbn Haldûn, 1957; Pedersen, 1979: 1-71). Merasimde bizzat hazır bulunmak suretiyle halka pek çok sadaka dağıtıp ulemaya da yemekler tevzî' ettiren Berkûk, medreseye dört mezhebe mensup imamlar ile sûfî, hatîb ve kârîler tayin etmiştir (es-Sehâvî, 1995: 94, 299, 383, 476, 1043, 1199, 1262, 1270).

Sultan; doğudan getirdiği Şeyh Alâaddin es-Sayramî el-Hanefî'ye cübbeler (hil'at) verdi ve onu müderris olarak atadı. Sûfiye ve Emir Çerkes el-Halilî ona halıyı hazırladı, böylece üzerine oturdu. Sultan, medresenin yapımından sorumlu emir Emir Çerkes el-Halilî'ye ve muallim-mühendis Şihabeddin Ahmed b. Muhammed et-Tulunî'ye de birer cübbe verdi. Her ikisi de "altın kumaş" ile ata bindiler. Berkûk, Çerkes el-Halilî'nin on beş memlûküne de cübbe ve her birine 500 dirhem verdi. Şeyh Alâaddin es-Sayramî el-Hanefî halının üzerine oturduğu zaman; Mü'minûn Suresi 116. ayette olduğu üzere "Allah, her egemenliğin hükümdarıdır." dedi. Hoca, Kur'an okudu ve sonra Sultan Bâb ez-Züveyle'den kaleye geri döndü.

el-Makrîzî'ye göre muhtelif revaklarda oturan öğrenciler ikindi namazından sonra ders görüyor ve Berkûk'un emriyle her gün ekmek ile pişmiş et, ayda bir defaya mahsus da tatlı, zeytinyağı, sabun ve bir miktar da dirhem alıyorlardı (el-Makrîzî, 1997: V/137, 138; 1998: 276). Mezkûr medresede "*ulumu nakliye*"⁵ ismi altında toplayabileceğimiz yedi ders yapılıyordu (Pedersen, 1979: 63). es-Suyûtî, Hüsni'l-Muhadara'da medresede eğitim veren mezhep hocaları ve verdikleri derslerle ilgili de detaylı bilgi vermiştir. el-Bârî Şehabeddin b. 'Attar, şiirinde el-Halilî'nin buraya hizmet için geldiğinden bahsetmektedir (es-Suyûtî, 1967: II/271; Rızk, 1997: II/483-526).

⁴ Uzun bir şerit halinde pencerenin üzerinde yazılan ifadede Sultan Berkûk'un iyi hasletleri, devletin devamı için güzel dilekler ve Allah'a dua-şükür yer alırken Çerkes ile ilgili de büyük emirler için söylenen makarr ifadesi kullanılmıştır. Makarr, Memlûk Devletinde yüksek bir lakâbdır.

⁵ Naklî ilimler: Kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, sarf ve nahivdir.

3. Köprü: Çerkes el-Halilî'nin bir başka çalışması; Ravda ile Erva adası arasında bağlantıyı sağlayan Zukâk el-Kanâdil⁶(el-Kalkaşandî, 1980:II/184) diye tesmiye olunan yerde yapılan bir taş köprüdür. İnşasına 784 senesi Rebî'u'l-Evvel ayında başlanmış olan köprüyü Çerkes el-Halilî Rebî'u'l-Âhir'in başında tamamlamıştır (el-Makrîzî, 1997: V/137,138; İbn Dokmak,1982: 456; İbn Hacer, 1969: I/253-254; İbn İyas,1982: I-II/304-305; el-Malatî, 2002: I-II/191; Popper, 1955: 25). İbn Dokmak'ın ifadesine göre 200 olduğu belirtilen köprünün uzunluğu 300 kasaba (Hinz, 1990: 77-78)⁷, genişliği ise 10 kasaba olarak diğer kaynaklarda zikredilmiştir (el-'Aynî, 2002: 18; el-Kalkaşandî, 1980: 184). el-Bârî' Şehabeddin b. 'Attar'ın Menhelü's-Sâfî'de yer alan şiirinde “*Nil nehri arzı/yerini el-Halilî'ye şikâyet etti bu şikâyet üzerine o da onu sardı suyun korktuğunu görünce onun üzerine hemen köprü yaptı*” şiirin devamında ise 'Attar; “*Ey Nil, işte sen böyle şikâyet edersen etrafını kuşatıp üzerine köprü yaparlar bu da senin cezan olsun*” köprü yapımı bu şekilde tahayyül edilmiştir (el-Makrîzî,1998: II/767; İbn Tagrıbirdi,1986: IV/206; İbn Dokmak, 1982: 456).
4. Değirmen: Zî'l-Ka'de ayında Çerkes el-Halilî, yukarıda bahsi geçen köprü üzerinde bir değirmen yapmıştır. Su ile dönen değirmen her gün beş irdeb buğdaydan/kemha (Hinz, 1990: 30-31,47-48)⁸ fazlasını öğüttüğü bilgisi yine kaynaklarda verilen malumattandır (el-'Aynî, 2002: 123; İbn Tagrıbirdi,1986: IV/206; 'Askalânî, 1969: I/254; el-Malatî, 2002: I-II/194).

Berkûk döneminde yukarıda bahsi geçen imar faaliyetlerinin dışında Kahire'deki cami, hankâh ve türbelere pek çok para tahsis edildiği bilgisi memlûk kaynakları ile beraber bu konuda epey malumat vermiş olan Ahmet Ali Bayhan'ın⁹ çalışmalarından elde ettiğimiz bilgiyle sabittir. Çerkes el-Halilî'nin yaptığı imar faaliyetlerinin haricinde Ürdün'de Şerî'a nehri üzerinde inşa edilen Şerî'a Köprüsü ise Dimaşk yolunu kapayan suların hücumuna mani olmak üzere dubalı olarak yapılmıştır. Müelliflerce devrin en mükemmel yapılarından biri olarak zikredilen köprünün uzunluğu 120 genişliği 20 zira'dır (İbn el-Furat, 1936: IX-I/85- 86; el-'Aynî, 2002:147). Köprü, Akka'ya giden deniz yolunun nehri kat ettiği Şerî'a üzerinde olduğu bilinen Cisrû Benat Ya'kub olmalıdır (Cisr, 1979: 198-199). Berkûk, Cenevizlilerin Memlûk Sultanlığı'na taarruzlarından endişe etmesi sebebiyle İskenderiye'de büyük bir *Hazâin es-Silah* yaptırdığı (el-Makrîzî, 1997: V/137, İbn el-Furat, 1936: IX/86-87) gibi 786-1384'te de berzahını genişlettiği Dimyat Kalesi'nin de burçlarını tamir ettirmişti. Başta Kal'atül-Cebel (el-Hitâî, 1998: 23-27; Popper, 1957: 19) olmak üzere muhtelif camileri de tamir ettiren Berkûk, Nil sularını kaleye çıkarmak için havuz, sarnıç, sebil düzeneği ile bir teçhizat kurdu muştur (el-Makrîzî,1997: V/137; İbn el-Furat, 1936: IX-I/86). Hicaz yolunda Vadi Bani Salim Tepesinde bir bend (veya fıskiye) yaptırmış, 786-1384'te Haleb'de yapılan bazı tamir faaliyetlerini müteakip Kudüs'ün su yolunu yeniden inşa (İbn el-Furat, 1936: IX-I/86; el-Hitâî, 1998: 24) ve namına izafeten *Han ez-Zâhir Kayseriyye*'yi de yenilettiği (Dozy, 1881: 432; el-Hitâî, 1998: 23). Kahire'nin su ihtiyacı ya kemerler vasıtasıyla ya da sakalar yardımıyla giderilmişti. Havuz, sarnıç ve sebillerden oluşan depolama alanları da su ihtiyacı nedeniyle inşa edilmiştir (Raymond, 1995: 107). Günümüze intikal eden eserlerden Ayıtmiş el-Becasî Havuzu, *Havzu'l-Devvâb* (1383) hayvanların su ihtiyacını karşılamak için olup iki büyük kemerle caddeye açılan dikdörtgen şekilli bir mekândaki

⁶ “*Fustat'ta cadde üzerinde oturan Emir ve bazı seçkinlerin evlerinin önünde lambalar yandığı için bu isimle anılmıştır.*” Bkz. Yılmaz Can (2005). “*Hülefâ-i Râşidin Döneminde Ortaya Çıkan Orduğâh Şehir Modeli Üzerine Bir Değerlendirme*”, *İstem*, Yıl:3, Sayı:6, s. 229.

⁷ 1 kasaba ortalama 3,99 metrelik uzunluk ölçüsüdür.

⁸ 1 irdeb 96 küçük kadeh, 1 kadeh 232 dirhem buğday tanesine eşittir ve 1 kemha 0.0488 gramdır.

⁹ Mısır'da Memluk Sanatı, Türkler, VI, Ankara, 120-132; Mısır'daki Eyyubi Devri Mimari Eserleri: Medreseler ve Hankâh/Zaviyeler, Atatürk Ün. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi 12, 1-16; Güneydoğu Anadolu'da Memlûk Sanatı, Türkler, C 6, 133-143; Kahire Kalesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 3, 2010; Bir Tarih Müzesi: Mısır, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 9-24; Mısır'daki Arap Harfli Kitabeler Üzerine Bir Değerlendirme, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 251-279; Eyyubiler Devrinden Günümüze Kahire Kalesi'nin Mimari Gelişimi ve Önemi, Sosyal Bilimler Arastirmalari Dergisi 7 (2).

yalak ve su deposundan ibarettir (el-Hüseyî, 1988: 341-344). Kahire’de günümüze kadar ulaşabilmiş en eski sebil örneği, Sultan Nasır Muhammed’in, Muiz li-Dini’l-lâh Caddesi’ndeki medresesinin girişinin sol tarafına inşa ettirdiği 1326 tarihli yapıdır. İlk örneklerini Kahire’de, Bahri Memlûkler devrinde (1368-69) Ümm Sultan Şa’ban Medresesi’ndeki sebilhane-sıbyan mektebi birleşimi olan sebil-küttablar yeni, özgün ve işlevsel eserlerden olup Burcî Memlûkler döneminde bunlar daha da geliştirilmiştir (Aslanapa, 1972: 304; Poole, 1886: 82-83; Raymond, 1995: 107). Diğer taraftan Berkûk’un kendi adına çeşitli değerlerde olmak üzere Halep, Dımaşk ve Kahire darphânelerinde bastırıldığı bakır, gümüş ve altın paralarından bazıları da günümüze ulaşmıştır. 789 yılında Çerkes el-Halilî de bu işle vazifelendirilmiştir. “*Aralarında bir sembol bulunan iki daireyi en içteki çemberde gösterecek şekilde yeni bir türden madeni paraları*” darbetme emri alan el-Halilî’nin bastığı para için bu tarihten önce bu şekilde kompoze edilen madeni bir para olmadığı belirtilmiştir. Bu yeni dirhem, sıra dışı bir figüre ve ön yüzünde bir daire içine alınmış merkezi bir sembole sahip olup arka yüzü ise yatay çizgilerle yazılmış dini ibareyi göstermektedir¹⁰(İbn el-Furat, 1936:IX-I/6-8). Yine, el-Halilî’nin Kal’atü’l-Cebel’de fülûs bastırma emrini verdiği de kayıtlara geçmiş hadiselerdendir (el-Makrîzî, 1997: V/198).

İbn Hacer ve Makrîzî’den öğrendiğimize göre kendisiyle ilgili bir başka bilgi 785 Cumâdî el-Evvel tarihinde (Haziran 1383), ‘ıkta sahibi olduğu Mısır’ın kuzeyinde Garbiye’de Birma köyünde, düğün sırasında Hıristiyan köylülerle Müslümanlar arasındaki tartışma nedeniyle şikâyet için Kahire’ye gelen davacılar Nâibi Saltana olan Sudun eş-Şeyhûnî’ye şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Dava sonucunda Sudun, kararı ‘ıkta sahibi Çerkes el-Hâlîlî’ye bırakmış ve bahsi geçen olayda üç Müslüman dövülüp hapse atılmıştır. Sultan Berkûk daha sonra soruşturmayı tekrar başlatmış onların serbest bırakılmalarını emretmiş ve köy halkından bazılarının idamına karar vermiştir (İbn Hacer, 1969: I/273-274; el-Makrîzî, 1997: V/150-151).

Sonuç

Doğum tarihi ile ilgili kesin bir bilgi olmamasına rağmen takriben 1330 yılında dünyaya geldiği tahmin edilen Emir Halili, emirler arasındaki mücadele nedeniyle 1389 senesinde ölmüştür. Çocukluk ve gençlik döneminin başları ile ilgili bilgiye rastlamadığımız emir hakkında ilk bilgiler Yelboğa el-Ömerî ve Berkûk münasebeti ile görünmektedir. Sultan olma sürecinde Berkûk nezdinde bulunduğu ve onun hükümdarlığında diğer emirlerden farklı olarak onu öne çıkaran husus mühendislik faaliyetleridir. Yapımı ve nezaretinde bulunduğu eserlerden bilgi verdiğimiz çalışmamızda Memlûklerde aklî eğitimin, mimari göstergelerine atıfta bulunmak gayreti içinde olduk. Tahminen yarım yüzyıllık ömründe Memlûk Devleti’nde farklı görevler üstlenmiş bir emir olarak sadakatini de bu noktada belirtmek gerekir. Bir memlûk emirinden öte; şâdd, mimar, mühendis, Emîr Ahur, müşir gibi görevlerinin olduğunu günümüze intikal eden eserlerinden öğrendiğimiz Çerkes el-Halilî, teknik bilgilerle donanmış bir zattır. Bu mesleki unvanlar, mesleğin gerektirdiği eğitimi karşılamadığından karışıklığa ve yeni sorulara neden olmaktadır (Rabbat, 1998: 31). Bu bilgi esnekliği dönem kaynaklarından dolayı olsa da memlûk eğitim sistemi ile ilgili yeni sorular zihinde canlanmaktadır. Bizzat inşa ettiği, inşasına nezaret ettiği veya tamamladığı mimari yapılarla ilgili ancak günümüze ulaşabilenlerden detaylı bilgi edinmekteyiz. Bunun dışında dönem kaynakları eserlerle ilgili kısa bilgi vermekte ancak önemini de vurgulamaktadır. Çerkes’in yaptığı eserler içinde yukarıda bahsi geçen ilk ikisi hem yapımı hem de öyküsüyle oldukça ilgi çekici olup köprü ve değirmen yapımı ise mühendislik bilgisinin kuvvetle hissedildiği çalışmalardır. Çalışmamız bu noktada bir asker-mühendisin biyografisinden öte siyasi tarihin somut kültürel mirasının failerini tanıtmaktadır.

KAYNAKLAR

(1979), Cisir Benât Yakub, *İA*, C.3, s.198-199.

‘ÂŞÛR, S. Abdülfettah (1992), *el-Mücteme’u’l-Mısrî fî ‘Asrı Selâtîni’l-Memâlik*, Kahire.

¹⁰ <http://numismatics.org/digitallibrary/ark:/53695/nnan55713>. (06.11.2020)

- ANTEL, Ayla (2004), "Mimarlık Tarihinin Gelişiminde Kültür - Mimarlık - İnanç İlişkisi", *Sanat ve İnanç 1*, s. 51-54.
- ASLANAPA, Oktay (1972), *Türk Sanatı, I, Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar*, İstanbul.
- ASLANAPA, Oktay (2002), "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kültür ve Sanat", *Türkler*, C. 6, Ankara, s. 15-18.
- AYAZ, Fatih Yahya (2007), "Türk Memlûkler Döneminin Büyük Emirlerinden Yelboğa El-Ömeri (Ö.768/1366) ve İdaredeki Nüfuzu", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16/1, Adana, s. 80-100.
- AYAZ, Fatih Yahya (2012), "Üstâdüddâr", *DİA*, C. XLII, İstanbul, s. 393-396.
- BEHRENS-Abouseif, Doris (1998), *Islamic Architecture in Cairo an Introduction*, Cairo, The American University in Cairo Press.
- BEHRENS-A. D. (2011), "Craftsmen, upstarts and Sufis in the late Mamluk Period", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 74, No. 3, s. 375-395.
- BEHRENS-A. D. (1995), "Muhandis, Shad, Mu'allim - Note on the Building Craft in the Mamluk Period", *Der Islam: Journal of the History and Culture of the Middle East*, 72 (2), s. 293-309.
- CAN, Yılmaz (2005). "Hülefâ-i Râşidin Döneminde Ortaya Çıkan Ordugâh Şehir Modeli Üzerine Bir Değerlendirme", *İstem*, Yıl:3, Sayı: 6, s. 215-235.
- CANSEVER, Turgut (1999), *İslam'da Şehir ve Mimari*, İz Yay., İstanbul.
- DOZY, Reinhart Pieter Anne (1881), *Supplement Aux Dictionnaires Arabes*, 2V, E. J. Brill, Leiden.
- el-'AYNÎ, Bedreddin Mahmûd b. Ahmed (2002), *'Ikdu'l-Cuman fî Tarihi Ehli'z-Zamân "es-Sultan Berkûk Müessesü Devlet el-Memâlik el-Çerâkise"*, *Safahatu min Tarihi Mısır*, H. 784-801/M. 1382-1398, (tahkik: İman 'Ömer Şükrü), Kahire.
- el-HITÂÎ, Rükneddin Baybars el-Mansûrî en-Nâsirî ed-Devâdâr (1998), *Zübdet al-Fikre fî Tasrîh al-Hicre*, (ed. Donald Sidney Richards), Beyrut.
- el-HÜSEYNÎ, Mahmud Hamid (1988), *el-Esbiletü'l-Osmaniyyeti bi-Medineti'l-Kahirati (1517-1798)*, Kahire.
- el-KALKAŞANDÎ, Şehabeddin el-'Abbas Ahmed b. 'Abdullah (1980), *Me'âsir el-İnâfe fî Me'âlim el-Hilâfe*, (neşr. 'Abdüssettâr Ahmed Ferac), C. II (2C), Beyrût, 'Âlem el-Kütüb.
- el-MAKRÎZÎ, Takîyyüddîn Ahmed b. Ali (1953), el-Nukûd el-Kadîme ve'l-İslamiyye, (çev. İbrahim Artuk), *Bellekten*, XVII/67, s. 364-392.
- el-MAKRÎZÎ, Takîyyüddîn Ahmed b. Ali (1997), *Kitâb es-Sülûk li-Ma'rifet Düvel el-Mülûk*, (neşr. Muhammed Abdulkadir Ata), C.IV-V (8C), Beyrut, Dâr el-Kütüb el-'İlmiyye.
- el-MAKRÎZÎ, Takîyyüddîn Ahmed b. Ali (1998), *Kitab el-Mevâ'iz ve el-İ'tibâr fî Zikr el-Hitât ve el-Âsâr*, (neşr. Muhammed Zînühüm -Mediha eş-Şarkâvî), (3C), Kahire.
- el-MALATÎ, Zeynüddin 'Abdülbâsıt b. Halil b. Şahin. (2002), *Neyl el-Emel fî Zeyl ed-Düvel*, (neşr. 'Ömer 'Abd es-Selâm Tedmürî), C. I/II (9C), Sayda-Beyrut.
- es-SEHÂVÎ, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. (1995), *Vecîzü'l-Kelâm fî'z-Zeyl 'alâ Düveli'l-İslâm*, (neşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf-İsâm Fâris el-Harestânî-Ahmed el-Hutaymî, C.I (4C), Beyrut.
- es-SUYÛTÎ, Ebu'l-Fadl Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (1968), *Hüsnü'l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, C. II, (tahkik: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kütübil-'Arabiyye, Kahire.
- es-SÛBKÎ, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. (2019), *Mu'îdü'n-Ni'am (Makam ve Meslek Ahlâkı)*, (Haz. Harun Yılmaz-Muhammet Enes Midilli) (ed. Halit Özkan), T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- HINZ, Walther (1990), *İslam'da Ölçü Sistemleri*, (çev. Acar Sevim), No. 487. FEF Yay. No. 21, Marmara Ün. Yay. İstanbul.

- İbn DOKMAK, Sârım ed-Dîn İbrahim b. Muhammed b. Aydemir (1982), *el-Cevherü's-Semîn fî Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtin*, (neşr. Saîd Abdülfettâh Âşûr-Ahmed es-Seyyid Derrâc), Mekke.
- İbn el-FURAT, Nâsır ed-Dîn Muhammed b. 'Abd er-Rahîm (1936) *Tarihu ibn el-Furat*,(neşr. Kostantin Zurayk), C. IX/I, Beyrût, el-Matba'a el-Emir Kâniye.
- İbn HACER, Şehabeddin Ahmed b. 'Ali el-'Askalânî (1969), *İnbâ' el-Gumr bi-Ebnâ el-'Umr*,(neşr. Hasan Habeşî), C. I, (4C), Kahire.
- İbn HALDÛN, Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammed el Hadramî (1957), *et-Ta'rif bi-ibn Haldun ve Rihletihi Garben ve Şarken*, from King Saud University, (tıpkıbasım)
- İbn İYAS, Zeyn ed-Dîn Muhammed b. Ahmed (1982) *Bedâ'î' ez-Zuhûr fî Vekâyi' ed-Duhûr*, (tahkik: Muhammed Mustafa), C. I/II (5+3C), Kahire.
- İbn KADI ŞUHBE, Takîyyüddîn Ebi Bekr bin Ahmed el-Esadî ed-Dimeşkî. (1977), *Tarihu ibn Kadî Şuhbe*, (der. Adnan Derviş) C. I, (3C), Dimeşk, el-Matba`atü'l-Kâsûlîkiye.
- İbn TAGRİBİRDÎ, Cemaleddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf el-Atabekî (1986), *el-Menhelü's-Sâfî ve'l-Müstevfî fi ba'de'l-Vâfî*, (terc. Tâc b. Seyfe eş-Şeviki - Cekem b. Abdullah en-Nevrûzî), (tahkik, açıklama ve haşiye: Muhammed Muhammed Emin), C.IV, Merkezü Tahkiku't-Turas, Külliyyetü'l-Âdâb Câmi'atü'l-Kahire.
- İbn TAGRİBİRDÎ, Cemaleddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf el-Atabekî (1992), *en-Nücûm ez-Zâhire fî Mülûk Mısır ve el-Kahire*, (neşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin), C. XI (16C), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.
- KOPRAMAN, Kâzım Yaşar (1987), "Mısır Memlûkleri(1205-1517)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VI, İstanbul, s. 433-543.
- KOPRAMAN, K.Y. (1989), *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- KOPRAMAN, K.Y. (1992), "Baybars I", *DİA*, C. 5, İstanbul, s. 221-223.
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri (2004), "Kâbe Sembolizmi", *Sanat ve İnanç 1*, İstanbul, s. 91-104.
- LANE-POOLE, Stanley, (1886), *The Art of the Saracens in Egypt*, London.
- MAYER, Leo Aryeh (1933), *Saracenic Heraldry*, Oxford, Clarendon Press.
- MUHAMMED, Suad Mahir (1971), *Mesâcidu Mısır ve Evliyâuhâ es-Sâlihûn*, C. I-II-IV, Kahire.
- MÜBAREK, Ali Paşa, (1305), *el-Hitatu't-Tevfikıyyeti'l-Cedideti li-Mısra'l-Kahireti*, C. II, VI (6C) 1. Baskı, Kahire, Matbaatü'l-Kübra el-Emîriyye.
- ÖĞÜT, Rana Nergis (2004), "Modern Toplumda Sanat ve İnanç", *Sanat ve İnanç 1*, İstanbul.
- PASCHA Franz (1903), *Kairo*, Leipzig, Ernst Arthur Seeman Press.
- PEDERSEN, Jons (1979), "Mescid", *İA*, C. 8, MEB, İstanbul, s. 1-71.
- POPPER, William (1955), *Egypt and Syria under the Circassian Sultans, 1382-1468 A.D. Systematic Notes to ibn Taghrî Birdî's Chronicles of Egypt*, California, University of California Press.
- RABBAT, Nasser (1998), "Architects and Artists in Mamluk Society: the Perspective of the Sources", *Journal of Architectural Education*, 52, s. 30-37.
- RAYMOND, André (1995), *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- RICHMOND, Ernest Tatham (1926), *Moslem Architecture 623 to 1516*, Royal Asiatic Society.
- RIZK, 'Asım Muhammed (1997), *Hangâvâtu's-Sûfiyyetu fî Mısır, 'Asru Devletü'k-Memâlikü'l-Burciyye (H.787-960/M.1385-1516)*, (1-el-Hangâtü'z-Zâhiriyyetü Berkûk, (786-788/1384-1386) Eserü rakam 187) C.II, Mektebetü Medbûlî, Kahire.
- SALİM, Mahmud Rızk (1962), *'Asr Salâtin al-Mamâlik ve Netacuhû el-İlmî ve'l-Edebî*, C. III, Maktabat al-Âdâb.
- ŞEŞEN, Ramazan (1995), Eyyûbiler, *DİA*, C. 12, İstanbul, s. 20-31.

- TEKİNDAĞ, M.C. Şehabeddin (1960), "XV. Asrın Sonunda Memlûk Ordusu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 15, s. 85-9.
- TEKİNDAĞ, M.C.Ş. (1961), *Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı (XIV. Yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar)*, İstanbul.
- TURGUT, İhsan (1993), *Sanat Felsefesi*, Akademi Kitabevi, İzmir.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 4. Baskı, TTK Yay., Ankara.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1948), *İslam Sanatı*, İstanbul.
- YETKİN, S. K. (1965), *İslam Mimarisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara.
- YETKİN, S. K. (1984), *İslam Ülkelerinde Sanat*, İstanbul.
- YETKİN, Suut Kemal (1954), *İslam Sanatı Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara.
- YILDIZ, Hakkı Dursun (1976), *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul.
- YİĞİT, İsmail (2002), "Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 5, s. 748-756.

URMIYE MÜZESİ'NDE BULUNAN ERKEN İSLAM DÖNEMİNE AİT SLİP TEKNİĞİNDEKİ SERAMİKLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Dr. Öğr. Üyesi Güler YILMAZ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Bölümü

guleryilmaz@yyu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4986-7281

Gönderim Tarihi: 04.12.2020 Kabul Tarihi: 22.12.2020

Alıntı: YILMAZ, Güler (2020), "Urmiye Müzesi'nde Bulunan Erken İslam Dönemine Ait Slip Tekniğindeki Seramikler Üzerine Bir Değerlendirme" *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (3) 37-50.

ÖZ: Urmiye, İran'ın önemli merkezlerinden biri olup, Türkiye sınırına 50 km uzaklıkta bulunmaktadır. Bu tarihi kent, İslamiyet öncesinde ve İslami dönemde birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu çalışmada; Urmiye Müzesi'nde bulunan erken İslam dönemine ait slip tekniğindeki seramikler ele alınmıştır. Slip sıraltı boyama tekniklerinden biridir. Söz konusu teknikte, bisküvi fırınlaması tamamlandıktan sonra, eserlerin yüzeyine; sarı, beyaz, siyah, kırmızı, mor ve krem gibi değişik renklerdeki astarla desenler oluşturulur. Astar kurduktan sonra yüzey renkli veya renksiz şeffaf kurşun sırlarla kaplanarak ikinci kez fırınlanır. Slip tekniğinin seramiklerde kullanımı; Doğu İran, Maveraünnehir ve Antik Mısır'a dayanmaktadır. İslam dünyasında ise slip tekniğinin IX. yüzyıldan itibaren yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu teknik, IX.-X. yüzyıllarda Semerkant, Buhara ve Nişabur'da, X.- XI. yüzyıllarda Merv, Kirman, Rey ve Gurgan gibi İran'ın önemli seramik merkezlerinde ustalıkla üretilmiştir. Söz konusu çalışmada ele alınan örnekler, Abbasi ve Sâmânî dönemlerine aittir. Bu seramikler; hamur, astar, form ve bezeme çeşidine göre gruplandırılmıştır. Çalışmanın amacı, IX.-X. yüzyıla ait olan slip tekniğinde üretilmiş seramiklerdeki zemin ve astar renklerinin motif üzerindeki etkisini ayrıntılı bir şekilde bilim dünyasına sunmaktır. Ayrıca erken İslam dönemi seramik ustalarının dönemin üslupsal özelliklerini, etkileşimini; slip tekniğine ne denli ustalıkla, estetik bir yaklaşımla uyguladıklarını vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Astar Boyama, Abbasi, İran, Sır, Sâmânî.

A Review On Ceramics Made With Slip Technique of Early Islam Era in Urmia Museum

ABSTRACT: Urmia is one of the important centres of Iran, 50 kilometres from Turkish border. This historical town was home to many civilizations before and during Islamic Era. In this study, ceramics made with slip technique of early Islamic era in Urmia Museum are discussed. Slip is one of the under-glaze painting techniques. In this technique, patterns are created on the surface of the pieces with primer in various colours such as yellow, white, black, red, purple and cream after bisque firing is completed. After the primer is cured, the surface is coated with coloured or colourless transparent lead glaze and fired for the second time. Use of slip technique on ceramics dates back to Eastern Iran, Transoxiana and Ancient Egypt. In Islamic world, it is known that slip technique has been used commonly since 9th century. This technique was produced skilfully in important ceramic centres of Iran such as Samarkand, Bukhara and Nishapur in the 9th and 10th centuries, and in Merv, Kirman, Rey and Gorgan in the 10th and 11th centuries. The samples discussed in this study belong to Abbasid and Samani periods. These ceramics are grouped according to dough, primer, form and pattern types. The aim of the study is to present to the scientific world the impact of background and primer colours on the pattern in ceramics produced with slip technique dating back to the 9th and 10th centuries in detail. In addition, it aims to emphasize how masterfully the ceramic masters of early Islamic era implemented the stylistic features and interaction of the era to slip technique with an aesthetic approach.

Keywords: Primer Painting, Abbasid, Iran, Glaze, Sâmânî.

Giriş

Bu çalışmanın amacı, Urmiye Müzesi'nde bulunan IX. ve X. yüzyıla ait slip tekniğiyle üretilmiş seramiklerdeki zemin ve astar renklerinin motif ve form üzerindeki etkisini ayrıntılı bir şekilde bilim dünyasına sunmaktır. Ayrıca, astar rengine göre, tercih edilen motif çeşitlerini ve bu etmenlere bağlı olarak değişen form tipolojilerini oluşturarak, üslupsal özelliklerini detaylı bir şekilde ele almaktır. Özellikle erken İslam dönemi slip tekniğinin Selçuklu, İlhanlı, Memlûklü

ve Osmanlı dönemleriyle karşılaştırılması yapılarak, motif ve bezeme kompozisyonu açısından zengin bir çeşitlilik arz eden bu tekniğin tarihsel serüvenini gözler önüne sermektir.

Slip tekniği yani astar boyama, çok eski dönemlerden beri kullanıldığı bilinen sıraltı boyama tekniklerinden biridir. Astar, erken örneklerde kapatıcı olarak kullanılmasının yanı sıra bezeme oluşturmak için de tercih edilmiştir. Nitekim renkli astar kullanarak seramik üzerine desen oluşturulması MÖ II. bin yılın başlarından itibaren Eski Mısır'da görüldüğü bilinmektedir (Fındık, 2014: 72). Söz konusu teknikle biçimlendirilen hamur kurutulularak fırınlanır. Kabin yüzeyine beyaz veya içine boyalar katılarak renklendirilen astarla bezeme oluşturulur. Astarlanan kabin yüzeyi şeffaf kurşun sırla kaplanarak fırınlanır. Slip tekniğinde kırmızı ve kahverengimsi sarı hamur renkleri tercih edilmiştir (Bakır, 1991: 110). Astar bezemenin yapıldığı kısımlar hafif kabarık olur (Öney, 1978: 108-109). Böylece sır, astar sürülen yerlerde açık renkte gözükürken, astarsız yerlerde ise hamura denk geldiği için daha koyu gözükmektedir.

Slip tekniği İslam dünyasında IX. yüzyıldan beri yaygın olarak kullanılmıştır (Öney, 1978: 108). Başlangıçta, bu teknikle üretilen çömlerler, Sâ mânî sınırları içerisinde üretildikleri için slip tekniği yerine Sâ mânî çömlerliliği olarak adlandırılmıştır. Ancak yapılan araştırmalar, Sâ mânî sınırları dışında da bu tekniğin üretildiğini göstermiştir (Fehérvári, 2000: 50). IX.-X. yüzyıllarda Semerkant, Buhara ve Nişabur'da slip tekniğinde seramikler üretilmiştir (Wilkinson, 1973: 158-160). X.- XI. yüzyıllarda ise Merv, Kirman, Rey ve Gürgen gibi İran'ın önemli seramik merkezlerinin yanı sıra Afganistan'ın Leşkeri Bazar şehrinde de çok renkli astar boyama tekniğinin üretildiği bilinmektedir (Bakır, 1991: 110).

IX.-X. yüzyıllarda aktif olan erken İslam devletlerinden Abbasilerin, İslami dönem seramik sanatına katkılarının biri, şüphesiz slip (astar boyama) tekniğidir. Bu dönemde slip tekniği üslupsal açıdan oldukça çeşitlilik göstermektedir. Nitekim zemin astar rengine göre gruplara ayrılmıştır. Bunlar; beyaz zemin üzerine siyah astarlı desen, beyaz zemin üzerine çok renkli (kırmızimsı turuncu, patlıcan moru, koyu yeşil), siyah veya toprak kırmızı zemin üzerine renkli astar kullanımı, Nişabur üretimi sarı zeminli, çok renkli astar uygulamalarıdır (Fehérvári, 2000: 50-62).

Slip tekniğindeki kaplarda, zemin ve bezemedeki astar renklerinin kullanımına göre desenlerin değiştiği dikkat çekmektedir. Bu teknikteki seramiklerin karakteristik bezemelerini küffî hatlı yazılar oluşturmaktadır. Yazılarda; sihir, gizem, dua ibareleri ve eserin sahibine iyi dilekler içeren sözcükler işlenmiştir (Hillenbrand, 2015: 57-58).

Urmiye Müzesi'ndeki Slip Tekniği Seramiklerinin Gruplandırılması

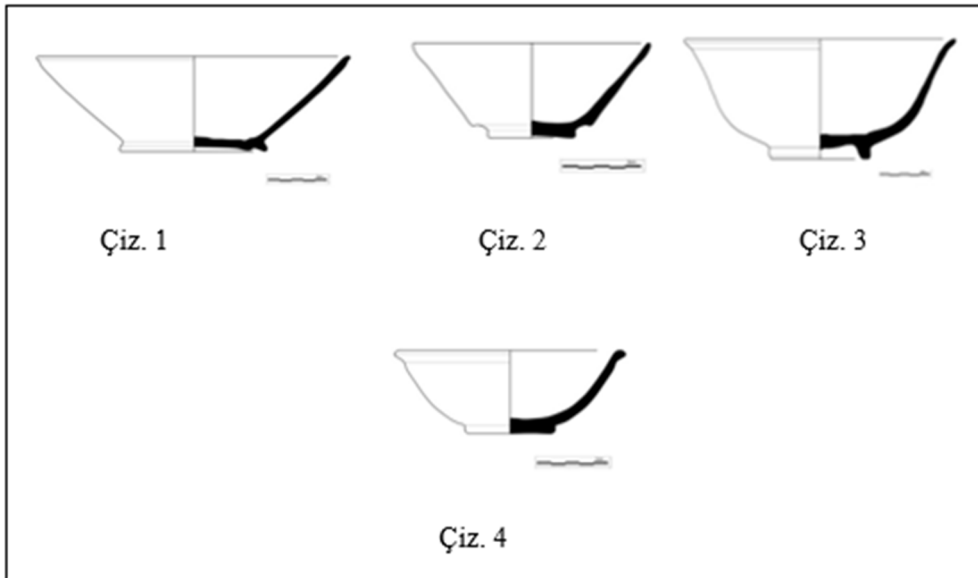
Urmiye Müzesi'nde bulunan seramiklerde; tek renk sırlı, sıraltı boyama, sır akıtma, slip, kazıma, boyalı kazıma, lüster ve minai gibi gerek sır altı gerekse sır üstüne uygulanan zengin bezeme teknikleri görülmektedir. En yoğun grubu ise slip tekniği oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında ele alınan örnekler ise Abbasi ve Abbasi devletine bağlı, İran'ın yerel hanedanlardan olan Sâ mânî dönemlerine aittir. Bu teknikteki örnekler zemin ve desen astar rengine göre gruplara ayrılmıştır. Bunlar;

1-Beyaz Zemin Üzerine Siyah Renkli Düzenleme: Bu grupta incelenen örnekler Abbasi dönemine aittir. Abbasi dönemine ait olan bu örneklerde, zemin kalın beyaz astarla kaplanmıştır. Beyaz zemin üzerine işlenen motifler siyah renkle boyanmıştır. Beyaz astar üzerine siyah renkle desen oluşturulduktan sonra şeffaf, renksiz sırla kaplanarak fırınlanmıştır. Astar, iç yüzeyin tümüne, dış yüzeyin ise bazılarında gövdeye kadar, bazılarında kaide kısmına kadar, çoğunluğunda ise kaidenin tabanı dâhil tüm yüzeye uygulanmıştır. Beyaz zemin üzerine uygulanan siyah renkli boya fırınlanmadan dolayı, açık ve koyu renkte gözükmektedir. Bu grupta incelenen örnekler, şoluk sarı (2.5Y 8/2, 10YR 7/4) açık kahverengi (7.5YR 6/4) hamurlu ve sert dokuludurlar¹. Örneklerin hamurları kireç ve kum katkılıdır. Söz konusu grupta 10 örnek yer almaktadır. Bu örnekler büyük ebatlı tabak ve kâselerden oluşmaktadır (Fot. 1-6).

¹ Bu grupta "Munsell Soil" renk katalogu kullanılmıştır.

Beyaz zemin üzerine siyah renkli örneklerde asıl zenginliği form oluşturmaktadır. Gövde bakımından; konik (Çiz. 1), kademeli konik (Çiz. 2), yarı küresel (Çiz. 3), yayvan-dışbükey (Çiz. 4) formlar dikkati çekmektedir. Dip formunda; yivli halka, halka, düz ve içe çekik düz dip mevcuttur. Ağız kenarında ise; dışa çekik ve düz formlar tercih edilmiştir (Tablo 1). Form çeşitlerinden de anlaşılacağı üzere, motiflerin daha rahat uygulanacağı açık formlar tercih edilmiştir. Bezemelerde; çiçek, yaprak, palmet ve rumiden oluşan bitkisel, dalgalı çizgilerden ve zikzaklardan meydana gelen geometrik, stilize kuş figürü ve kûfî yazı düzenlemeleri yer almaktadır. Ancak bu grubun karakteristik bezeme çeşidini kûfî yazı oluşturmaktadır. Kâselerin ve tabakların iç yüzeyine "El-Melik" (Mülk sahibi, kâinatın sahibi), "Eş-Şafi" (Şifa veren) ve "Muhammed" ibareleri büyük bir ustalıkla yerleştirilmiştir. Bu yazı ibareleri birçok kez tekrar etmektedir. Kûfî yazıların uç kısımları rumilerle ve palmeterle sonlandırılmıştır. Merkezde ise; stilize kuş veya "vav" harfinin farklı kombinasyonlarla uygulandığı düzenlemeler bulunmaktadır. Örneklerin sadece birinin dış yüzeyinde bezeme görülmektedir (Fot. 5).

Bu grupta yer alan örnekler, beyaz zemin üzerine siyah renkli desen düzenlemesi bakımından XI. yüzyıla ait İran Nişabur üretimi seramiklerle benzerlik arz etmektedir (Bakır, 1991: 111). Ancak, Nişabur örneği gerek astar rengi gerekse kûfî yazının yüzeye uygulanışı bakımından daha başarılıdır.

Tablo 1

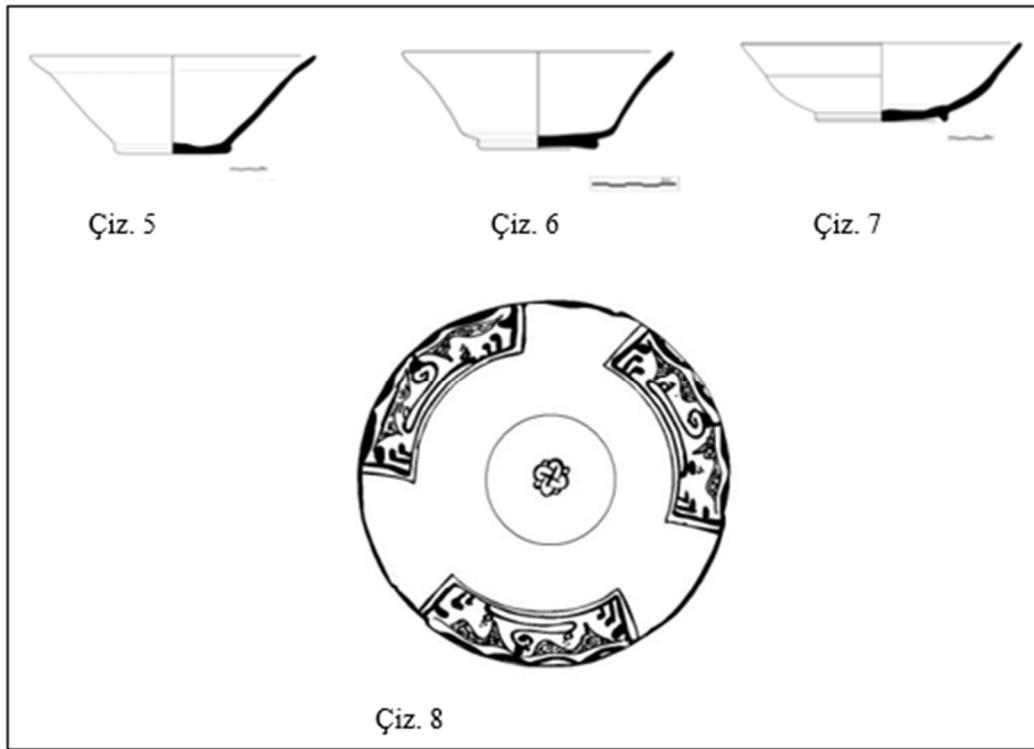
2-Beyaz Zemin Üzerine Renkli Düzenleme: Erken İslam döneminde beyaz astar zemin üzerine siyah düzenlemenin yanı sıra beyaz zemin üzerine renkli düzenlemeler de mevcuttur. Bu grupta 7 örnek bulunmaktadır. Örnekler kâse ve tabak türlerinden oluşmaktadır. Beyaz astar, bazı örneklerin kaide tabanının tümünü kaplayacak şekilde, bazılarının ise gövdelerinin yarısına kadar sürülmüştür. Beyaz astar üzerine kiremit kırmızısı, siyah, kahverengi ve yeşil renkleri aynı anda kullanıldığı gibi farklı örneklerde farklı kombinasyonlarla da oluşturulmuştur. Renkli astar bezemenin üzerine ise şeffaf, renksiz sır sürülmüştür (Fot. 7-10).

Beyaz zemin üzerine renkli düzenlemeli örneklerde; açık kahverengi (7.5YR 6/4), kırmızımsı sarı (7.5YR 7/6, 5YR 7/8, 5YR 6/8) ve soluk sarı (2.5Y 8/2, 10YR 7/4) hamur rengi mevcuttur. Örneklerin tümü dışa çekik ağızlıdır. Kaplarda; konik (Çiz. 5), kademeli konik (Çiz. 6), basık-yarı küresel (Çiz. 7) gövde çeşitleri ve yivli halka ile düz dip formları tercih edilmiştir (Tablo 2).

Söz konusu grupta, motif bakımından çeşitlilik hâkimdir. Beyaz zemin üzerine siyah düzenlemede olduğu gibi karakteristik bezemeyi kûfî yazı oluşturmaktadır (Çiz. 8). Kûfî yazının yanı sıra; daire, benek, ışınsal çizgiler, çaprazlar, inci dizilerinden oluşan geometrik, palmet

ve yapraklardan oluşan soyut bitkisel motifler de tercih edilmiştir. Kase ve tabakların iç yüzeyinde; Arapça "Ehad" (Tek), "Eş-Şafi" (Şifa veren), "El-'alem" (Bayrak), hayır ve dua içerikli yazı ibareleri yer almaktadır. Kûfî yazılar kapların; ağız kenarlarına, tüm yüzeye ve gövde kısımlarına bitkisel ve geometrik motiflerle beraber uygulanmıştır. Yazı ibarelerinin araları beneklerle ve noktalarla boş yer kalmayacak şekilde doldurulmuştur.

Bu grupta yer alan örnekler, beyaz zemin üzerine renkli düzenleme bakımından XI. yüzyıla ait İran Nişabur üretimi seramiklere benzemektedir (Bakır, 1991: 111). X. yüzyıl Abbasi dönemi örnekleriyle de kalın beyaz astar kullanımı, gövde formuna göre tercih ettikleri motif çeşitleri ve motiflerin düzenlenişi bakımından da İran örnekleriyle benzerlikler görülmektedir (Fehérvári, 2000: 55).

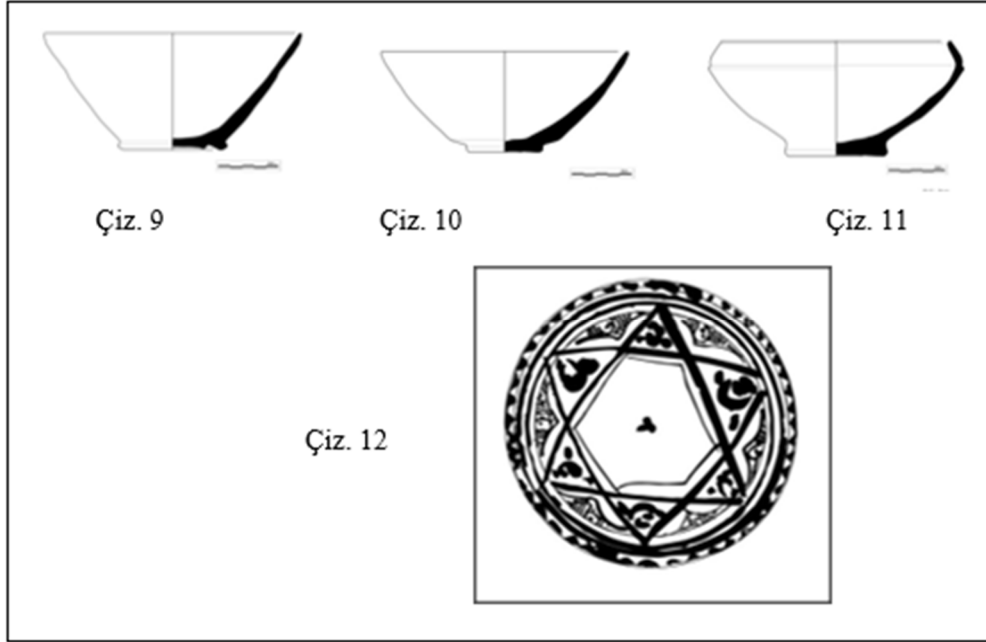

Tablo 2

3-Krem Zemin Üzerine Renkli Düzenleme: Bu grupta 14 örnek yer almaktadır. Urmiye Müzesi'ndeki en yoğun grubu oluşturmaktadır. Krem zemin üzerine; kahverengi, yeşil, siyah, kiremit kırmızısı, pudra ve sarı renklerle desen oluşturulmuştur. Bezemelerin üzeri şeffaf, renksiz sirla kaplanmıştır. Bu bölümde değerlendirilen örneklerin hamur katkısı ve dokusu tespit edilememiştir. Örneklerin çoğunda kırmızımsı sarı (5YR 6/8, 7.5YR 7/6, 5YR 7/8) ve sarımsı kırmızı (5YR 5/8) hamur renkleri görülmektedir. Kapların formlarında çeşitlilik göze çarpmaktadır. Konik (Çiz. 9), kademeli konik, konikvari-yarı küresel (Çiz. 10) gövde formları, içe çekik (Çiz. 11) ile dışa çekik ağız ve düz dipli ile yivli halka dip formları tercih edilmiştir (Tablo 3).

Beyaz zemin üzerine siyah ve renkli düzenlemeli örneklerde karakteristik motif kûfî yazı iken, krem zemin üzerine renkli düzenlemeli örneklerde ise karakteristik motif kûfî yazı değildir. Bu gruptaki seramiklerde; geometrik, bitkisel ve figürlü motifler ağırlığı oluşturmaktadır. İç yüzeyin merkezinde, gövde ve ağız kenarında; benek, nokta, örgü, dikey çizgi, ışınal çizgiler, daire, Mühr-i Süleyman, spiral, inci dizileri, dalgalı çizgi, yarım daire, rumi, yaprak, kıvrık dal, nar, stilize kuş motifi, insan silueti ve yazı taklidi bezemeler yer almaktadır (Fot. 11-14, Çiz. 12). Özellikle stilize edilmiş kuş figürü yüzeye bir bütün olarak, estetik bir yaklaşımla uygulanmıştır (Fot. 14).

Bu grupta yer alan örnekler, krem zemin üzerine renkli düzenleme bakımından X. yüzyıl Abbasi dönemine ait Nişabur üretimi seramiklere benzemektedir (Fehérvári, 2000: 57). Ele alınan kaplar; Abbasi dönemi örnekleriyle gerek form gerekse forma uygun motif seçiminde ve motiflerin girift bir şekilde düzenlenmesi bakımından paralel özellikler göstermektedir.

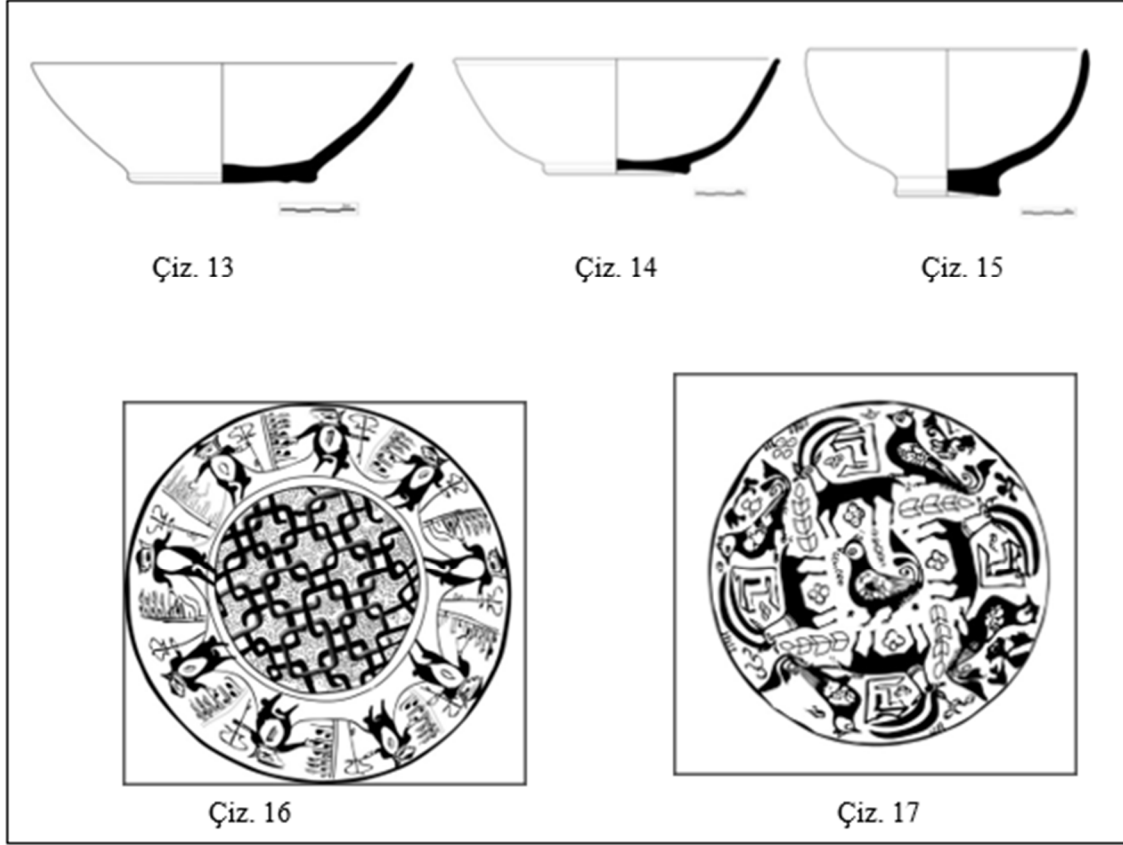
Tablo 3

4-Krem Zemin Üzerine Sarı Renkli Düzenleme: Krem zemin üzerine sarı renkli düzenleme, diğer gruplardan farklılık arz etmektedir. Bu gruptaki örneklerin Sâmânî dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Krem zemin üzerine uygulanan bezemelerin etrafı sarı boyalı veya zemin sarı boyalı olacak şekilde düzenlenmiştir. Her iki farklı şekilde düzenlenen örneklerin üzeri şeffaf, renksiz sırla kaplanmıştır. Sarı renginde acıklı koyulu olmak üzere farklı tonlar mevcuttur. Örneklerin hamuru soluk kahverengi (2.5Y 7/3, 10YR 7/4), kahverengi (10YR 5/3) ve soluk sarı (5YR 6/6, 2.5Y 8/2, 10YR6/3) renklidir. Hamurları sert dokulu ve yüzeyi oldukça düzgündür. Krem zemin üzerine sarı renkli düzenlemede 12 örnek bulunmaktadır.

Bu grupta yer alan kapların da formlarında çeşitlilik görülmektedir. Kaplarda; konik (Çiz. 13), basık-yarı küresel (Çiz. 14) ve yarı küresel (Çiz. 15) gövde çeşitleri mevcuttur. Örneklerde içe çekik, dışa çekik ve düz ağız olmak üzere 3 değişik form görülmektedir. Ayrıca düz dip ve düz dibin bir alt grubu olan içe çekik düz dip form çeşitleri tespit edilmiştir (Tablo 4).

Krem astar üzerine motiflerin sarı renkle boyandığı düzenlemelerde, kûfî yazı ibareleri okunaklı, ancak beyaz zemin üzerine siyah veya beyaz zemin üzerine renkli kaplar kadar ustalıkla işlenmemiştir. Kullanılan diğer motifler ise; zencerek, daire, benek, ok ucu, düğüm, zikzak, eşkenar dörtgenler, spiral, on kollu yıldız, Mühr-i Süleyman, ışınsal çizgiler, inci dizileri, çiçek ve nardır. Bu gruptaki kaplar büyük ebatlı olup kâse ve tabaklardan oluşmaktadır. Yazı ibarelerinde; "Lehum Kullu Mülkün" (Mülk sizindir), "La ilahe illallah", "Hemiyel-lahu-l meliku seammere" (Allah Melik'i korusun ve ömrünü uzun kılsın) ve "El mülk-i lillah" (Mülk Allahın'dır) yer almaktadır. Ancak zeminin sarı boyalı olduğu kaplarda ise; rozetler, kuş, tavuk, geyik ve fantastik yaratıklardan oluşan soyut düzenlemeler dikkatleri çekmektedir (Çiz. 16, 17). Bezemelerde kontur kullanılmamış, motifler fırça yardımıyla yüzeye işlenmiştir (Fot. 15-20). Sarı zeminli örneklerin dış yüzeyi iç yüzeyde olduğu gibi hiç boş yer bırakılmayacak şekilde bezenmiştir. Ancak, bu gruptaki örneklerde kûfî yazı hiç kullanılmamıştır. Bu grupta yer alan örnekler Umriye Müzesi'ne Nişabur'dan getirtilmiştir. Nişabur kazılarında bu şekilde sarı renginin ağırlıklı kullanıldığı ve özellikle figürlü motiflerin ustalıkla işlendiği örneklerle ulaşılmıştır. Bu örnekler Umriye Müzesi'ndeki örneklerle gerek motif seçimi gerekse form tipolojisi bakımından aynı

özellikleri taşımaktadır (Wilkinson, 1973: 40-46, 51). Nişabur'da üretilen bu kaplar Sâ mânî dönemi diye tarihlendirilmiştir. Üretim yeri Nişabur olan bu örnekler söz konusu kaplarla aynı olmasından dolayı Sâ mânî dönemi diye tarihlendirilmiştir. Ayrıca X. yüzyıl Nişabur üretimi krem zeminli, desenlerin etrafı sarı boyalı ve kûfî yazılı kaplarla da benzerlikler görülmektedir (Fehérvári, 2000: 61; Grube, 1994: 65).

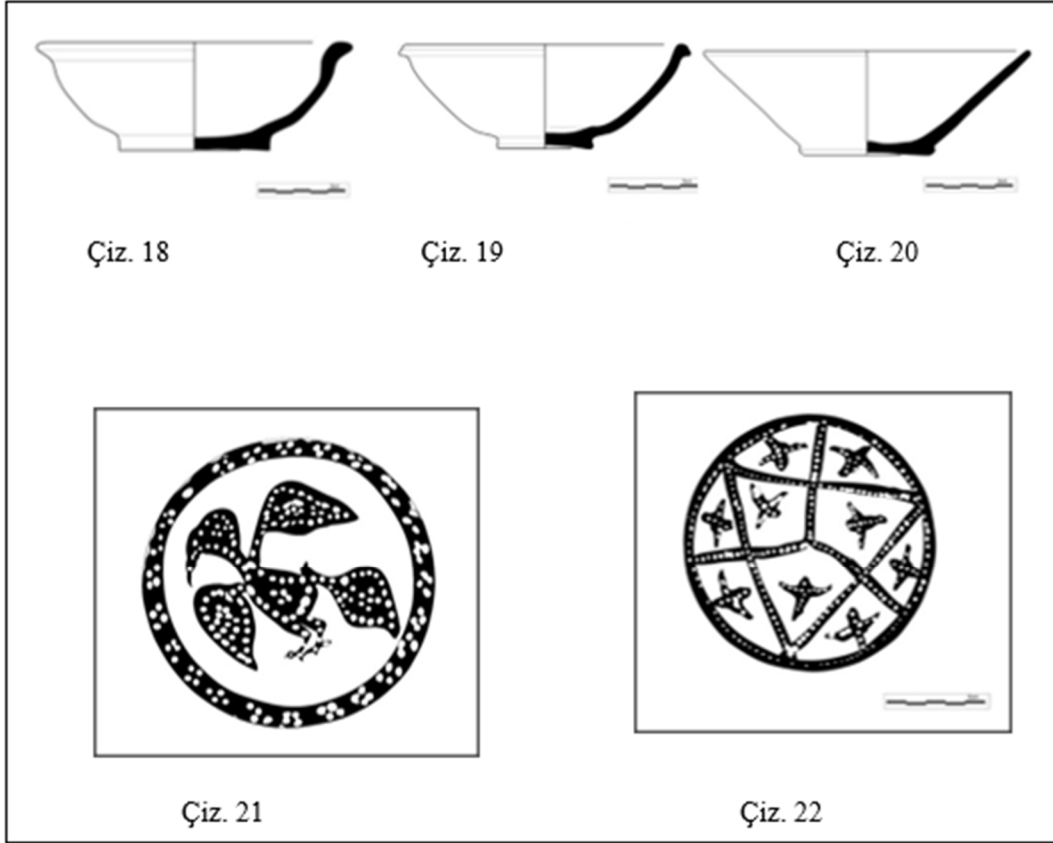

Tablo 4

5- Kırmızı Zemin Üzerine Renkli Düzenleme: Bu grupta 9 örnek mevcuttur. Kırmızı zemin üzerine krem veya siyah boyalarla bezeme oluşturulmuştur. Bezemenin üzeri şeffaf, renksiz sırla kaplanmıştır. Çoğu örneğin taban kısmı astarsız ve sırsızdır. Kırmızı zemin üzerine renkli düzenlemeli kaplarda; kırmızımsı sarı (5YR 5/6, 5YR 6/8, 5YR 6/6, 7.5YR 6/8) ve soluk sarı (2.5Y 8/2) hamur renkleri tespit edilmiştir. Hamur dokuları sert olup, hamuru kum ve kireç katkılıdır. Örneklerin tümünde dışa çekik tek tip ağız formu gözükürken, gövdelerinde yayvan (Çiz. 18), yarı küresel (Çiz. 19), basık-yarı küresel, konik (Çiz. 20) ve kademeli konik formdan oluşan çeşitlilik hâkimdir. Ancak örneklerde en fazla konik gövde formu tercih edilmiştir. Ağız ve gövde formuyla bağlantılı olarak da kaplarda alçak halka ve düz dip formları kullanılmıştır (Tablo 5).

Bu grupta en karakteristik bezeme unsurunu kuş figürleri oluşturmaktadır. Kuş figürünün yanı sıra; inci dizileri, benekler, eşkenar dörtgenler, spiral, kazayağı, daire, s kıvrımları ve noktadan oluşan geometrik, yaprak ve palmetlerden oluşan bitkisel düzenlemeler yer almaktadır (Fot. 21-24). Bezemeler kapların iç yüzeyine uygulanmıştır. Gerek kuş motifinin gerekse diğer bezemelerin oluşmasında beyaz astarlı, hafif kabarık noktalar tercih edilmiştir (Çiz. 21). Ayrıca zemini dilimlere ayırırken de söz konusu beyaz noktalar kullanılmıştır (Çiz. 22). Şöyle ki, kırmızı zeminli kapların bir bölümünde fırça veya kontur kullanmadan, motif beyaz astarlı noktalarla oluşturulmuştur. Bu grupta yer alan örneklerde yazı ibarelerine rastlanılmamıştır.

Kırmızı zemin üzerine renkli düzenleme X. yüzyıl Nişabur örnekleriyle gerek form gerekse motiflerin beyaz astarlı noktalarla oluşturulması bakımından benzerliktedirler (Wilkinson, 1973: 169). Ayrıca, kırmızı zemin üzerine beyaz noktalarla motif oluşturulması bakımından X.-XI. yüzyıla ait Semerkant ve Horasan örnekleriyle de benzerlikler ihtiva etmektedir (Grube, 1994: 64, 65, 70, 73, 90, 97, 104). Ancak Umriye Müzesi'ndeki örnekler daha küçük ebatlı, Nişabur örnekleri daha büyük ebatlı kapların tercih edilmesi bakımından farklılıklar arz etmektedir.

Tablo 5

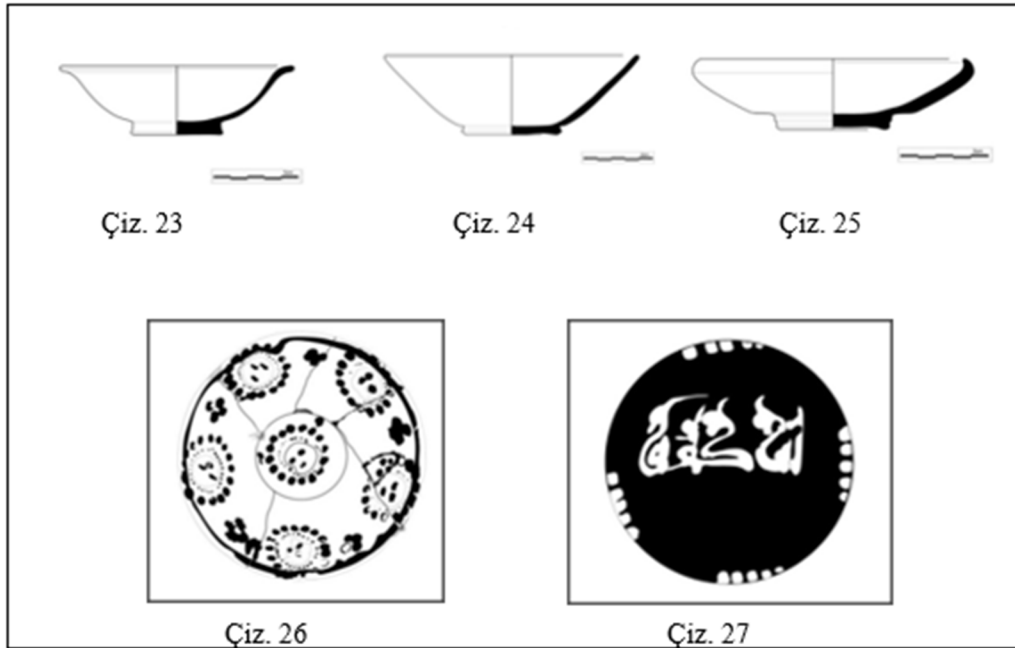
6- Siyah Astar Zemin Üzerine Renkli Düzenleme: Bu grupta astar rengi, fırın ısıısıyla alakalı olarak bazı örneklerde yeşilimsi, bazı örneklerde ise kahverengimsi siyahtır. Astar ve sır tüm yüzeyi kapladığı gibi kaidenin taban kısmının boş bırakıldığı düzenlemeler de mevcuttur. Siyah astarla kaplanan yüzey krem, kiremit kırmızısı boylarla bezemeler oluşturulmuştur. Bezemelerin üzeri ise şeffaf, renksiz sırla kaplanmıştır. Örneklerde sarı (10YR 7/6) ve kırmızımsı sarı (7.5YR 6/8) hamur renkleri kullanılmıştır.

Siyah zemin üzerine, krem veya kırmızı desenli grupta özellikle küçük ebatlı kâse, tabak ve çanak türleri tercih edilmiştir. Siyah zeminli kaplarda; yayvan (Çiz. 23), konik (Çiz. 24) ve sığ-konik (Çiz. 25) gövde formları mevcuttur. Örneklerin çoğunda gövdenin konik olmasından dolayı dışa çekik ve bir örnekte ise içe çekik ağız formu tespit edilmiştir. Bu grupta incelenen kapların tümünde düz dip ve düz dibin bir çeşidi olan içe çekik düz dip formu görülmektedir (Tablo 6).

Siyah zeminli grupta bezemeler sadece iç yüzeye uygulanmıştır. Bezemelerde; düzgün olmayan daireler, iç içe geçen inci dizilerinden oluşan geometrik düzenlemenin yanı sıra ara motif olarak palmet ve rumi gibi soyut bitkisel motifler de görülmektedir (Çiz. 26). Ancak, karakteristik bezeme unsurunu kûfî yazı oluşturmaktadır. Kâselerin merkezinde "Lehuve'l- Kerim" (O [Allah] kerimdir) ve "el-'amelu bi'l adli" (Adelatle iş yapmak veya adil olmak) ibareleri yer

almaktadır (Fot. 25-30). Kûfî yazıların uç kısımları rumi ve palmet gibi bitkisel motiflerle sonlandırılmıştır (Çiz. 27). Bu grubun bezemeleri, estetik anlayışın ön planda tutulduğu büyük bir ustalıklarla işlenmiştir.

Siyah zemin üzerine renkli düzenleme X. yüzyıl Sâmânî dönemi Nişabur örnekleriyle gerek form gerekse motif seçimi bakımından benzerlik göstermektedir (Wilkinson, 1973: 163). Yine X. yüzyıl Abbasi dönemine ait Nişabur seramikleriyle, siyah zemin üzerine krem boyalı kûfî yazılı örneklerle de, kûfî yazının soyut bitkisel motiflerle sonlandırılması bakımından benzerlikler arz etmektedir (Fehérvári, 2000: 60).

Tablo 6

Urmiye Müzesi'ndeki Slip Tekniği Seramiklerinin Değerlendirilmesi

Urmiye Müzesi'nde yer alan slip tekniğindeki örneklerde, 6 farklı düzenleme mevcuttur. Bu düzenleme, zemin ve bezemedeki farklı astar renkleri göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Örneklerin çoğu Abbasi dönemine aittir. Krem zemin üzerine sarı renkli düzenleme-deki örnekler ise, Sâmânî özelliğini taşımaktadır.

Slip tekniğindeki kaplarda; soluk kahverengi, açık kahverengi, sarı, soluk sarı, kırmızımsı sarı ve sarımsı kırmızı hamur renkleri tercih edilmiştir. Bu teknikte, sadece koyu hamur renklerinin tercih edilmesinde, muhtemelen tekniğin daha rahat uygulanması fikri etkili olmuştur. Ağız kenarları kırık olan seramiklerin hamur dokusu sert olup, hamurlarında kum ve kireç katkılarının tespit edilmiştir.

Söz konusu teknikteki örneklerde; beyaz, krem, kırmızı, siyah ve sarı astar renkleri zemin kaplamada kullanılmıştır. Ancak, motif oluşturulurken; krem, beyaz, kahverengi, sarı, pudra, turuncu, kiremit kırmızısı ve yeşil boyalı astar renkleri tercih edilmiştir. Abbasi ve Sâmânî dönemi slip tekniğinde astar kabartmaları zeminden yüksek tutulmamıştır. Nitekim astarın kabarık olduğu, esere dokunulunca anlaşılmaktadır. Ele alınan örneklerin tümünde şeffaf ve renksiz sır kullanılmıştır. Ayrıca, incelenen örneklerin çoğunun sırında bozulmalar meydana gelmiştir.

Slip tekniğindeki kaplarda; yoğunluğu konik form oluşturmakla beraber kademeli konik, yayvan, yarı küresel ve basık-yarı küresel gövde formları da kullanılmıştır. Gövde formlarından dolayı; dışa çekik ağız başta olmak üzere içe çekik ve düz ağız formları nadiren de olsa görülmektedir. Örneklerde düz dip formunun yanı sıra, alçak halka dip de tercih edilmiştir.

İncelenen örneklerde çok renkli, detaylı motifler girift bir şekilde düzenlenmiştir. Karakteristik motifü küfî yazı oluşturmaktadır. Küfî yazının yanı sıra rozet, inci dizisi, benek, nokta, Mühr-i Süleyman, palmet, rumi, insan silueti, geyik, tavuk, stilize kuş ve fantastik yaratıklar da girift bir şekilde zemin üzerine işlenmiştir. Krem zemin üzerine sarı boyayla işlenmiş olan insan, hayvan ve fantastik figürlerin hayat ağacından bir şeyler toplarken tasvir edilmesinde, Sasani etkisi dikkatleri çekmektedir (Çiz. 16). Özellikle fantastik figürlerin gövdeleri cepheden, baş ve ayakları ise profilden yansıtılmış olması da Sasani özelliğini barındırmaktadır (Hillenbrand, 2015: 40). Nitekim Abbasi dönemi seramiklerinde ayaklar profilden, ancak baş ve gövde kısmı cepheden tasvir edilmiştir (Saba, 2012: 118). Sarı boyalı grup diğer gruplarla hamur rengi ve dokusu bakımından benzer özellikler göstermektedir. Ancak, motif tercihi ve motiflerin düzenlenişi bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Bahsi geçen sarı boyalı örneklerin Sâ mânî dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Nitekim Sâ mânîler, IX. yüzyılda Abbasi devletine bağlı, İran'ın yerel hanedanlarından biridir. Sâ mânîler İslam öncesi İran'daki Pers geleneklerini yeniden yaşatmaya çalışmışlardır (Hillenbrand, 2015: 56). Özellikle Pers ve Sasani motiflerini slip tekniğindeki seramiklere çok başarılı bir şekilde uygulamışlardır.

Urmiye Müzesi'nde bulunan diğer slip tekniğindeki örnekler ise Abbasi dönemine aittir. Özellikle seramikler üzerindeki yazı dilinin Arapça olması, Sâ mânî döneminde ise Farsçanın günlük hayatta daha çok kullanıldığını göz önünde bulunduracak olursak, yazılı örneklerin Abbasi dönemine ait olması fikrini desteklemektedir. Bunun yanı sıra Sâ mânî dönemi yazıların konularını, ekseriyetle İslam öncesi dönemdeki Arap toplumunun yaşamı, cömertliği, misafirperverliği ve eski atasözleri oluşturmaktadır (Hillenbrand, 2015: 57). Ancak ele alınan örneklerin yazılarını, İslam sonrası konular teşkil etmektedir (Çiz. 8, 27).

Bu çalışma kapsamında ele alınan örnekler; IX.-X. yüzyıl Abbasi ve Sâ mânî dönemi Nişabur örnekleriyle gerek form gerekse motif bakımından benzerlikler ihtiva etmektedir (Wilkinson, 1973: 159, 170, 172, 173; Fehérvári, 2000: 53, 54, 57, 60, 61). Nitekim bu örnekler X.-XI. yüzyıla ait Abbasi dönemi Semerkant ve Horasan örnekleriyle de form, forma uygun motif ve astar rengi tercihinde benzer özellikler göstermektedir (Grube, 1994: 64, 65, 70, 73, 78, 90, 97, 104). Beyaz zemin üzerine siyah ve renkli düzenlemelerin bazı örneklerinde (Fot. 1, 8) Çin seramiğinin taklit edildiği görülmektedir. Kalay sır ile oluşturulan Çin seramiğindeki camı dış görünüş, Abbasi döneminde de yakalanabilmiştir. Ancak, nitelik bakımından Çin seramiklerinin hamur dokusuna ulaşılammıştır (Hillenbrand, 2008: 56). Ayrıca, bu örneklerde sırın camı görünüşünün yanı sıra motif seçiminde de Çin seramiklerinden etkilenildiği bir gerçektir. Nitekim Urmiye Müzesi'ndeki Abbasi dönemine ait seramiklerin merkezinde de Çin seramiklerine özgü olan tai-ki motifinin yer almış olması, bu durumu kanıtlar niteliktedir (Fot. 12).

Erken İslam döneminde gelişen slip tekniğinin daha sonraki İslami dönemlerde de devam ettiği görülmektedir. Selçuklu, İlhanlı, Memlûklü ve Erken Osmanlı dönemlerinde de erken İslam döneminde olduğu gibi kırmızı, kırmızımsı sarı, sarımsı kırmızı ve kırmızımsı kahverengi gibi koyu hamur renklerinin kullanımı dikkat çekmektedir. Bezemeler; beyaz, krem, gri ve siyah astarla oluşturulmuştur. Bezemelerin üzerleri şeffaf hardal sarı, kahverengi, turkuaz ve yeşil sirla kaplanmıştır (Karamağaralı-Yazar, 2007: 126-127; Baş, 2012: 116; Haddon, 2011: 73-75; Avıssar-Stern, 2005: 19, 21, 140; Altun, 1998: 24; Fındık, 2007: 240; Kenar, 2015: 118). Ancak klasik Osmanlı dönemi slip tekniğinde beyaz hamur kullanımı bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Motiflerde ise; kırmızı, bej, yavruağzı, bordo, mavi ile renklendirilmiş astar boya kullanılmıştır (Atasoy-Raby, 1989: 233; Altun, 2007: 319, 323; Fındık, 2001: 34). Erken İslam dönemi örneklerinin aksine sonraki dönemlerde astar, zeminden yüksek bir şekilde işlenmiştir. Ancak astardaki gelişmenin aksine form çeşitliliğinin, Abbasi ve Sâ mânî dönemi kadar zengin olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle de formlarda; konik, basık-yarı küresel gövde, dışa çekik ağız ve alçak halka dip tercih edilmiştir. Erken İslam dönemi slip tekniğindeki bezemelerde görülen geometrik, bitkisel ve yazı düzenlemeleri bu dönemde de tekrar etmiştir. Ancak erken İslam dönemi motif repertuarının çok daha zengin olduğu, girift küfî yazı, insan, hayvan ve fantastik figürlerin sonraki dönemlerde kullanılmamasından da anlaşılmaktadır. Zira bu motiflerin yerine geometrik ve natüralist bitkisel düzenlemeler daha çok tercih edilmiştir.

Bizans dönemi seramiklerinde de slip tekniği uygulanmıştır. Özellikle geometrik motiflerin seçimi ve düzenlenişi bakımından Erken İslam dönemi örnekleriyle benzerlikler ihtiva etmektedir (Fındık, 2014: 75; Fındık, 2007: 1-14). Ancak bunlar, erken İslam dönemi örnekleri kadar başarılı uygulamalar değildir.

Urmiye Müzesi'nde bulunan slip tekniğindeki seramiklerin üretim yerleri hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Zira bu çalışmada ele alınan seramiklerin, müzeye kaçak yollarla veya Nişabur ve Tahran gibi farklı şehirlerden getirildiği bilgisi müze envanter kayıtlarında mevcuttur. Ancak yapılan karşılaştırmalar neticesinde söz konusu seramiklerin, Nişabur, Horasan ve Semerkant üretimi slip tekniğindeki örneklerle aynı olduğu veya çok az farklılıklar taşıdığı dikkati çekmektedir. Lakin ele alınan örneklerden bazılarının kesin olmamakla beraber, Nişabur üretimi olma ihtimali yüksektir. Nitekim Nişabur üretimi olabileceğini düşündüğümüz örnekler, Sâmânî dönemine atfedilmiştir.

Sonuç

Slip, IX.-X. yüzyıl Abbasi ve Sâmânî dönemlerinden, XVI. yüzyıl Osmanlı dönemine kadar, İslam seramik sanatında, çok fazla tercih edilen bir sıraltı bezeme tekniğidir. Söz konusu tekniğe ait ilk örnekler İran coğrafyasında üretilmiştir. Özellikle hem Abbasi hem de Abbasi halifesine bağlı -İran'ın yerel hanedanlarından olan- Sâmânî döneminde; kırmızı ve kahverenginin tonları gibi koyu renkli hamur tercih edilmiştir. Hamurlar; sert dokulu ve az gözenekli olup kum ile kireç katkılıdır. Erken İslam döneminde bu teknik; daha çok kâse, tabak ve çanak gibi açık formlu kaplara uygulanmıştır. Söz konusu tekniğin yüzeye daha rahat uygulanabilmesi için; özellikle konik gövde, dışa çekik ağız ve düz dip formları tercih edilmiştir.

Erken İslam döneminde kâse ve tabakların genellikle iç yüzeylerine, nadiren de olsa dış yüzeylerine soyut bitkisel motifler, geometrik düzenlemeler, kûfî yazılar, insan, hayvan ve fantastik figürler ustaca işlenmiştir. Slip tekniğinde tercih edilen bu motiflerde ve motiflerin uygulanışında Sasani etkisi çokça hissedilmektedir. Motif ve bezeme unsurları açısından zengin bir çeşitlilik dikkatleri çekmektedir. Motiflerin seçiminde ve düzenlenişinde Sasani'nin yanı sıra Çin seramik sanatının etkisi de örneklerle yansımıştır. Gerek Abbasi gerekse Sâmânî örneklerinde, motif repertuarı geniştir.

Erken İslam döneminde gelişmeye başlayan slip tekniği, farklı coğrafyalarda kurulmuş olan İslam ülkelerinde de, çeşitli üslupsal özellikler barındırmakla beraber devam etmiştir.

Sonuç olarak; slip tekniğinin erken İslam dünyasında, gerek motif gerekse astar ve form bakımından çeşitlilik gösterdiği ele alınan örneklerden anlaşılmaktadır. Bu örnekler, estetik anlayışın göz alıcı bir yaklaşımla nasıl sunulması gerektiğini göstermektedir. Erken İslam dönemi ustaları bu teknikle; çok renkli astar kullanımının girift motiflerle nasıl zarafetle, incelik ve ustalikle işlenebileceğini bilim dünyasına kanıtlamışlardır. Ayrıca İran'ın İslam öncesi dönemini ve Çin etkileşimini; dönemin üslupsal özellikleriyle ve estetik bir yaklaşımla nasıl harmanlayarak slip tekniğine uyguladıklarını, Urmiye Müzesi'nde bulunan örnekler üzerinden bilim dünyasına sunmaya çalıştık.

KAYNAKLAR

ALTUN, Ara (1998), *Osmanlı'da Çini Seramik Öyküsü*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yay., İstanbul.

ALTUN, Ara (2007), "İznik Kazıları Işığında Osmanlı Çini ve Seramiği", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, s. 309-325.

ATASOY, Nurhan ve RABY, Julian (1989), *İznik Seramikleri*, TEB Yay., İstanbul.

AVISSAR, Miriam ve STERN, Edna J. (2005), *Pottery Of The Crusader, Ayyubid And Mamluk Periods In Israel*, Israel Antiquities Authority, Jerusalem.

BAŞ, Gülsen (2012), *Bitlis Kalesi Kazısı Sırlı Seramikleri*, Pegem Akademi Yay., Ankara.

FEHÉRVARÍ, Géza (2000), *Ceramics Of The Islamic World*, İ. B. Tauris Pub., New York.

GRUBE, Von Ernst J. (1994), *Cobalt and Lustre*, Nour Foundation in Association With Azimuth Editions and Oxford University Press., London.

HADDON, Rosalind Anne W. (2011), *Fourteenth Century Fine Glazed Wares Produced In The Iranian World and Comparisons with Contemporary Ones From The Golden Horde And Mamluk Syria/Egypt*, Department of Art and Archaeology School of Oriental and African Studies, University of London Phd), London.

HILLENBRAND, Robert (2005), *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, Homer Kitapevi ve Yayıncılık Ltd. Şti., İstanbul.

HILLENBRAND, Robert (2015), "Content Versus Context In Samanid Epigraphic Pottery", *Medieval Central Asia and the Persianate World*, s. 56-107.

KARAMAĞARALI Beyhan-YAZAR, Turgay (2007), "Ani Kazısı Buluntuları", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, s. 123-131.

KARAMAĞARALI, Nakış (2007), "Ahlat Sırlı Seramikler", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, s. 135-153.

KENAR, Ayşe (2015), "Marmaray Projesi Kapsamında Yenikapı Kazılarında Ortaya Çıkarılan Osmanlı Keramikleri (15-17. Yüzyıl)", *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat ve Tasarım Fakültesi Dergisi*, 1, s. 115-154.

ÖNEY, Gönül (1978), *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara.

ÖZKUL FINDIK, Nurşen (2001), *İznik Roma Tiyatrosu Kazıları Buluntuları (1980-1995) Arasındaki Osmanlı Seramikleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

ÖZKUL FINDIK, N. (2007), "Beylikler ve Erken Osmanlı Devri Seramik Sanatı ", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, s. 233-241.

ÖZKUL FINDIK, Nurşen (2014), *İznik Sırlı Seramikleri Roma Tiyatrosu Kazısı (1980-1995)*, Bilgin Kültür Sanat Yay., Ankara.

SABA, Matthew D. (2012), "Abbasid Lusterware and the Aesthetics Of 'Ajab", *Muqarnas*, 29, s. 187-212.

TURAN BAKIR, Sitare (1991) "Slip Tekniğinde Seramikler", *Antik Dekor*, S. 13, s.110-113.

WILKINSON, Charles K. (1973), *Nishapur: Pottery Of The Early Islamic Period*, New York Graphic Soc., Greenwich.

FOTOĞRAFLAR

1

2

3

4

5

6

7

8

9

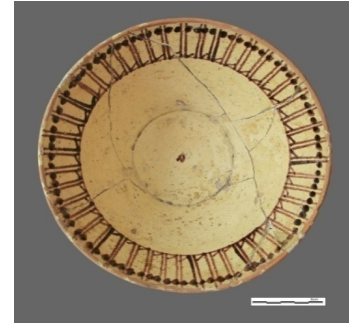
10

11

12

13

14

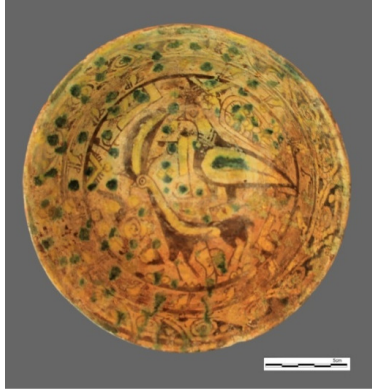
15

16

17

18

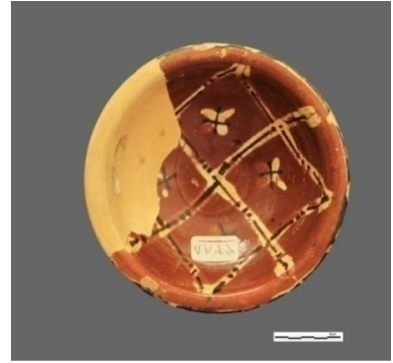
19

20

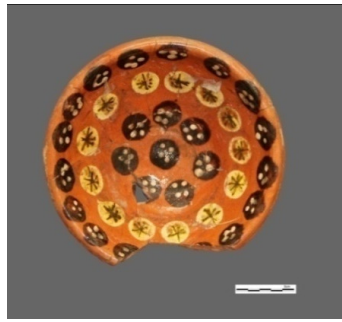
21

22

23

24

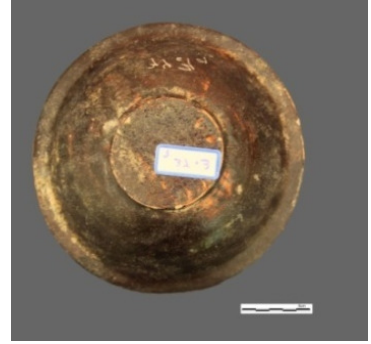
25

26

27

28

29

30

ODYOLOJİDE KULLANILAN ÜÇ HECELİ SÖZCÜKLERİN TÜRKÇENİN BÜYÜK VE KÜÇÜK ÜNLÜ UYUMU YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Özlem TEPEKİRAN¹, Seda AKAR², Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZTÜRK³, Dr. Ody. Gurbet İpek ŞAHİN KAMIŞLI⁴, Doç. Dr. Güven MENGÜ⁵, Prof. Dr. Yusuf Kemal KEMALOĞLU⁶

Sorumlu Yazar

Doç. Dr. Güven MENGÜ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü

Güven.mengu@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7236-5576

Gönderim Tarihi: 08.09.2020 Kabul Tarihi: 18.11.2020

Alıntı: TEPEKİRAN, Özlem, AKAR, Seda vd. (2020). "Odyolojide Kullanılan Üç Heceli Sözcüklerin Türkçenin Büyük ve Küçük Ünlü Uyumu Yönünden Değerlendirilmesi", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (3) 51-59.

ÖZ: İşitsel yetersizlikten etkilenen bireylerde; konuşmanın anlaşılması en kolay etkilenen ve gündelik hayatı en çok etkileyen işlevsel kayıptır. Bu bağlamda işitsel değerlendirmede konuşma bir ses uyararı olarak kullanılmakta ve hem işitme eşiklerinin belirlenmesinde hem de eşik üstü değerlendirmelerde kullanılmaktadır. Bu bağlamda yalnızca sesbirimleri kullanılabildiği gibi tek ve çok heceli sözcükler ve cümlelerden de yararlanılmaktadır. Konuşma seslerinin, özellikle sözcük ve cümlelerden oluşanların denekler tarafından anlaşılabilmesi için, genel bilinirliği yüksek örneklerden seçilmesi ve dilin genel parça ve parçalarüstü yapısına uygun olması gerekir. Ülkemizde odyolojide konuşma testlerinde kullanılan sözcük ve cümle listeleri ve metinleri dilbilimsel yönden inceleyen çok az çalışma vardır. Biz bu çalışmada ülkemizde "speech reception threshold (SRT)" (Konuşmayı Anlama Eşiği) testinde kullanılan üç ayrı üç heceli sözcük listesini (Hacettepe, Marmara ve Güven listeleri) Çağdaş Türkiye Türkçesinin en önemli özelliklerinden olan büyük ve küçük ünlü uyumu yönünden inceledik. Sonuçlar, listelerde yer alan toplam 249 ayrı sözcüğün % 67,87'sinin her iki ünlü uyumuna da uyduğunu ve listeler arasında ünlü uyumuna uymama oranlarının kayda değer farklılık göstermediğini ortaya koymuştur. Bu çalışmanın sonuçları, büyük ve küçük ünlü uyumuna uyan ve uymayan sözcüklerin farklı tip ve derecede işitme kaybı olan bireylerde farklılık gösterip göstermediğinin test edilmesinde kullanılacak olup bu bilgi, ayrıca, gelecekte odyoloji testlerinde kullanılmak üzere hazırlanacak yeni konuşma listelerinin hazırlanmasına da ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Ünlü Uyumu, Küçük Ünlü Uyumu, Konuşmayı Anlama Eşiği; Odyoloji

Evaluation of Trisyllabic Words Used in Audiology From The Aspect of Palatal And Labial Harmony of Turkish

ABSTRACT: Among the individuals affected by hearing impairment, speech understanding is the functional loss that is most easily affected and that affects the everyday life most of all. Within this context, speech is used not only as a sound stimulus in the auditory evaluation but also in determining the hearing thresholds and in supra-threshold evaluations. In this regard, not only can phonemes be used but also monosyllabic and polysyllabic words and sentences are made use of. For the speech sounds, especially those consisting of words and sentences, to be understood by the samples, they should be chosen from the generally-known examples, and be appropriate for the segmental and suprasegmental structures of the language. In our country, there are very few studies examining the word and sentence lists and texts used in speech tests in audiology from a linguistic point of view. In this study, we examined three different trisyllable words (Hacettepe, Marmara and Güven lists) used in the "Speech Reception Threshold (SRT)" test in our country in terms of the palatal and labial harmony, which are the most significant features of Modern Turkish Language. The results revealed that 67.87% of the total 249 different words included in the lists are in agreement with palatal and labial harmony and that the rates of disagreeing with palatal and labial harmony do not differ significantly between the lists. The results of this study will be used to test whether the words that obey and do not obey the palatal and labial harmony differ in individuals with different types and degrees of hearing loss, and what is more, this information will also shed light on the preparation of new speech lists to be used in audiology in the future.

Keywords: Palatal Harmony, Labial Harmony, Speech Reception Threshold, Audiology

¹ KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Odyoloji Bölümü, Konya.

² KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Odyoloji Bölümü, Konya.

³ KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Odyoloji Bölümü, Konya.

⁴ Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Odyoloji Bölümü ve Tıp Fakültesi KBB Anabilim Dalı, Odyoloji Bilim Dalı, Prof. N. Akyıldız İşitme, Konuşma, Ses ve Denge Bozuklukları Merkezi, Ankara.

⁵ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.

⁶ Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi KBB Anabilim Dalı ve Odyoloji Bilim Dalı, Prof. N. Akyıldız İşitme, Konuşma, Ses ve Denge Bozuklukları Merkezi, Ankara

Giriş

Ses; moleküler bir ortamda yayılan basınç dalgaları olup fiziksel bir olgudur. Farklı bilimlerde değişik yönleriyle tanımlanabilirse de beşerî bilimler ve yaşam bilimlerinin de çoğu için, ses “işitilebilen basınç dalgası”dır (Kemaloğlu, 2017/1: 2-32; Akşit, 2019: 13). Özellikle işitme ve işitme kayıplarıyla ilgilenen odyoloji alanı ve sözlü dil ve bunun yazılı şekli ile olay, düşünce, duygu ve hayallerin biçimlendirilmesi ve nakledilmesiyle ilgilenen edebiyat alanı için, ses işitilen bir fiziksel olgudur. Bu olgu; insanoğlunun en önemli iletişim aracı olan sözel dilin ortaya çıkmasını sağlamış olup konuşma da sözel dilin en gelişkin ve en kapsayıcı ana ögesidir.

Konuşma sırasında alt ve üst ses oluşturucuları ve üst hava yolunun katkısıyla şekillenen konuşma sesleri, dile özgü yankılanım (akustik) özellikleri kazanarak sesbirimleri (fonemler) haline gelmektedir. Hava akımının ağız veya burun boşluğundan dışarı doğru çıkarken karşılaştığı engelleme derecesine göre sesler ünlü ve ünsüz olarak iki ayrı gruba ayrılmaktadır. Sesbirimleri birleşerek seslem, sözcük, tümce ve cümleleri oluştururlar (Özsoy, 2004: 115-116).

Ses ve konuşma, işitmeyle anlam kazanmış kavramlardır. İşitme, sağlıklı bir iletişimin en önemli yetilerinden birisidir. İşitmede nitelik ve/veya nicelik bağlamında ortaya çıkan yetersizlikler ciddi iletişim sorunu ortaya çıkartır. Erişkinlerde ortaya çıkan işitsel yetersizliğin, belki de en erken yakınmalarından birisi konuşmanın anlaşılmasındaki zorluktur. Özellikle yavaş gelişen işitme kayıplarında (yaşa veya gürültüye bağlı işitme kayıpları, vb.) ilk yakınma, genelde görece gürültülü ortamlarda konuşmanın anlaşılması ve/veya yönünün saptanmasındaki zorluktur (McArdle-Hnath-Chisolm 2009: 64-76; Kemaloğlu, 2013: 6; Kemaloğlu, 2017/1: 2-32).

İşitme kaybının tanı, iyileştirme ((re)habilitasyon) ve eğitiminin tarihi süreci incelendiğinde de ilk dikkat çekenin doğuştan işitme kayıplı çocuklardaki konuşma kaybı olduğu görülmektedir; MÖ 600'lere kadar giden bir dönem içinde dönemin filozof ve sağaltıcıları, işitme kaybı gerçekliğini, sağır çocuklardaki konuşma yokluğu yönüyle fark etmiş ve bu şekilde tanımlamışlardır. Bu çocuklara o zaman “tedavi” denilen bugün (re)habilitasyon ve eğitim dediğimiz uygulamaları yaparken de Rönesans'a kadar da öncelikli hedef olarak sadece konuşmanın tekrar kazandırılmasını benimsemişlerdir (Kemaloğlu, 2008: 15; Girgin-Kemaloğlu, 2008: 69-98).

Bu nedenle; her dönemde ve günümüzde de işitsel yetersizlikten etkilenen (İYE) bireylerin hem öznel (subjektif) hem de nesnel (objektif) testler ile değerlendirilmesinde konuşmanın en yaygın kullanılagelen test uyaranlarından birisi olduğu gerçeği, şaşırtıcı olmamalıdır. Konuşma, ayrıca, gerek sadece sesbirim içeriğinden yararlanılarak (örnek Ling sesleri (Ling 1989: 64-75) gerekse de sözcük ve cümleler kullanılarak, işitmeye yardımcı cihazların (işitme cihazı, biyotik kulak vb.) uygulanması ve işitsel iyileştirme süreçlerinin başlangıç ve takiplerinde en yaygın kullanılan uyandır (Belgin, 2017: 107-112; Kemaloğlu, 2017/1: 2-32).

Günümüzde kullandığımız konuşma testleri, II. Dünya Savaşı zamanlarında Raymon Carhart ile başlamış ve Harvard Psikoakustik Laboratuvarında ve Deshon Askeri Hastanesinde günümüzün konuşma testleri biçimine girmiştir (Fletcher-Steinberg, 1929: 54; Owens, 1961: 113-120; Hood-Poole, 1980: 434-455).

En yaygın kullanılan konuşma testleri, öznel bir eşik üstü testi olan konuşmayı ayırt etme oranının (“speech discrimination score”, SDS) saptanması ve yine öznel bir eşik testi olan konuşmayı anlama eşiğinin (“speech reception threshold”, SRT) belirlenmesi testleridir; bu testler, hemen daima öznel saf ses eşiklerinin belirlenmesi testleriyle birlikte uygulanır (McArdle-Hnath-Chisolm, 2009: 64-76; Stach 2010: 229-248).

Konuşma testlerinin uygulanmasında, o dilin sesbirimleri, o dile özgü sözcükler ve/veya belirli kalıplar içindeki cümleler kullanılır. En yaygın olan sözcükler ile yapılan testlerdir. Sözcükler ile yapılan testlerde; kullanılacak sözcüklerin (bazı özel ve özgün testler hariç) o dilin o çağda iyi bilinen (ve psiko-sosyal ve kültürel bağlamda tepki çekmeyen) sözcüklerinden seçilmesi ve o dilin dilbilimsel kurallarına uygun olması ve bu sözcüklerden oluşturulacak listelerin de o dilin genel sesbirim yapısını kapsamaması (ve hatta mümkünse konuşma dilinin çağdaş

kullanım sıklığına göre sesbirim dengesinin ayarlanması gerekmektedir (Hudgins-Hawkins, 1947: 57-89; Wilson-McArdle, 2005: 42; Mengü vd., 2015: 13-25). Dolayısıyla, özellikle bilinirlik bağlamında ve tekrarlanma kolaylığı da gözetilerek çocuklar için ayrı sözcük listelerinin hazırlanması da diğer bir gerekliliktir (Davis vd., 1952: 321-337; Giolas vd., 1968: 435-438; Kema-loğlu, 2017/1: 2-32, Şahin Kamışlı vd., 2017/2: 198-207).

Bu testlerde kullanılan sözcüklerin hece yapısı, testin incelemeyi hedeflediği işitsel sürece göre belirlenmiştir ...(Kerr-Smyth, 1972: 33-41; McArdle-Hnath-Chisolm, 2009: 64-76; Stach, 2010: 229-248). SDS testinde, hemen her ülkede tek heceli ve ünsüz-ünlÜ-ünsüz (ZÜZ) yapısındaki üç sesbirimli sözcüklerden oluşan listeler kullanılmaktadır. Ülkemizde bugüne kadar erişkinler için 6 ayrı tek heceli sözcük listesi geliştirilmiş olup; (Kamışlı vd., 2017/2: 198-207) hali hazırda ön çalışmalar yapılmış olsa da (Şahin Kamışlı, 2015: 47-87; Kamışlı vd., 2015: 13-25), çocuklar için, kullanıma girmiş Türkçe tek heceli sözcük listesi yoktur.

İlk olarak, 1947 yılında Hudgins ve ark. tarafından, “İşitsel Test No:9 Konuşmayı Anlama Eşiği Testi” ismi verilerek iki heceli sözcüklerden geliştirilen (Wilson, 2003: 42) SRT testinde, pek çok dilde İngilizcede “spondee” (iki uzun hece ya da iki vurgulu heceden oluşan sözcükler) denilen iki heceli sözcükler kullanılması benimsenmiştir. Ancak; Türkiye’de odyoloji biliminin kurucuları uygun yapıda yeterince sözcük bulamadıkları için (basılı olmayan veri; şahsi görüşme-YKK) SRT testi için üç heceli sözcüklerden oluşan listeler hazırlamışlardır. Hali hazırda ülkemizde, tespit edebildiğimiz kadarıyla, erişkin SRT testlerinde kullanılmak üzere, 3 ayrı üç heceli sözcük listesi kullanılmaktadır; çocuklar için hazırlanmış ayrı bir liste yoktur. Bunlardan en eskisi Hacettepe Üniversitesinin Odyoloji bölümünde geliştirilen listedir (Şekil 1) (bu çalışmada Hacettepe listesi olarak isimlendirdiğimiz bu liste halen Hacettepe Üniversitesinde ve buradan eğitim alan odyologların çalıştığı pek çok klinikte kullanılmaktadır). Halen Marmara Üniversitesi’nde farklı bir liste kullanılmaktadır (Şekil 2). Ayşe Gül Güven tarafından 1980’li yıllarda geliştirilen ve bu çalışmada Güven listesi olarak isimlendireceğimiz liste (Şekil 3) halen Başkent Üniversitesi’nde lisans eğitiminde ve 19 Mayıs Üniversitesi Odyoloji kliniğinde kullanılmaktadır (basılı olmayan veri; şahsi görüşme: -YKK).

Ülkemizde odyolojide kullanılagelen sözcükleri ve metinleri, dilbilimsel bağlamda inceleyen çok az sayıda çalışma vardır (Mengü vd., 2019: 13-25; Kamışlı vd., 2015: 13-25; Kema-loğlu vd., 2017/2: 198-207; Kızıltan vd., 2019: 75-84). SDS testlerinde kullanılan tek heceli sözcükler, Kemaloğlu vd. (2017/2: 198-207) tarafından sesbirim içeriği bağlamında incelenmiş ve kullanılan sözcüklerin bilinirliği ve yapısal özellikleri bağlamında büyük farklılıklar gösterdiği görülse de aralarında “sesbirim dengesi” yönünden büyük benzerlik olduğu saptanmıştır. Ancak; dilbilimsel bağlamda odyolojide kullanılan sözcüklerin sadece sesbirim içeriği yönüyle değil, tüm parçabirimler ve parçalarüstü (bürünsel) özellikleriyle incelenmesi gereklidir.

Duyar ve ark. (2019: 45-55) bürün özelliklerinin bilim ve teknoloji açısından taşıdığı öneme işaret etmişlerdir. Duyar (2019: 83-166) ZÜZ yapısındaki tek heceli sözcüklerde ünsüzlerin birinci ve sonuncu sıraya yer değiştirmesinin yarattığı değişiklikleri incelemiş ve hem şiddet hem süre hem de frekans içeriği bağlamında bariz farklar bulmuştur. Mengü vd. (2019: 45-55) Türkçenin bürün özelliklerinin, sadece odyoloji bağlamında değil, diğer bilim alanları ve teknoloji için de önemli olduğuna, bu alanda çok disiplinli çalışmalara olan gereksinime ve alan ile ilgili bilimlerin ortak bir Türkçe dil geliştirmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Çağdaş Türkiye Türkçesi (ÇTT)’nin en temel dilbilimsel özelliklerinden birisi büyük ve küçük ünlü uyumu ve ünsüz uyumudur (Özsoy, 2004: 115-116). Özellikle, üç heceli SRT listeleri gibi birden çok heceli sözcüklerin bu yönden incelenmesi, SRT ile saptanan eşik değerlerinin, ünlü uyumu bağlamında değerlendirilmesi, üç heceli sözcüklerin “spondee” yerine kullanılagelmesiyle ilgili ileri çalışmalara da ÇTT’nin bürün özelliklerini merkeze alan incelemelere de ışık tutacaktır.

Bilindiği üzere; ünlü uyumu Türkçeye özgü bir özellik olup kök sözcüklerin sonraki seslemlerdeki ünlülerin niteliğini belirlemesi olarak özetlenebilir (Demircan, 1979: 47; Özsoy, 2004: 115-116; TDK, 2020/1. <http://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/buyuk-unlu-uyumu/> (Erişim

tarihi: 12.02.2020); TDK, 2020/2 <http://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/kucuk-unlu-uyumu/> (Erişim tarihi: 12.02.2020). ÇTT sözcükleri, büyük ünlü uyumuna göre, ya kalın ünlü (a, ı, o, u) ya da ince ünlü (e, i, ö, ü) içermelidir. Küçük ünlü uyumuna göreyse, düz (a, e, ı, i) ünlü içeren kök sözcük sadece düz ünlüyle devam ederken yuvarlak (o, ö, u, ü) ünlüden sonra ya yuvarlak dar (u, ü) veya düz geniş (a, e) ünlüler gelir. Diğer bir ifadeyle, ilk hecelerdeki ünlüler sahip oldukları ön/arka ve düz/yuvarlak özelliklerini diğer hecelerdeki ünlülere iletirler. Diğer bir deyişle, birinci seslemde yer alan ünlünün niteliği söyleyiş kolaylığı bağlamında ikinci ve ardından gelen seslemlerdeki ünlülerin de benzer kolaylıkta üretilebilmesine olanak tanımaktadır (Demircan, 1979: 47). Alıntı sözcüklerde ise ünlü uyumunun olmadığı durumlarda son ekte yer alan ünlü son sesletimdeki ünlü ile uyum gösterir. Ancak ağırlıklı olarak alıntı sözcüklerde ve bazı Türkçe sözcüklerde ünlü uyumu görülmez (Özsoy, 2004: 115-116).

Bu çalışmanın amacı; ileri klinik çalışmalara ışık tutmak için odyolojide kullanılan Türkçe üç heceli sözcüklerin ünlü ve ünsüz uyumu yönünden incelenmesi olduğu kadar konuşmanın işitimin değerlendirilmesi ve işitsel iyileştirme süreçlerinde kullanımı konusunun dilbilim, edebiyat ve Türkçe alanlarına tanıtılmasıdır. İzleyen dönemde, bu çalışmada elde edilen veriler ile yapılacak araştırmalar hem klinik odyolojide hem de bürün merkezli çalışmalarda kullanılacak veriler üretecektir.

Materyal ve Metod

Bu çalışmaya Türkiye’de günümüzde kullanımı olan ve Hacettepe, Marmara ve Güven listeleri olarak adlandırdığımız üç heceli sözcük listeleri dahil edilmiştir (Şekil 1, 2, 3).

Aynı veri tabanına eklenen bu üç listedeki sözcükler, öncelikle ortak sözcükler yönünden değerlendirilmiş ve daha sonra da her bir sözcük, ÇTT’nin büyük ve küçük ünlü uyumu yönünden incelenmiş ve her bir listedeki uyumlu ve uyumsuz sözcük oranları saptanmıştır.

Ayrıca; bu çalışmanın beşinci ve altıncı yazarları tarafından 2018 yılında bir TÜBİTAK projesi (115E845) kapsamında geliştirilen üç boyutlu ses konuşma analiz programı (3BKAP) (Kemaloğlu vd., 2019: 23-36; Mengü vd.,- baskıda) kullanılarak listelerden seçilen örnek sözcüklerin zarf ve üç boyutlu spektrogramları sunulmuştur.

Bulgular

Hacettepe, Marmara ve Başkent listelerinde (Şekil 1, 2, 3), sırasıyla 150, 54 ve 80’er adet sözcük mevcut olup Hacettepe listesinde bir, Marmara listesinde de üç sözcük ikişer kere yer almaktadır. Listelerde yer alan toplam 280 sözcükten 4’ü her üç listede de yer alırken 23 sözcüğün de ikişer listede ortak oldukları görülmüştür. Sonuç olarak 3 listede toplam 249 ayrı sözcük mevcuttur.

Tablo 1’de görüleceği üzere; 249 sözcüğün % 67,87’si hem büyük hem de küçük ünlü uyumuna uymaktadır. Bu oran listelere göre karşılaştırıldığında hem büyük hem de küçük ünlü uyumuna uyan sözcük sayısı, Marmara listesinde % 72,22’ye çıkarken Başkent listesinde % 61,25’e inmektedir. Her iki ünlü uyumuna da uymayan sözcük sayısı en düşük Marmara listesinde, en yüksek Başkent listesinde olup; iki liste arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır (χ^2 test, $p < 0,05$). Ancak; Marmara listesinde 3 sözcüğün tekrarlandığı göz önüne alındığında ve bu sözcükler hariç bırakılarak karşılaştırma yapıldığında listeler arasındaki fark ortadan kalkmaktadır.

Şekil 4a ve 4b’de listeden seçilen ve bir ön ünlü olan “e” ve orta-arka ünlü olan “a” içeren 2 üç heceli sözcüğün (“çekmece” ve “arkadaş”) zarf analizleri ve üç boyutlu spektrogramları sunulmuştur. Görüleceği üzere, büyük ve küçük ses uyumu frekans dağılımını belirli frekans bölgelerinde toplamaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Konuşmanın ya da yazılı liste ya da metinlerin test uyarını ya da materyali olarak kullanıldığı her değerlendirmede, o dilin ve milletin yarattığı edebiyatın katkısı beklenir. Odyoloji de gerek işitsel değerlendirmede konuşma uyarısını kullanarak ya da işitme cihazı veya biyonik

kulak uygulamaları sırasında hastanın işitmesinin “yeterli” seviyeye ulaştığını anlayabilmek için gerekse de konuşma ve hatta ses bozukluklarının değerlendirilmesinde konuşmadan faydalanmaktadır. Türkçe gürültüde işitme testi (“Hear-in-noise test, HINT”) geliştirilirken araştırmacılar ilköğretim kitaplarından faydalandıklarını beyan etmektedirler (Çekiç-Sennaroğlu, 2008: 366-368). Bu çalışmada, araştırmacılar, Türkiye çapında anlaşılabilir bir test cümle koleksiyonuna ulaşabilmek için alışılmamış sözcük kullanımları veya özel isimlerden uzak durduklarını ve Türkçeyi anadil olarak konuşan 10 deneğin değerlendirmesiyle cümlelerin “doğallığı”nı değerlendirdiklerini belirtmektedirler. Fidan vd. (2015: 51-61) tarafında geliştirilen Türkçe Matrix Testi Türk dilbilimcilerin katkılarıyla seçilmiş 10’ar şahıs isim, sayı, sıfat, nesne ve fiilden oluşmaktadır. Sözcükler, günlük konuşma dilinde en sık kullanılanlar arasından her yaş grubunda bilinirliğinin yüksek olmasına göre ve ÇTT’nin fonemik kapsamını da dikkate alarak seçilmiştir. Hece sayısı dikkate alınmış ve sözcüklerin ek almadan kullanılabileceği cümle yapıları tercih edilmiştir. Türkiye’de konuşma bozuklukları alanında en yaygın kullanılan ve ilgili mevzuatta (Özür oranları cetveli, 2010) da doğrudan kullanılması istenen (ve kaynağı ya da kimin geliştirdiğini tespit edemediğimiz) “Jalenin Dünyası” isimli bir metindir. Mevzuatta mevcut ifade şu şekildedir “*Kişi muayene eden klinisyene yaklaşık 2,5 metre uzaklıkta olmalıdır. Kişinin konuşmasını, kişi “Jalenin Dünyası” adlı kısa paragrafı okurken dinlenir.*”

Odyoloji, Ses ve Konuşma Bozuklukları uzmanlarının sert glottal atakları değerlendirmede kullandığı bir diğer metin de Hacettepe Üniversitesinde geliştirilen “Ali ile Ela” metnidir (Aydınlı vd., 2018: 51-52). Geniz Sesleri Değerlendirme Aracı (NADA), geniz seslerinin değerlendirilmesi için nazometrik değerlendirmede kullanılmak üzere farklı metinler (Ünal, 2011: 32) kullanılmaktadır. Sesin algısal analizi için Ömer Seyfettin’in “Diyet” isimli öyküsünden bir pasaj okutulmaktadır (Kılıç, 2010: 257-265). Sesin işitsel-algısal değerlendirmesinde kullanılmak üzere CAPE-V Türkçe versiyonu geliştirilmiş içinde parça parça cümleler var (Aydınlı vd., 2019: 382). Mutlu (2014: 81-89) tez çalışmasında kekemelik değerlendirmesi yaparken ders kitaplarından elde ettiği, yaşa göre değişen altı ayrı metin kullanmıştır.

Kızıltan vd., (2019: 75-84), “Jale’nin Dünyası” isimli metnin Türkçe konuşma ses birimlerini ve kullanım sıklıklarını “ses zenginliği” açısından değerlendirmişler ve bu metnin konuşma bozukluklarının değerlendirilmesinde kullanılmak üzere tekrar düzenlenmesi, ya da ses zenginliği açısından uygun başka bir metnin oluşturulması gerektiğini tespit etmişlerdir.

Türkiye’de SDS testlerinde kullanılmak üzere geliştirilen 6 ayrı tek heceli sözcük listesi olup (Cevanşir-1967: 1-75, Tan-1966, Cura-1967: 39, Kılınçaslan-1986: 10-12, Akşit-1994: 46 ve Mungan-2010: 63-65) ilk listeyi 1965’de hazırlayan Cevanşir (1967: 1-75), 1959 tarihli Türk Dil Kurumu ((TDK) Türkçe sözlüğünü tarayarak belirlediği 805 sözcük içinden, ayrıca incelediği 1034 örnek cümledeki 11663 sözcüğü esas alarak Türkçe’deki fonem kullanım sıklığını yansıtacak 200 sözcük seçtiğini ifade etmektedir. Günümüzde en yaygın kullanılan listelerden birisi olan ve 1969’da hazırlanan Hacettepe listesinin ise Türkçe romanlar, hikayeler, çocuk klasikleri, gazete köşe yazıları ve TRT haber bültenleri gibi kaynaklar taranarak elde edildiği ifade edilmektedir (Kılınçaslan, 1986: 10-12; Belgin, 2017: 107-112). Bu listelerde çok farklı sözcük yapılarının (ÜZ, ZÜ, ZÜZ, ÜZZ, ZÜZZ) yer aldığı ve hatta bir listede (Cevanşir, 1967: 1-75) ÇTT’de yazılışıyla tek heceli kabul edilse de konuşma dilinde iki heceli olarak okunan yedi adet ZZÜZ yapısında sözcük olduğu da görülmüştür (Kamışlı vd., 2017/2: 198-207). Cevanşir (1967: 1-75), Tan (1966), Cura (1967: 67) ve Hacettepe (1969, Kılınçaslan, 1986: 10-12) listelerinde farklı sözcük yapıları dışında günümüzde anlamı yaygın bilinirliğini kaybetmiş çok sayıda sözcük olduğu da görülmekle birlikte Akşit (1994: 46) ve Mungan (2010: 63-65) tarafından hazırlanan ve tek heceli sözcük listeleri tamamı ZÜZ yapısında olan ve anlamsız ya da günümüzde bilinirliği tartışmalı sözcük içermeyen listelerdir (Kemaloğlu vd., 2017/1: 2-32).

Bilindiği üzere; ülkemizde ÇTT konuşma dilinin çağdaş sözcük kullanımını gösteren bir külliyat ve dolayısıyla da dilimizi güncel sesbirim dağılımına ya da dengesine ulaşacak bir kaynak yoktur. Ancak; 1966-2010 arasında yaklaşık 45 yıllık bir süre içinde, farklı kaynaklar kullanılarak (sözlükler, gazeteler, ilköğretim kitapları, televizyon vb.) geliştirilen bu 6 listede ortak bir sesbirim dağılımının olduğu (“ÇTT’nin odyolojik sesbirim (fonemik) dengesi”) gösterilmiştir

(Şahin-Kamışlı vd., 2017/2: 198-207). Fidan vd., (2015: 51-61) tarafından da belirtildiği üzere, konuşma testlerinin geliştirilmesinde, odyoloji, ses ve konuşma bozuklukları alanında çalışanları en çok zorlayan nokta, ÇTT'nin günlük hayatta konuşulan sözcüklerin sıklığını gösteren bir külliyat çalışmasının olmamasıdır.

Ülkemizde ilk kez çocuklar için tek heceli sözcük listesi hazırlama girişimi Şahin Kamışlı tarafından başlatılmış ve çocuklar tarafından bilinen-kullanılan sözcüklerin incelenmesi için yazılı metinlerden yapılan derlem çalışmalarından yararlanılmıştır (Şahin-Kamışlı, 2015: 47-50; Mengü vd., 2015: 13-25). Bu bağlamda başvuru derlemeler, "İlkoğretim 1. Kademe (1-5.) Sınıf Öğrencilerinin Kelime Hazinesi Üzerine Bir Araştırma" (Karadağ, 2005: 63) ve "1985-2005 Yılları Arasında Çocuk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Tahkiyeli Metinlerin Soz Varlığı Üzerine Bir Araştırma" (Baş, 2006: 157-274) ve "Türkçe Ulusal Derlemi" (Aksan, 2012: 7) isimli çalışmalardır. Mungan (2010: 63-65) da tek heceli sözcük listesini geliştirirken "Türkçe'nin Karakteristikleri ve Yazar Tanıma" (Örücü, 2019: 1-73) isimli yüksek lisans tezi olarak hazırlanan derlem çalışmasından faydalanmıştır.

Görüleceği üzere edebiyat ürünleri ve gazete ve televizyon programları gibi açık kaynaklar, ama özellikle derlem çalışmaları, odyoloji, ses ve konuşma bozuklukları alanında gereksinim duyulan önemli sözcük ve metin kaynaklarıdır.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi; odyolojide SRT testinde İngilizce konuşan ülkelerde hali hazırda, orijinal geliştirildiği şekilde iki heceli sözcüklerden oluşan, "spondee" denilen her iki hecesi de eşit derecede vurgulu iki heceli sözcük listeleri kullanılmasına karşın ülkemizde odyolojide, SRT saptanmasında, bu çalışmada incelenen üç ayrı listede yer alan üç heceli sözcükler kullanılmaktadır. Ancak; ülkemizde 1974'de Ege Üniversitesi'nde Günhan Türkçe'nin ilk ve tek iki heceli sözcük listesini hazırlamışsa da yaygın kullanıma girmemiş (Şekil 5), bu çalışmada incelenen üç heceli listeler ülke çapında kullanılır olmuştur. Günhan (1974: 14) tarafından hazırlanan listede her biri beşer sesbirimi içeren iki heceli toplam 200 sözcük mevcuttur. Ancak; bu sözcükleri odyoloji yazınındaki "spondee" tanımını ve gereksinimini ne derece karşıladığı ayrı bir çalışma konusudur.

Bu çalışmada kullanılan SRT listelerinden en yaygın kullanımı olan ülkemizde odyolojinin de kurucusu olan Hacettepe Üniversitesi'nin geliştirdiği liste olup halen Gazi Üniversitesi ve Başkent Üniversitesi hastanesinin klinikleri de dahil olmak üzere pek çok klinikte kullanılmaktadır. Bu çalışma sonuçlarına göre, SRT testlerinde kullanılan her üç listelerin büyük oranda Türkçe'nin büyük ve küçük ünlü uyumuna uyduğu ve listeler arasında bu bağlamda önemli bir fark olmadığı söylenebilir. Konuşma testlerinde, özellikle üç heceli sözcükler ile yapılan SRT testinde teste alınan kişinin ("hastanın") söylenen sözcüklerin % 50'sini duyduğu ses seviyesi konuşmayı alma eşiği (SRT) olarak saptanır ve özellikle işitme cihazı ve biyoniğin kulak gibi işitmeyi rehabilite eden cihazların "ayar"larının yapılması sırasında son derece önemlidir. Özellikle gürültü eşliğinde yapılan konuşma testleriyle, işitme cihazlarını hastaya en fazla yarar sağlayacak şekilde "ayarlamak" mümkündür. SRT listelerinde yer alan ve büyük ve küçük ünlü uyumuna uyan ve uymayan sözcüklerin farklı tip ve derecedeki işitme kayıplarında aynı oranda anlaşılabilir olup olmadığı ayrıca incelenmesi gereken bir konudur.

Gerek odyoloji ve gerekse konuşma bozuklukları alanında kullanılacak konuşma testlerinin sözcük ve cümle içeriklerinin belirlenmesinde, Türkçe ve dilbilim alanlarının mutlak katkısı gereklidir. Sözcüklerin gerek parça ve parçalarüstü özellikleri gerekse anlam ve bilinebilirlikleri göz önüne alınarak odyoloji ve konuşma bozuklukları alanında kullanılacak listeler ve metinler hazırlanmalıdır. Bu bağlamda en önemli gereksinim çocuklar için uygun sözcük listeleri cümle ve metinlerin hazırlanması olup; bunun için de ÇTT'nin konuşma sıklığı külliyatlarının geliştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

AKSAN, Yeşim; AKSAN, Mustafa; KOLTUKSUZ, Ahmet; SEZER, Taner; MERSİNLİ, Ümit; DEMİRHAN, Umud vd. (2012), "Construction of the Turkish National Corpus", (TNC). *LREC*; 3223-7.

- AKŞİT, Mehmet (1994), "Konuşmayı Ayırt Etme Testi için İzofonik Tek Heceli Kelime Listelerinin. Oluşturulması" met (2019), "Tanısal Testler: Ses", A. Akşit içinde, *Temel Odyolojik Testler*, Hipokrat Yayınevi, Ankara, s.13.
- BAŞ, Bayram (2006), *1985-2005 Yılları Arasında Çocuk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Tahkiyeli Metinlerin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- BELGİN, Erol (2017), Konuşma Odyometrisi E. Belgin, & S. Şahlı içinde, *Temel Odyoloji*, Güneş Tıp Kitabevleri, Ankara.
- CEVANŞİR, Behbud Han (1967), "Konuşma Odiometrisi Kelime ve Sayı Testler", *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası Monografi Serisi*; 41: 1-75.
- CURA, Orhan (1967), *Türkçe Fonetik Test*, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayın no: 67. Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir.
- ÇEKİÇ, Şule; SENNAROĞLU, Gonca (2008), "The Turkish Hearing in Noise Test", *International Journal of Audiology*; 47: 6, 366-368: DOI: 10.1080/14992020802056027.
- DEMİRCAN, Ömer (1979), "Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni, Türkiye Türkçesinde Sesler", TDK Yay., Ankara.
- DUYAR, Tuğay Rifat (2019), *Türkçe Tek Heceli Sözcük Vurgusunun Akustik Özelliklerinin Belirlenmesi*, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- DUYAR, Tuğay Rifat; MENGÜ, Güven; BAYRAMOĞLU, İsmet; KEMALOĞLU, Yusuf Kemal (2019), "Türkçenin Bürün Özelliklerinin Bilim ve Teknoloji Açısından Önemi", *Gazi Türkiyat*, Güz 2019/25: 45-55, DOI: 10.34189/gtd.25.003
- EPSTEIN, Aubrey; GIOLAS, Thomas G.; OWENS, Elmer (1968), "Familiarity and Intelligibility of Monosyllabic Word Lists", *Journal of Speech and Hearing Research*, 11(2), p. 435-438.
- FLETCHER, Harvey; STEINBERG, John (1929), "Articulation Testing Methods", *Bell Sys Tech J*, 8: 806-54.
- GİRGİN, Cem; KEMALOĞLU, Yusuf Kemal (2017), "İşitme Yetersizliği Olan Çocuklara Yönelik Eğitim ortamları ve Eğitimlerinde Kullanılan İletişim Yaklaşımları", Gürgör H, Şafak P (eds), *İşitme ve Görme Yetersizliği*, Bölüm-3, Pegem Akademi, Ankara, s. 69-98.
- GÜNHAN, Övünç (1974), "Vokal Odiyometride Türkçe İki Heceli Kelime Listeleri", *Tıp Fakültesi Mecmuası*; 13: 14.
- HIRSH, Ira. J.; DAVIS, Hallowell; SILVERMAN, S. Richard; REYNOLDS, Elizabeth G.; ELDERT, Elizabeth; BENSON, Robert W. (1952), "Development of materials for speech audiometry", *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 17 (3), p. 321-337.
- HOOD, J.; POOLE, J. (1980), "Influence of the speaker and other factors affecting speech intelligibility", *Audiology*, 19, p. 434-455.
- HUDGINS, C.V.; HAWKINS, J.E (1947), "The Development of Recorded Auditory Tests For Measuring Hearing Loss for Speech", *Laryngoscope*; 57: p. 57-89.
- KAMIŞLI, Gurbet Şahin; MENGÜ, Güven; BAYRAMOĞLU, İsmet; KEMALOĞLU, Yusuf Kemal (2015), "Konuşma Odyometrisi ve Çocuklar İçin Kelime Listeleri Geliştirilmesi Üzerine Bir Derleme", *Türkiye Klinikleri Ear Nose and Throat-Special Topics*, 8 (2), s. 13-25.
- KARADAĞ, Özay (2005), *İlköğretim 1. Kademe (1-5.) Sınıf Öğrencilerinin Kelime Hazinesi Üzerine Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KEMALOĞLU, Yusuf Kemal (2008), "Konuşamayan İşitme Engellilerin (Sağlıkların) Tarihi", *Türkiye Klinikleri J Int Med Sci*, 4, 15.
- KEMALOĞLU, Yusuf Kemal (2013), "Gürültüye Bağlı İşitme Kayıpları ve Akustik Travma", *Türkiye Klinikleri J ENT-Special Topics*, 6 (1).
- KEMALOĞLU, Yusuf Kemal (2017/1), "İşitme Yetersizliği: Tanım ve Sınıflandırma", Gürgör H, Şafak P (eds), *İşitme ve Görme Yetersizliği*, Bölüm-1, Pegem Akademi, Ankara, s. 2-32.

- KEMALOĞLU, Yusuf Kemal; ŞAHİN KAMIŞLI, Gurbet; MENGÜ, Güven (2017/2), "Phonemic Analysis of Turkish Monosyllabic Word Lists Used For Speech Discrimination (Word Recognition Tests)", *The Turkish Journal of Ear Nose and Throat*, 27 (4), p. 198-207.
- KEMALOĞLU, Yusuf Kemal; MENGÜ, Güven; GÖKDOĞAN Çağrı; TÜRKCAN, Alper Kutalmış (Bas-kıda), "A Method to Find out Perceptual Sound Composition of the Vowels in the Contemporary Turkey Turkish", *Gazi Medical Journal*.
- KERR, A.G.; SMYTH, G.D.L. (1972), "Routine Speech Discrimination Tests", *The Journal of Laryngo-logy&Otology*, 86, p. 33-41.
- KILINÇARSLAN, Sevilay (1986), *Türk Dili için Geliştirilmiş Fonetik Dengeli Tek Heceli Kelime Listeleri-nin Standardizasyonu*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ankara.
- KILIÇ, Mehmet Akif (2010), "Evaluation Of The Patient With Voice Problem by Objective and Subjective Methods", *Curr Pract ORL*, 6, p. 257-265.
- LING, Daniel (1989), "Foundations of spoken language for the hearing-impaired child", Washington DC: Alexander Graham Bell Association for the Deaf. p. 64-75.
- McARDLE, Rachel; HNATH-CHISOLM, Theresa (2009), "Speech Audiometry", J. Katz içinde, *Hand-book of Clinical Audiology* Lippincott Williams&Wilkins, Philadelphia, p. 64-76.
- MENGÜ, Güven; KEMALOĞLU, Yusuf Kemal; GÖKDOĞAN, Çağrı; ALTUNEL, Fatih (2019), "Ses ve Konuşmanın Zaman, Frekans ve Şiddet Değişkenlerinden Faydalanarak Üç Boyutlu Görsel (Ses Heykeli, "Seykel") Haline Getirilmesi İçin Bir Yazılım Geliştirilmesi: Üç Boyutlu Ses konuşma Ana-liz Programı" (3BKAP). *Dilbilimde Güncel Tartışmalar* (ed. Kamil İşeri), Dilbilim Derneği Yayınları, Ankara, s. 13-25.
- MUNGAN, Serpil (2010), *Yetişkinler İçin Türkçe Tek Heceli Konuşmayı Tanıma Testinin Geliştirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi, İzmir, s. 63-65.
- MUTLU, Ayşe (2014), *Kekemelik Şiddetini Değerlendirme Aracının (Stuttering Severity Instrument-4) 6-16 Yaş Okul Çağı Çocuklarda Türkçe Uyarlaması*, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- OWENS, Elmer (1961), "Intelligibility of Words Varying in Familiarity", *Journal of Speech and Hearing*, 4 (2): p. 113-120.
- ÖRÜCÜ, Feriştah (2009), "Turkish Language Characteristics and Author Identification", *Master of Sci-ence*, Dokuz Eylül University, İzmir.
- ÖZCEBE, Esra; AYDINLI, Fatma Esen; TIĞRAK, Tuğçe Karahan; İNCEBAY, Önal; YILMAZ, Taner (2019), "Reliability and Validity of the Turkish Version of the Consensus Auditory-Perceptual Eva-luation of Voice (CAPE-V)", *Journal Of Voice*, 33 (3), 382-e1.
- ÖZSOY, Sumru (2004), *Türkçenin Yapısı-I: Sesbilim*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Özür Oranları Cetveli (2010), TC Sağlık Bakanlığı, Sağlık Mevzuatı, Özürülük Ölçütü, Sınıflandırılması ve Özürülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik, EK-2. 16.12.2010. www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/12/20101216-M1-1-2.doc
- STACH, Brad (2010), *Clinical Audiology: An Introduction*. London: Singular Publishing Group Inc 229-248.
- ŞAHİN KAMIŞLI, Gurbet (2015), *Okul Çağı Çocuklarda (7-12 Yaş) Konuşmayı Ayırt Etme Testi İçin Tek Heceli Kelime Listesinin Geliştirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Ens-titüsü, Ankara.
- TAN, Orhan (1966), *Türkçe Vokal Odiyometri Metod ve Materyalleri*, Doçentlik Tezi, Ankara.
- TDK (2020/1), *Büyük Ünlü Uyumu*. T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu: <http://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/buyuk-unlu-uyumu/> (Erişim Tarihi: 12.02.2020).
- TDK (2020/2), *Küçük Ünlü Uyumu*. T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu: <http://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/kucuk-unlu-uyumu/> (Erişim Tarihi: 12.02.2020).

- UYGUN, Melek Nur; AYDINLI, Fatma Esen; AKSOY, Songül; ÖZCEBE, Esra (2018), "Turkish Standardized Reading Passage fort he Evaluation of Hard Glottal Attack Occurence Frequency", *Journal of Voice*. 32 (9, 51-56).
- ÜNAL, Özlem (2011), *Rezonans Bozukluklarının Nazometrik Değerlendirmesi: 4-8 Yaş Aralığındaki Bireyler için Türkçe Norm Çalışması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye.
- WILSON, Richard (2003), "Development of A Speech-İn-Multitalker-Babble Paradigm to Assess Word-Recognition Performance", *J Am Acad Audiol*, 14 (9): p. 453-70.
- WILSON, Richard H.; McARDLE, Rachel (2005), "Speech Signals Used To Evaluate Functional Status of the Auditory System", *Journal of Rehabilitation Research & Development*, p. 42.
- YAŞAR, ÖC; KIZILTAN, N; BAYDAL, D (2019), "Jale'nin Dünyası Metninin Ses Zenginliği Bağlamında İncelenmesi", *Dilbilimde Güncel Tartışmalar* (ed. Kâmil İşeri), Dilbilim Derneği Yayınları, Ankara.
- ZOKOLL, Melanie A.; FİDAN, Dilan; TÜRKYILMAZ Didem; HOUCMUTH Sabine; ERGENÇ İclal; SEN-NAROĞLU, Gonca; KOLLMEIER, Birger (2015), "Development And Evaluation of the Turkish Matrix Sentence Test", *International Journal of Audiology*, 54:sup2, 51-61, DOI: 10.3109/14992027.2015.1074735

ÇALIŞAN ÖDÜL SİSTEMİYLE ÇALIŞMA: SİSTEM, BAŞARILARI VE SORUNLARI

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Tuna Çağlar TOPGÜL

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı

Uzman Sosyolog

tuna.topgul@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7567-9842

Gönderim Tarihi: 31.08.2020 Kabul Tarihi: 22.12.2020

Alıntı: TOPGÜL, T. Çağlar (2020), "Çalışan Ödül Sistemiyle Çalışma: Sistem, Başarıları ve Sorunları", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (3) 61-69.

ÖZ: Araştırmada perakende hizmet sektöründe sıklıkla kullanılan çalışan ödül/prim sisteminin uygulamadaki dinamikleri; çalışan, işveren ve müşteri bazında nitel bir çalışmayla değerlendirilmiştir. Sistemin tanımı ve uygulanışı dört farklı sektörde hizmet veren mağazalar üzerinden incelenmiş, yapılan görüşmeler ile sistemin sağladığı faydalar ve yarattığı sorunlar açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda, sistemin faydalarının yanında, ürün iade oranlarının yüksek oluşu, çalışan sadakatsizliği, yüksek işe giriş-ayrılış oranı, yüksek eğitim, özlük masrafları ve sürekli baş edilmesi gereken tartışmalar gibi sorunlara da sebep olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışanlar, stresli ve rekabeti yoğun bir ortamda, sürekli bir satış baskısı altında, kazanç güvenceleri olmadan çalışmaktadır. Müşteriler ise yanlış bilgi aktarımlarından, ihtiyaçları olmayan ürünleri satın almaya zorlanmaktan ve iade süreçlerinde çıkarılan zorluklardan dolayı şikâyetçidirler.

Anahtar Kelimeler: Prim Ödül Sistemi, Çatışma Alanı, Perakende Sektörü, Çalışan Ödüllendirme Sistemi

Working Under Employee Reward System: System, Its Benefits and Problems

ABSTRACT: In the research, the dynamics of the employee reward system, which is frequently used in the retail service sector, have been evaluated with a qualitative study on the basis of employees, employers and customers. The definition and application of the system has been examined over the stores serving in four different sectors, and an attempt has been made to explain the benefits and problems created by the system through the interviews. As a result of the research, it has been revealed that besides the benefits of the system, it also causes problems such as high product return rates, employee disloyalty, high turnover rate, high education, personal expenses and constant discussions. Employees work in a stressful and competitive environment, under constant sales pressure and without any assurance for earnings. Customers, on the other hand, complain about inaccurate information transfer, being forced to purchase products that they do not need, and difficulties in returning processes.

Keywords: Reward System, Conflict Area, Retail Industry, Employee Reward System.

Giriş

Çalışma yaşamı, emek verip karşılığında bir kazanç elde etmek olarak tanımlanabilmektedir. Bu hemen hemen tüm sistemlerin temelinde yer alan basit bir önermedir. Önceleri kişinin kendi ihtiyaçlarını kendi ürettikleri yoluyla karşılaması olarak karşımıza çıkan çalışma hayatı, endüstriyel dönüşüm ile birlikte kişinin görece yabancılaşmış olduğu bir ürünü üreterek elde ettiği kazancı ile üretimine yabancı olduğu başka bir ürünü satın almasına dönüşmüştür. Bu dönüşüm sonucunda ise ilk tanım değişmemiş ancak daha fazlasını isteyen bir sistem içinde karmaşıklaşmıştır. Karl Marx, işçinin üretilen ürününün gelir değeri ile üreticiye ödenen ücret arasındaki farka "işçinin ödenmemiş emeğinden elde edilmiş kar" olarak tanımladığı "artı değer" adını verir (Marx, 2018: 51)

Kapitalizme tabi bir işverenin işletmesinin işlerliğini koruması için daha fazlasına gereksinimi vardır. Bu en basit tabirle, sürekli çalışan ancak az gideri olan bir çalışan olarak tarif edilebilmektedir. Bu durumun köle emeği kullanımını çağrıştırdığını ifade eden Adam Smith, "bir köle yiyebileceği kadar fazla yiyip çalışabileceği kadar az çalışmaya bakacaktır." sözü ile talep edilenin bu durumun da ötesinde olduğunu vurgulamak istemiştir (Smith, 2003: 387). Bu

bağlamda, endüstri devrimi ile “çalışma disiplini” kavramı çalışma hayatının merkezine yerleştirilerek, ‘dakiklik’ ve ‘disiplin’ yoluyla çok çalışan ve çok çalışmanın onuruyla mutlu olan bir çalışan yaratmak amaçlanmıştır (Nef, 1970).

Özellikle perakende sisteminde kullanılan ve çalışmada bu yönde incelenen prim sisteminin birincil önceliği, satışa sunulan ürünün hızlı ve etkili biçimde kâra dönüştürülmesi ve bu dönüşümden doğan artı değer, beklentileri karşıladığı oranda ‘satış danışmanı’ olarak tabir edilen çalışan ile paylaşılmasıdır. Bu sistemde, çalışanın işe alım sürecinin ardından gelen başarıları belirli kriterlere ve amaçlara uygun biçimde ölçülmekte ve değerlendirilmektedir (Uyargil, 2008: 243). Piyasa fiyatının üstünde olan bir ürünü satması çalışanın yüksek prim kazanmasını sağlayabilirken, günlük ihtiyaçlara hitap eden, zaruri ve ekonomik ürünlerin primleri ise neredeyse sifıra yakın olacaktır. Bununla birlikte, çalışan bunu bir kereliğine değil, sistemin kendisinden istediği sınırın üstüne çıkana kadar yapmalıdır. Weber’e göre kapitalizm, sürekli yenilenen ‘kazanç’ ve ‘verimlilik’ peşindedir. Onun tanımıyla, kapitalist düzen içinde yüksek verime ulaşma olasılığı bulunmayan bir işletme batmaya mahkûmdur (Weber, 1996: 15). Dolayısıyla tüm süreçler, çalışanın davranışı ve kendini denetimi de dâhil olmak üzere önce kazanç ve verimlilik eksenine, ardından da fayda/maliyet hesabına indirgenmiş olmalıdır. Bu anlamda prim sisteminin özelliklerine tekrar bakacak olursak:

- Prim/ödül sisteminde sabit bir çalışma ücreti yoktur ya da asgari düzeydedir.
- Çalışan, işverenin ona sunduğu hedef ve beklentileri yerine getirdiği sürece daha fazla kazanır.
- Çalışanın hedefe koşullanması, daha fazla artı değer üretmesi ve daha fazla artı değerden pay alması ilkesi prim/ödül sisteminde geçerlidir.

Modern endüstriyel toplumda kişinin ürettiği ve kendisine ait bir emek içeren ürüne karşı yabancılaşması, modern toplumları konu edinen birçok bilim insanının araştırmasında konusunu ettiği bir durumdur. Bununla birlikte, post-modern endüstriyel toplum artık kişinin satılan üründe emeğinin olmasını da gerekli görmemektedir. Günümüzde ön planda olan üründür ve ürünü artı değere dönüştürecek olan kişi, yalnızca ürünün yerine dile gelerek onun kendisini satmasını sağlamalıdır. Weber, kapitalizm öncesinde çalışma hayatını, bireyin günlük yaşamını rahatça sürdürmesini sağlayan bir rutin olarak tanımlamaktadır. Ancak kapitalizmle birlikte iş artık ev dışında, kapalı, mekanik ve günlük hayata zaman bırakmayan bir hal almıştır. Bu düzen kendi vaatlerini ve tehditlerini yaratarak geçmişin saf çalışma hayatını dönüşüme uğratmıştır. Artık rahat ve sakin bir yaşamın yerini katı kurallar, tüketmek için değil kazanmak için yola çıkanlara başarı vadeden bir düzen almıştır. Weber, bu durumu, sağlığın bozulması olarak tanımlamaktadır (Weber, 1996: 60).

Amerikan Psikoloji Derneği (APA), örgütsel psikolojiyi, çalışan bireyi, bu bireylerden oluşan gruba ve örgütü bir organizasyon bütünlüğü içinde gören; bireye odaklanarak incelemeler sunan, davranış ilkeleri türetmeye ve edindiği çıkarımlar yoluyla iş yerindeki sorunlara çözüm üretmeye çalışan bir uzmanlık dalı olarak tanımlamaktadır. (American Psychological Association, 2008) Araştırmada bu açıklama ve sınırlamalar temel alınmış olup, bir örgütsel yapının kendi iç etkileşimleri ve dışarıyla olan bağlantılarında yaşadığı karşılıklı etkileşimleri “prim sistemiyle çalışmak” ekseninden incelenmiştir.

Toplumsal ilişkilerin her basamağında sorunların mevcut olduğu düşünüldüğünde, iş yaşamında da sorunların varlığının kaçınılmaz olduğu görülecektir. Bu sorunların içinde prim sistemiyle çalışan bir satış danışmanı olmanın getireceği yükte kaçınılmaz olarak fazlasıyla yer edinecektir. Türkiye İş Kurumu’nun 2018 yılı verilerince 140.495 “satış danışmanı” ihtiyacıyla bu grubun birinci sırada olduğu görülmektedir. Yüzde 33’ü gösteren bu oran grubun ne kadar büyük olduğuna dair bir fikir vermektedir (İŞKUR, 2018).

Bu büyük grubun sosyoloji penceresinden incelendiği bu çalışmada, grubun kendi iç dinamiklerini, sorunlarını ve çözüm önerilerini saha içinden kişilerden dinlemek ve bu alana ait kuramsal çerçeve eşliğinde bir fikir sunmak amaçlanmaktadır. Örgütü kurgulayan kişiler- teorisyenler, yöneticiler ya da insan kaynakları birimi- tarafından idealize edilen, ödül sistemiyle

çalışmanın ne kadar başarılı olduğu, sistemin içinde bulunanların, hizmet alanların, yöneticilerin ne kadar memnun olduğu çalışmanın problemleridir. Çalışma bu problemleri sosyolojik bir bakış açısıyla cevaplamayı ve alana dair literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Araştırma Verilerinin Toplanması ve Analizi

Araştırma Sahasının Özellikleri

Çalışma, Ankara ilinde bulunan bir alışveriş merkezinde yer alan, zincir marka olma özelliği gösteren ve satış sistemi olarak prim usulünü kullanan 4 farklı mağazada gerçekleştirilmiştir. Tanım olarak departmanlı mağaza özelliği gösteren bu mağazalar, “özelliği olan malları ve beğenmelik malların hemen her çeşidini, satışların teşviki, satış hizmeti, muhasebe ve kontrol fonksiyonları açısından birbirinden bağımsız ayrı reyonlar halinde gruplandırarak, büyük binalarda satışa arz eden perakendeci kuruluşlar” (Yıldız, 2005) şeklinde tanımlanmaktadır. Satışı yapılan ürünlere göre gruplandırıldığında ise ‘teknoloji mağazası’, ‘ayakkabı ve ayakkabı ürünleri mağazası’, ‘tekstil ürünleri mağazası’ ve ‘makyaj ve güzellik ürünleri mağazası’ olarak dört farklı grup oluşturulabilmektedir. Bu mağazalarda çalışanlar, prim sistemiyle çalışmakta ve ödenen ücretlerinin büyük bir kısmını prim sisteminden kazanmaktadırlar.

Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama Süreci

Çalışmada, buldukları işyerinde aralıksız 1 yıl ve üstünde görev yapmış, çalışan ödül sistemiyle çalışan, 10 erkek ve 10 kadın seçilmiş olup, sonrasında bu kişilerin içinden alana daha hâkim ve çalışmanın cevap aradığı sorular hakkında daha fazla bilgi sunabileceği düşünülen 6 erkek ve 4 kadın amaçsal olarak seçilmiş ve bu kişilerle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında ek sorular ile yarı-yapılandırılmış görüşme sağlanmıştır. Soruların hepsinde değişik verilerin elde edilmesi ve çalışmanın çok yönlü olarak ilerlemesi amaçlanmıştır.

Görüşmeler ortalama 20 dakika sürmüştür ve bu görüşmeler sahanın verilerinin canlı olması tercih edildiğinden gün ortası molasında ya da iş çıkışında gerçekleştirilmiştir. Veriler anlatımlara, kişisel tanımlamalara ve araştırmaya konu olan bireylerin içsel özelliklerini de içeren bir odak noktasına sahip olduğu için nitel araştırma, çalışmanın tümünde tercih edilen veri toplama ve analiz yöntemi olmuştur. Çalışma, bazı nicel verileri referans gösterse de genele hâkim olan nitel veri analizi sayesinde; nicel verilerin bireyin öznel doğasını göz ardı eden ve bir genellemeyle son bulan yaklaşımının aksine özgün ve derin bir içerik oluşturmak amaçlanmıştır.

Verilerin Analizi

Derinlemesine mülakat yoluyla elde edilmiş veriler öncelikle yazılı hale getirilmiş ve konuya ilişkin görüşler, araştırmanın cevap aradığı sorular ışığında çözümlenmiştir. Çalışmada aynı zamanda, sahaya özgü dilin özellikleri de çözümlenmeye konu edilmiş ve süreçte bu dil yapısına dair bir kavramsal çözümlemenin de analize hizmet edeceği izlenimi oluşmuş olduğundan çalışmaya dâhil edilmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

Prim sistemi, sınırlandırılmış bir mekân içinde, performans arttıkça artan kısıtlı bir artı-değer payı dağıtımını kurgulamaktadır. Kısıtlı kaynakların dağılımında kurgulanan bu oyun planı, satış süreçlerinin gerçekleştiği mağazayı bir çatışma alanına çevirir.

George Simmel’in çatışmanın toplumu zayıflattığı ve bireyi olumsuz etkilediği düşüncesinin yanında (Simmel, 2019); Lewis Coser, çatışmanın yeniliği ve yaratıcılığı baskılayarak, sosyal sistemin kemikleşmesini önlediğini, bununla birlikte, çağdaşlarının, çatışmayı grup için yıkıcı ya da patolojik olarak görürken, gruplarda yarattığı olumlu değişiklikleri gözden kaçırdıklarını ifade etmektedir. (Coser, 1957) Bununla birlikte, Coser, teknolojinin gelişiminde rekabetin önemini vurgulamakta ve benzeri rekabetin çatışma yoluyla, insanların toplum içindeki konumunu da geliştireceğini söylemektedir.

Bu anlamda, Coser'in "çatışmacı yapısalcı" kuramının aslında prim sisteminin merkezinde yer alan teori olduğu görülmektedir. Kısıtlı alanda gerçekleşen bu çatışmada, kişiler yetenekleri ve yaratıcılıkları yoluyla prim sağlayan ürünleri satmanın yeni ve yaratıcı yönlerini bulmak zorunda kalacak ve bu sayede maddi ve manevi tatmin yaşayacaklardır. Prim sistemi bu çatışma üzerinden daha fazla artı-değer üretimini sağlama amacı güden, sağladığının bir kısmını çalışanlarıyla paylaşan, çatışmanın pozitif yönlerini kullanan bir satış sistemidir. Sistem, çatışma yaratırken bu çatışmayı satış alanıyla sınırlı tutmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda, yine Coser'in iki avukat örneği ile bu durum açıklanabilir. Bahsi geçen avukatlar eski arkadaşlardır ve bu arkadaşlar mahkeme salonunda ciddi ve saldırgan bir biçimde kendi müvekkillerini savunurken, mahkeme çıkışında sosyal bir ortamda buluşup eski anılarından bahsedebilirler. (Coser, 2020)

Kişiler, belirlenmiş bu çatışma alanında yalnızca "satış danışmanı" kimlikleriyle var olurlar ve bu kimlik üzerinden yarışa girmeleri 'beklenir'. Bu sebeple, mağaza, istendik bir biçimde kişinin rol alanı, bir sahne olarak tasvir edilebilir. Coser, bu çatışmaların düşmanlığa dönüşmesinin ön şartı olarak, dâhil olanların kişiliklerinin tamamını içermemesi olduğunu ifade eder (Coser, The Functions of Social Conflict, 1964: 62).

18. yüzyıldan sonra neredeyse tamamıyla son bulan 'evde çalışma hayatı', radikal bir değişikliklerle kişilerin ev ve iş yeri olarak farklı iki sosyal hayatlarının oluşmasına sebep olmuştur. Günümüzde ise, yeni çalışma hayatı bu kişilerden bir anlamda kişiliklerini de bölmelerini talep etmektedir. Sistem, gereklerinin gerçekleşmesini ister. Ödül sistemine itaat edilmemesi ve bu çatışmacı yapıya karşı gelinmesi durumunda, çalışan emeklerinin karşılığını alamaz ya da şirket performans değerlendirmesinde dayatmalarla karşı karşıya kalabilir. Bu sebeple yapının, tarikat benzeri toplumsal bağlılık temelli olduğu söylenebilmektedir. Bu kapsamda Collins, fikir ayrılığı sorununa tek çözümün gönüllü olarak ya da sınırlamalar yoluyla gruptan atılma olduğunu söylemektedir (Wallerstein, Calhoun, Mann, Collins, & Derluguian, 2019).

Çalışanların özellikle prim sistemine dönük algıları, bu sistemi benimseme davranışları ve sisteme dâhil olma tavırlarının anlaşılabilmesi amacıyla kendileriyle yapılan bireysel görüşmelerin temel alındığı bu araştırmada, öncelikle genel bulgular ortaya konulmuş, ardından da yaşadıkları durumu ortaya koyan çalışanların cevapları kendi ifadeleri değiştirilmeden sunulmuştur.

Görev ve Çalışma Alanı Algısı

Prim/ödül sistemi çalışanları, iş tanımlarında ve hukuki metinlerde "performansa dayalı ödeme" olarak ya da benzeri tanımlarla ifade edilen bu ibarenin işlevini sorgulamaktadırlar. Görüşmeye dâhil olan grubun tamamı, belirli zamanlarda mağaza yönetimi ya da insan kaynakları biriminden kişi veya kişilerce, prim sistemini tanıtan, görsel sunumlarla desteklenmiş bir eğitim aldıklarını ifade etmiştir. Yine aynı çalışanlar, sunulan sistemin karmaşık, ilk seferde anlaşılması güç ve belirsiz vaatler içerdiğine dair eleştirilerde bulunmuşlardır. İşverenin bir motivasyon kaynağı olarak sunmak istediği bu sistem, yalnızca maddi olarak değil, Lambert'in de idealize ettiği biçimiyle; parasal ödüllerin yanı sıra, öz-saygı, kişisel gelişim ve başarılı olma duygusu gibi motivasyon unsurlarını da dahil etmektedir (Lambert, 2008) Bu içsel motivasyon çalışanın tecrübeler ve görevler yoluyla edindiği deneyimleri içermelidir.

...Piyasada benzeri olan mağazalarla rekabet içindeyiz. Ancak işe alınırken tanım için benimle konuşan mağaza müdürüm aslında kulvarlarımızın farklı olduğunu onların işlevinin satış bizim işimizin ise hizmet olduğunu söyledi. Elinde bir ürün gördüğümüz insanlara hemen yapıyoruz ve samimi görünmeye çalışarak ellerindeki ürünü kendi kodumuzla kasaya götürmeye çabalyoruz (Görüşmeci 1, 20 yaşında, 1,5 senedir çalışıyor).

Bununla birlikte, görüşme kayıtlarında bulunan bu açıklamayı incelediğimizde, bir içsel motivasyon ve görev unsurundan öte, işin çalışanın gözünde daha basitçe anlaşıldığı görül-

mekte ve 'yapışmak', 'samimi görünmeye çalışmak' gibi tanımlardan anlaşılacağı üzere motivasyon unsurunun 'ödül kazanmak' üzerine kurulduğu ve çalışanın bu uğurda gerçekleştirdiği davranışlarının çıkar amaçlı olduğu görülmektedir.

Amaçlanan, tanımlandığı gibi 'hizmet' sürecine destek olmak değil, bu süreci maddi kazanç olarak kendi hanesine kaydettirebilmektir. Mesleki değerler üzerine çalışma yapan Kuruüzüm ve Çetin'e göre iş rolleri, çalışanların işyerindeki davranışlarına yön veren inanç ve standartlar sistemini oluşturmaktadır. (Kuruüzüm, Irmak, & Çetin, 2010).

...alıcı olduğumu hissederseniz yaklaşım aradığı bir model olup olmadığını yardımcı olabileceğimi söylüyorum. Yardım istemezse başka bir müşteriye yöneliyorum ya da duyabilecek kadar yakın ama rahatsız etmeyecek kadar da uzak bir yere konumlanıyorum (Görüşmeci 2, 26 yaşında, 3 senedir çalışıyor).

Alıcı olduğumu hissetme, konumlanma ve müşteriyle olan mesafenin tanımlanma biçimi, sistemin çalışana yansıyan bir değerler formunu sunmaktadır. Aynı zamanda işi yürütme şekli olarak anlatılan bu durum müşteri lehine bir avantajdır, kendisiyle ilgilenildiği ve ihtiyaç duyduğu anda yardım alabileceği anlamına gelmektedir.

Satış sonrası hizmetler hakkında bilgiyi genelde ürünü alma konusunda ikna etmek için söylerken bazen de hazır gelen müşteriye satış bittikten sonra bu bilgileri iletiyorum. Bu hizmeti birçoğu uçuk buluyor ve birçoğu mağazadan hoşnut ayrılıyor. (...) Ancak bu bilgi müşteriye satış sırasında verilirken; müşterinin talebi olmazsa, servis işlemi sırasında bundan bahsetmiyorum satıştan sonra zaman kaybı. Hizmet vermede o kadar hevesli değilim sanırım (Görüşmeci 3, 26 yaşında, 2 senedir çalışıyor).

Temel iş tanımının satış değil hizmet verme olarak tanımlandığı bu işletmede, çalışanın bir özeleştirisi olan bu durum, bir anlamda motivasyon olarak sunulan ödülle birlikte güdülenme sürecinin bittiğinin de bir göstergesidir. 3 numaralı görüşmeciye göre satış tamamlandı, müşteriye gelecekte ihtiyaç duyabileceği destek vaatleri verildi ve prim kazanıldı. Ancak süreç içerisinde bu vaatlerin gerçekleştirilmesi gerektiği durumlarda bir isteksizlikle karşılaşılmaktadır. Bu kez durum öncelikle müşteri yönünden dezavantajlıdır. Satış sırasında oldukça hevesli olan bu çalışanın, ürünün tesliminden sonra artık ilgisiz olduğu görülmektedir. Çünkü bu kişi artık endüstriyel bir mekanizmanın parçasıdır ve bu mekanizma ona satışın tamamlandığını ve artık yeni bir müşterinin yolunu gözlemesinin kendi çıkarına olacağını -her ne kadar prim sistemiyle işveren bunu amaçlamamış olsa da- söylemektedir. Bu durumla bağlantılı olarak Weber, örgütlerde duygusal ilişkileri tanımlarken duyguların geri plana itildiğinden ve insanilikten uzak bir düzenin egemen kılınmaya çalışılmasından bahseder. Araçsal akıl, bütün toplumsal eylemleri, fayda/maliyet hesabına indirgemistir buna kişinin kendi bedeninin denetimi de dâhildir (Weber, 2009).

Rekabet ve Çatışma Sahası Olarak İş Yeri

Eğitimler sırasında da eğer bir müşteri almaya geldiği ürünü sizden alıp gidiyorsa siz başarılı ya da etkisiz bir satış danışmanı değil, başarısız bir satış danışmanısınız denilmişti. Yanında ek bir ürün ya da gelecekte olası satışa destek olmadığınız bir satış işlemi işlevsizdir (Görüşmeci 4, 25 yaşında, 3 senedir çalışıyor).

Kapitalizm sürdürülebilir bir kazanç ve verimlilik peşinde olduğu için zaten kasada olanın bir çalışan tarafından kazanılmış görünmesi sermayenin etkin kullanılmaması hatta kaybedilmesidir. Bu çalışma ortamı, kişiye yalnızca kendi ihtiyaçları için çalıştığı kapitalizm öncesi çalışma hayatının tersine, kendisine çalışma fırsatı sunan işveren ve biraz da kendisi için çalışmasını şart koşmaktadır. Bu şartı sağlayamamak çalışanın kısa vadede düşük ücretler almasına, uzun vadede ise işini kaybetmesine sebep olacaktır. Üstelik kişi artık "başarısız" olarak tanımlanmıştır ve bu da öz-saygıya ve kendini gerçekleştirilmeye bir baskı kurmaktadır.

...kimse birbiriyle anlaşamaz, buradan çıktığında kimse biriyle buluşmaya gitmez, evinin önünden bile geçse söverek geçer. Herkes düşman ama herkes sözde dost... İş yerinde de göstere göstere kavgalı olanlar da var. Bunun da iki şekli var; birbirleriyle

sadece iş gerektiği zaman konuşanlar ve konuşanlar ancak sürekli kavga halinde olanlar. (Görüşmeci 5, 32 yaşında, 8 senedir çalışıyor).

... birkaç grup var bunlar kendi içinde de çatışmalardan oluşuyor ama diğer gruplara karşı bir araya geliyorlar. Satış yapılmış ama adam geri dönmüş ayakkabı sıkıyor bir üst numarayla değiştirebilir miyiz? Hemen sistemden satışı kimin yaptığına bakılıyor, karşı gruptaysa eğer “efendim size bunu nasıl satmışlar, işte bizim bazı arkadaşlar böyle yapıyor, hemen iadesini alalım size bir üst numarasını verelim.” Müşteri çok memnun ama olayın farkında değil, diğer arkadaşın satışı iade alınıp priminden düşüyor bizim arkadaş ise satışı kendi adına yazıp kendi koduyla satış yapıyor. Bu emek hırsızlığı ama kimse bunu kabul etmez. (Görüşmeci 6, 22 yaşında, 3 senedir çalışıyor).

...ilk başladığımda Tarık beni çay içmek için davet etti, 15 dakikalık izinlerimiz var gittim. Sürekli Göksel isimli başka bir satış danışmanı hakkında konuştu, çayı batsın çok sıkıldım bunaldım. Göksel’i kötiledi, iyi davranmasının sebebinin beni yakınına çekmek istemesi olduğunu söyledi. Çay dönüşü Göksel ve Bilge yanıma geldi, Tarık ile ne konuştunuz gibi sorular sordu ve onun sözlerine kanmamamı öğütlediler. (Görüşmeci 7, 32 yaşında, 7 senedir çalışıyor).

Bu üç örnek, bulunulan mağazanın aslen bir “çatışma alanı” olduğunu bize gösterir. Kısıtlı ve aynı şeyi talep eden kişiler uyumsuzluk, anlaşmazlık ve çatışmanın tohumlarıdır. Bu tohumlar bir savaş sahnesine benzer ve bu sahne mücadele, statü, güç, bölge hâkimiyeti ve gelir üzerinden şekillenir. Çatışmanın bu alanda bozucu ve yıkıcı etkisi olabileceği gibi, daha önce var olan bağları kuvvetlendirme ve daha önce olmayan bağları oluşturmada da etkisi olabilir (Coser, 1957). İkinci ve üçüncü örnekte yer alan gruplar bunun bir örneğidir. Bu gruplaşmalar daha organize çatışmalara sebep olabileceği gibi karşılıklı kamplaşmaların caydırıcı etkisi sebebiyle bir soğuk savaş etkisi de yaratabilmektedir.

Çalışma Alanına Özgü Roller ve Sorunlar

Mağaza, toplumsal yapıdan farklılaşmış bir çatışma alanıdır. Giriş bölümünde de bahsedildiği üzere bu alan, kişinin kendine yeni bir karakter de yaratması beklenen bir dönüşüm alanıdır. Coser, küçük ölçekli çatışmaların kişileri ve sistemleri dönüştürdüğünü ifade eder. Bu değişimin şiddeti ve etkisinin bir karşılığı olarak da ahlaki değerlerde ve ahlaki denetim sağlama toplumsal mekanizmalarda güç kaybı söz konusu olur (Coser, 1957; Coser, 1964: 154).

Bir önceki başlıkta incelenen iki numaralı görüşmede yaşanan olaylar birçok toplum tarafından bir emek hırsızlığı olarak kabul edilebilirken, sahnelenen bu savaşta, savaşa dâhil olan birçok kişi tarafından da bu durumun “olağan” olarak görülebileceğinden bahsedilmektedir. Marx’ın kar oranı arttıkça insancıl değerlerin giderek bir kenara bırakılması olarak tanımladığı bu süreç (Marx, 1965/1: 788) Marx’ın ifade ettiği sert görünüme sahip olmasa da bu çatışma alanıyla ilişkili olan kişileri yıpratıcı bir süreç olduğu ortadadır. Genelde baktığımızda ise görülen birincil işlev satış süreçlerinin ilişkiler üzerinde birincil etkiye sahip olduğudur.

... ben promotörüm, promotörün görevi kendi markasının mağazalarda tanıtılması ve satılmasını sağlamak, benim mağaza ile ilgim yoktu. Maaşımı da marka sahibi ajans öder, markamdan satılan ürünün primini alırım yalnızca. Mağazaya dışarıdan geldiğim ve bağımsız olduğum için sevilmem ne yönetimce ne çalışanlarca. Destek olan, ürünümü öne çıkaran kişiye satış veririm. (Görüşmeci 4, 25 yaşında, 3 senedir çalışıyor).

İkili ilişkilerde ve sosyal etkileşimde kit kaynaklara sahip bir gruba dâhil olmanın bir yolu da katkı sağlamaktan geçer. Alt örgütlenmelerinde güç/ödül sahibinin bu etkinliği karşılıklılık ilkesi uyarınca gerçekleşir (Polanyi, 2010).

Marka temsilcisi (promotör) zaten satışını gerçekleştirdiği ve zaten primini alacağı ürünün satışını diğer bir satış danışmanına vererek bu durumun kendisine yönelik artı değerini arttırır ve bunu bir ödül davranışına dönüştürür. Bu sayede belki de promotörün iş yaşamını tehdit edebilecek tehlikelere karşı (azalan satışlar, işten çıkarılma, dışlanma) bir borçlu ve borcundan dolayı karşılıklılık ilkesine uyan grup elemanı edinecektir.

Prim sistemiyle çalışan insanların %90'ı yalancıdır, çift kişiliklidir ve kendiyile sorunları vardır. Çünkü örneğin ben Nilgün Hanım'la kavga ediyorum ama biliyorum ki ertesi gün onun yüzüne bakmak zorundayım o yüzden bir şey olmamış gibi gülümsüyorum. Müşteriyi mutlu etmem gerekiyor çünkü müşteri bana para kazandırıyor. Eğer müşteriden hoşlanmam ve kötü davranırsam para kazanamam düşüncesi yüzünden müşteriyi mutlu etmek için gülümsüyorum (Görüşmeci 7, 24 yaşında, 4 senedir çalışıyor).

Sistemin sebep olduğu sorunların, yine sistemin içinde 4 yıldır çalışan bir kişi tarafından tanımlanışını yansıtan bu sözler, aslında grup içinde bulunanların durumdan habersiz olmadığına dair bir kanıt niteliğindedir. Ettikleri kavgalardan geliştirdikleri stratejilere, oradan da yaptıkları satışlara kadar birçok durumun içinde “yalanların” olduğunu bilmeleri kendilerine olan güvenlerini de etkilemekte ve zarar vermektedir. Bu duruma bir örnek verecek olursak:

... hafta sonu mağazanın en yoğun olduğu zamanlar, reyonlar müşterilerle ve şov yapan satış danışmanlarıyla dolu. Kavga gürültü de üst düzeyde... Pazartesi, salı günü mağaza çok sakin ama bizim arkadaşların bilmediği şey o sakin günlerde kavga gürültü bu sefer benim odamda (müşteri hizmetleri) yaşanıyor. Tonerli yazıcıya kartuş satılması, şarjlı fotoğraf makinesine kalem pil satılması her gün karşılaşılabilecek olağan şeylerdir ancak gözleri zor görüyor diye büyük tuşlu bir telefon isteyen kişiye son model ve pahalı bir telefonun yazılarını büyütüp satın almaya ikna etmek müşteriyi kandırmaktır ve o işte er-geç bu masadan döner, dönüyor (Görüşmeci 8, 30 yaşında, 7 senedir çalışıyor).

Prim oranı yüksek olan telefonun satışı, satıcıyı ve rakamları evindeki tablodan anlık izleyen satış sorumlusunu memnun etmiştir. Ancak ertesi gün ellerinde iade edilmiş, muhtemelen tekrar satışa konulacağı zaman fiyatını düşürmek zorunda kalacakları bir ürün ve güveni kaybedilmiş en az bir müşteri bulacaklardır. Heyecan, hırs ve çatışma ile başarı sağlamayı amaçlayan sistemin arka planı, müşteri hizmetleri çalışanının tanımına göre memnuniyetsiz müşterilerle dolu. Bu kapsamda, araştırmada konu edilen mağazaların büyük bir kısmında; özellikle tüm çalışanların iş yerinde oldukları ve en büyük satışların olduğu hafta sonları yapılan satışlarda, satışları takip eden süreçte yüzde elliye bulan oranda iade ya da değişim talebiyle karşılaşılacağı öngörüsü iade süreçleriyle ilgilenen kişi tarafından ifade edilmiştir.

Gerçekleştirilen görüşmeler sonucu elde edilen veriler doğrultusunda mağazaların bir bölümünün, satış elemanlarından, gelen ürün iadelerin prim tutarını belirli bir katsayı ile çarparak iade aldıkları sonucuna ulaşılmaktadır Tüm bu durumlar ise, müşteri hizmetleriyle satış danışmanı arasında bitmeyen kavgalara ve haklı iadelerin engellenmesi adına zorluklar çıkarılmasına sebep olmaktadır.

... çalışanlarım aslında fazla para kazanmak derdinde değiller. Para elbette işin temelinde ama bu sistem insanın içgüdülerine hizmet ediyor. Avcı avını vurmak, vurduğu avını evine getirmek ve onu yedirdiği insanlara karşı gurur duymak ister. Satış danışmanı parayı kazandığını hissetmek istiyor, bu yarışa girip eve en gururlu o dönmek istiyor. Avlanamıyor mu? O halde memur olsun çiftçilik yapsın (Görüşmeci 10, 34 yaşında, 4 senedir yönetici pozisyonunda çalışıyor).

... çalıştığım 5. Mağaza. Bu işe ilk devre mülk satışlarıyla girmiştik, oradaki çatışmalardan sıkılıp bir yapı markete girdim. Prim sistemi sürekli peşimden geldi. Müdürler bu sisteme bayılıyor. Her müşterimle ilgilenebildiğim, bir soru sorduklarında vakit ayırdığım ve yalan söylemeye ihtiyaç duymadığım bir şekilde çalışmayı istiyorum. Bir müşterim ürün almadan önce beni arar ve hangi mağazada çalıştığımı öğrenir yanıma gelir ve satın alır. Telefon rehberimde yer alan müşterilerim de aslında benimle mağaza değiştiriyorlar her yeni işe başlamamda. Ancak bu sistem yöneticilerin hırs ve kavgalarıyla birleşince mutlu olmak imkânsız. Belki daha beş yer değiştireceğim (Görüşmeci 5, 32 yaşında, 8 senedir çalışıyor).

Yönetici ve çalışan cephesinden yansıtılan bu iki görüş, aslında kişilerin kendilerini anlatma biçimlerinden çıkarımlar sunuyor. İlk görüşte (Görüşmeci 10) bir mağaza yöneticisi, prim

sisteminin ilkel insan güdülerini bu sistemle ortaya çıkarttığını ve bunun bir anlamda “yabancılaşma” kavramının da karşısında durarak çalışanın kazandığını yediğini ifade etmek istiyor. “Avcılık” örneği saldırgan bir çalışma hırsını ve kazanma hevesini, ‘çiftçilik’ örneği ise yöneticinin hırs ve hevesi içinde barındırmadığını düşündüğü ‘memurluk’ tanımı olarak betimleniyor. Bununla birlikte, bu yanlış anlaşılmalı “yabancılaşma karşıtı” savunuda kazanılan artı değer ne kadarının çalışana verildiğinden bahsedilmiyor. İkinci örnekte ise, çalışana göre aslında yöneticilerin bu sistem içerisinde görmediği bir unsur mevcuttur. Sakin ve tatmin edici bir satış süreci, kalıcı ve güvenen müşteriler yaratmaktadır ve müşteriler bir av unsuru olarak değil, aksine bir çiftçinin emeğiyle elde ettiği bir ürün gibi görüldüğünde, müşteri memnuniyetinden kaynaklı onlarca yeni müşteri elde edilebileceği görüşü vurgulanmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışma alanı olarak büyük bir ölçüde kendi sahnesini yaratmış olan ‘mağaza’, bireysel ilişkiler ve iş ilişkileri ile sarılmış bir alan teşkil etmektedir. Bu alanın aynı zamanda bir oyun planı barındırması ve prim sistemi adı verilen bu oyunun kişiye başarılı olması durumunda benzer sektörlerde çalışanlardan daha fazla getiri sunmayı vadetmesi, çalışma alanının yapısını tümüyle değiştirmeye uğratmaktadır. Bu durumun klasik satıcı-müşteri ilişkisinin dışında bir süreç yarattığı görülmektedir. İş yaşamının henüz başında bulunan satıcıya enjekte edilen bu kazanma duygusu, artık ürün yerine, “prim vadeden ürün” kavramını yerleştirmektedir. Satıcı artık tek başına değil, bu ürünü satmak adına hırslı ve -gizli ya da açık- çatışmalar ile desteklenmiş başka satıcılar da sahnedir. Müşteri ise sistemin vaadi olan “daha fazla ilgi” yoluyla ihtiyacı olan ürüne sahip olma amacındadır.

Sisteme olumlu açıdan bakıldığında temelde müşterinin olduğu, satış gerçekleşene kadar müşterinin sürekli memnun edilmesinin amaçlandığı bir satış sistemi, amaca ulaşmada önemli bir adım olarak kabul edilebilir. Bu da satış danışmanının kendisini özellikle mevcut olduğu reyonda geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Geniş bir mağazanın giriş bölümünde görevli bir satış danışmanı, mağazanın sonunda bulunan ve kendi reyonuyla ilgili olmayan bir ürün hakkında bilgi verip satışı gerçekleştirebilmektedir. Günlük erkek botlarının satıldığı bir reyon çalışanı da 6 yaşında bir çocuğa hitap edebilecek sırt çantasını müşterisine bilgisi ve hâkimiyeti sayesinde satabilmektedir. Bu sayede satıcı hem botlardan hem sırt çantasından prim elde ettiği gibi müşterinin tekrar mağazaya geldiğinde arayacağı yetkin kabul edilen bir isim olma kazancını da elde etmektedir. Bununla birlikte, mevcut durum çocuk reyonunda görevli olan satıcı için tam tersi bir biçimde algılanmakta, gerçekleşen bu reyon ‘işgali’ ilk sefer için olmasa da zamanla bir çatışma ortamına dönüşmektedir. Sürekli satış yaptığı alanı benimseyen satış danışmanı standını düzenliyor, gerektiğinde güvenliğini sağlıyor, kendine göre kişiselleştirdiği alanda satışını yapıyor. Bu nedenle, bu alana giren başka bir satış danışmanını düşman olarak görerek ön yargılı ve tavırlı yaklaşabilmektedir.

Stratejinin bir diğer boyutu da prim sisteminin sebep olduğu grup içi etkileşimlerdir. Yükselme, satış yapma, işten çıkarılma kaygısı vb. sebeplerle kişinin çıkarları doğrultusunda kurduğu ilişkiler, belirli bir strateji üzerine oturtulmaktadır. Tüm bu etkileşimler prim sisteminin satış performansının yükseltilmesindeki rolünü ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, elde edilen bu kazancın tüm taraflar açısından olumsuz bedelleri de vardır. Çalışanlar, uzun çalışma saatleri boyunca bedensel ve zihinsel olarak sürekli hareketli olmak zorundadırlar. Araştırmaya konu olan tüm mağazalarda, gerçekleştirilen görüşmelerden de yapılan çıkarımlara göre satış danışmanlarının ayakta durmalarını zorunlu kılan, kısıtlı mola imkânları sunan yazılı ya da sözlü kurallar mevcuttur. Bununla birlikte, prim sisteminin doğasında bulunan stres, hırs ve rekabet unsurları ile sürekli satış baskısı, başarısızlık durumunda kazanç güvencesinin olmayışı vb. etkenler kişinin bir süre sonra güçsüz düşmesine sebep olmaktadır. Bu durum; mağazacılık sektöründe işe giriş-ayrılış oranlarının yükselmesine neden olan önemli unsurlardandır. Bununla birlikte, sistemin sadakat sağlamakta zorlanmasına neden olan kuralcı yapısı, yeni personel sirkülasyonunu hızlandırmakta ve bu personelin eğitiminin yanı sıra istifa eden personelin çeşitli özlük haklarının ödenmesine kadar birçok aşamada işverene zaman ve maddi kayıplar olarak geri dönmektedir.

Daha fazla satış yapmak, müşterinin o an ihtiyacı olmayan ya da ileride de hiç ihtiyacı olmayacağı bir ürünü pazarlamak, sadece prim kazanma hırsıyla gerçekleşebilir. Hatta müşterinin ihtiyacına hizmet etmesi mümkün olmayan bir ürün de yanlış bilgi verilerek satılabilir. Bu durum kısa vadede kazanç, uzun vadede müşteri kaybına sebep olacaktır. Bununla birlikte, iade gelmesi muhtemel bu ürünler sebebiyle oluşabilecek güven kaybının yanı sıra ürünün tekrar satışa uygun olması durumunda mağaza zarara uğrayabilmektedir. Müşterilerin, satış alanında sıklıkla karşılaştığı müşteriye sahiplenme tartışmalarının yanında bir de müşteri hizmetlerinde iade ve şikâyet süreçlerinin doğurduğu çatışmalara maruz kalması prim sisteminin satıcıda yarattığı hırs vb. duyguların birer yansımasıdır.

Diğer üretim sektörlerine bakıldığında hizmet sektörü ve mağazacılık aslında sektörün genç tanımlarındandır. Üretimin insanlık tarihine denk modellerinin yanında sanayi devrimi sonrasında da Toyotizm, Fordizm vb. modeller ile asırlık bir tarihi olduğu düşünüldüğünde aslında belki de bu yeni çalışma biçiminin gelişiminin hızlı ilerlediği söylenebilir. Satıcıya yükselme imkânları sunan, sağladığı güven duygusuyla firmaya olan bağlılığı güçlendiren ve zor durumlarda maddi ve manevi olarak çalışanını koruyan sistemler diğerlerinin yanında sayıca az olsa da mevcuttur. Sektörde çalışanların sayılarının artması, benzerini geçmişte çağrı merkezi çalışanlarında gördüğümüz örgütlü hak talepleri yoluyla, iyileştirmelere de sebep olabilir. Genel olarak çalışmadan elde edilen veriler göz önünde bulundurulduğunda, işe alım süreci ve sonrasında, satış stratejilerinde gerçekleştirilecek olası iyileştirmelerin işveren, çalışan ve özellikle müşteri açısından olumlu etkiler yaratacağı söylenebilmektedir.

KAYNAKLAR

American Psychological Association. (2008). Industrial and Organizational Psychology. Erişim adresi: <https://www.apa.org/ed/graduate/specialize/industrial>

COSER, L. (1957), "Social Conflict and the Theory of Social Change", *The British Journal of Sociology*, p. 197-207.

COSER, L. (1964), *The Functions of Social Conflict*, The Free Press, New York.

İŞKUR. (2018), *Açık İşler ve İşe Yerleştirmeler*, İşkur, Ankara.

KURUÜZÜM, A., IRMAK, S., & ÇETİN, E. İ. (2010), "İşe Bağlılığı Etkileyen Faktörler: İmalat ve Hizmet Sektörlerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 183-198.

LAMBERT, W. (2008), *Attachment, Self-Esteem, and Adolescent Risk Behaviors*, Lap- Publishing, Montreal.

MARX, K. (1965), *Sermayenin Üretim Süreci*, Sol Yayınları, Ankara, C. I.

MARX, K. (2018), *Ücretli Emek ve Sermaye*, Kor Kitap, İstanbul.

NEF, J. (1970), *Sanayileşmenin Kültür Temelleri*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

POLANYÍ, K. (2010), *Büyük Dönüşüm*, İletişim Yayınları, İstanbul.

SİMMEL, G. (2019), *Modern Kültürde Çatışma*, İletişim Yayınları, İstanbul.

SMITH, A. (2003), *Ulusların Zenginliği*, Yeni Alan Yayıncılık, İstanbul, C. I.

UYARGİL, P. D. (2008), *İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi*, Arıkan Yayıncılık, İstanbul.

WALLERSTEIN, I., Calhoun, C., Mann, M., Collins, R., & Derlugian, G. (2019), *Kapitalizmin Geleceği Var mı?*, Metis Yayınları, İstanbul.

WEBER, M. (1996), *Sosyoloji Yazıları*, Simavi Yayınları, İstanbul.

WEBER, M. (2009), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Bilgesu Yayınları, İstanbul.

YILDIZ, D. M. (2005), "Departmanlı Mağazalar", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 87-105.

SOVYET DEVRİNDEKİ KAZAKİSTAN'DA TARİH YAZICILIĞI: MİTLER VE GERÇEKLER

YAYIN TANITIMI

Uzm. Elif Başkurt

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Genel Türk Tarihi Bilim Dalı
elifbaskurt0661@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0310-2873

Kurmangaliyeva Ercilasun, Güljanat, Sovyet Devrindeki Kazakistan'da Tarih Yazıcılığı: Mitler ve Gerçekler, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara, Eylül 2019, 161 sayfa, ISBN: 978-605-7805-60-7

Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, ODTÜ Tarih Bölümünden mezun olduktan sonra Yüksek Lisans eğitimini aynı üniversitede Siyaset Bilimi alanında yaptı. 2003'te *Stalin's Great Purges and the Penal System: The Case of the Kazak Intelligentsia (Stalin'in Büyük Tasfiyesi ve Ceza Sistemi: Kazak Entelektüelleri Örneği)* adlı teziyle yüksek lisans derecesini aldı. 2008'de *Seyahatnamelere Göre Yedisu Bölgesindeki Kazak ve Kırgızların Sosyal Yapısı (1854-1917)* teziyle doktor oldu. Bugüne kadar ODTÜ, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Maltepe ve Gazi Üniversitesi'nde çalıştı. Güney Kore'deki Kwangwoon Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Halen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü'nde çalışmaktadır.

Prof. Dr. Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun'un Türkiye dışında İngiltere, Japonya, Güney Kore, Kazakistan, Kırgızistan, İspanya ve Hindistan'daki çeşitli bilimsel dergilerde makaleleri ve kitaplarda kitap bölümleri yayımlanmıştır. Başta sözlü tarih olmak üzere 19-20. yüzyıl Kazak ve Kırgız tarihi ile ilgili çalışmalara imza atmıştır.

Tarih yazıcılığı, bugünü iyi değerlendirip geleceği inşa edebilmek için geçmişi doğru anlamak gerektiğinde önem kazanır. Yazar, kitabının Giriş Bölümüne, Mustafa Kemal Atatürk'ün, tarih yazıcılığının önemini belirttiği "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşkırtacak bir hal alır" deyişini naklederek başlamıştır. Sovyet dönemi tarih yazıcılığına bakıldığında sosyalist ideolojinin hâkim olduğu ve planlı olarak tarih yazımına önem verilerek gerçeklerin çarpıtıldığı görülmektedir. Sovyet Rusya, tarihî olayları ve gerçeklikleri kendi ideolojik yaklaşımıyla sosyalist doktrine uygun bir şekilde değerlendirerek objektif olmayan bir tarih yazıcılığını benimsemiştir. Dolayısıyla bu dönem kaynaklarını dogmatik bir yaklaşımla değerlendirmek yanlış olacaktır. Sovyet dönemi, günümüz Türk Cumhuriyetleri ve topluluklarının tarihini doğrudan etkilemiş ve bu Türk coğrafyasında derin izler bırakmıştır. Sovyet dönemi etkisinin hala devam ettiği Türkistan'daki Türk topluluklarının tarih yazıcılığının araştırılması, ülkemizde eksik kalmış bir alandır. Kendisi Sovyet dönemini az da olsa yaşamış olan Kurmangaliyeva Ercilasun, bu kitapta Sovyet dönemi tarih yazıcılığını Kazakistan özelinde değerlendirerek 20. yüzyıl Kazak tarihine dair yanlış bilinen gerçekleri kronolojik olaylar ve tematik başlıklar halinde açıklamaktadır. Sovyet tarih yazıcılığının karakterini gösteren bazı konulara yazar şu şekilde değinmiştir:

Sovyetler Birliği'nde tarih yazıcılığında üretilmiş veya türetilmiş tarih olgusuna sıkça rastlanır. Sovyet tarih yazıcılığında bilhassa Türk Cumhuriyetleri tarihine dair, bunların arasında Kazak tarihine dair üretilmiş ve hatta toplum hafızasına yerleştirilmiş mitler oldukça çoktur. Sosyalizmden önce Kazak toplumunda eğitim ve aydınların olmadığına, neşriyatın olmadığına, cahil Kazak kitlelerin bütün olumlu gelişmeleri Sovyetler sayesinde sağladığına dair söylemler geliştirilmiş ve yaygınlaştırılmıştır (s. 2-3).

Kitapta bu tezler üzerinden tarihî olaylar, bilimsel gerçeklikler ışığında açığa kavuşturulmuş yanı sıra sözlü tarih çalışmaları ile de bilgiler desteklenmiştir. Bu anlamda kitap kendi alanında özgün bir çalışma özelliği taşıyarak objektif bir bakış açısı sergilemektedir.

Kitap, Giriş Bölümünün ardından on ana başlık halinde konulara ayrılmış, detaylı bir Sonuç kısmından sonra Kaynakça ve Ekler kısmı ile bitirilmiştir.

Yazar, kitabın Giriş Bölümünde Sovyet döneminin genel çerçevesini açıklayarak tarih yazıcılığı üzerinden kitapta geçen bölümleri kısa paragraflar halinde tanıtmıştır.

Kitabın ilk bölümünde başlıkta da belirtildiği gibi tarih yazıcılığı esas alındığı için Sovyet ideolojisi yerleşmeden önceki Kazak tarih yazıcılığına değinilmiştir. Sovyet tarih yazıcılığında, Kazak bozkırlarında kendilerinden önce eğitim, kültür ve medeniyetin var olmadığı iddialarına karşılık yazar, 19. yüzyılda Cedit hareketi ile başlayan dönemde Kazak gençlerinin iyi eğitim alarak bir Kazak aydın sınıfını oluşturduklarını ve Kazak tarihine yön verdiklerini açıklamıştır. Çarlık devrinde şarki-yatçı ilim adamı Çokan Velihanov, Kazak aydını ve Alaş lideri¹ olan Alihan Bökeyhan Kazak tarihi ve folkloruna dair eserler vermiştir. Hukukçu Barlıbek Sırttanov ise Çarlık devrinde Kazak toplumdaki geleneksel hukuk işleyişinin değiştirilmeye çalışılmasına rağmen Kazak Devletinin Tüzüğü'nü meydana getirmiştir. Bu belge Alaş devletinin modern anlamdaki ilk anayasasıdır. 1911 yılında hazırlanan Kazak Devletinin Tüzüğü, aynı zamanda 1917'de kurulacak olan Kazak devletinin hukuk devleti olarak inşa edileceğinin de göstergesidir. Kitabın Ekler kısmında Kazak Devletinin Tüzüğü'nün orijinal hali ve Türkçesi verilmiştir. Kazak tarih yazıcılığına yön verenlerden birisi de Koşke (Koşmuhamed) Kemengeruli'dir. "Kazak Tarihinden" kitabını 1924 yılında yayınlamış ve Kazak halkının sosyo-ekonomik ve kültürel problemlerine değinmiştir. Kazak tarih yazıcılığında Sovyet organlarını rahatsız eden önemli bir konuyu Kurmangaliyeva Ercilasun şu şekilde açıklamıştır:

"Rus Çarlığının Türkistan coğrafyasına yayılmasına ve işgaline karşı 1837-47 yılları arasında aktif olarak savaşan ve Kazak Hanlığının istikbali için mücadele eden Kenesarı Kasımulı, Kazak tarihinde önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Bu tarihî olay 20. yüzyıl Kazak tarih yazıcılığında adeta belirleyici unsur olmuştur" (s. 16). Bu konu ile ilgili çalışmalar yapan ilk Kazak tarihçileri Sancar Aspendiyarov ve Ermuhan Bekmahanov'un yaklaşımları ve ödedikleri bedeller anlatılarak ilk bölüm sonlandırılmıştır.

Kazak topraklarının Çarlık Rusyasına dâhil olma sürecinin ele alındığı İkinci Bölümde, Sovyetler Birliği zamanında 1982'de yayımlanan Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihi (Kazak SSR Tarihi) kitabında Kazakların kendi istek ve rızaları ile elçi gönderip Rusya hâkimiyetine girmek istedikleri bilgisi yer almış ve okullarda okutulmuştur. Bu bölümde yazar, bu alanda uzmanlaşmış Kazak tarihçilerinin çalışmalarından örnekler vererek karşı tezi açıklamıştır. Devamında ise Sovyet tarih yazıcılığında sınıf çatışması olarak görülen 1916 ayaklanmalarının iç yüzü bölüm sonuna eklenmiştir.

Üçüncü Bölümde 1917 yılı ile birlikte Çarlığın yıkılışı ve Sovyet iktidarının kurulması konu edilerek sosyalist rejim milli bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Dördüncü Bölümde "Stalin dönemi" başlığı altında tek adam rejimi ile korku imparatorluğu kuran Stalin'in bazı politikaları üzerinde durulmuştur. 1924-25 milli sınırların çizilmesi meselesini milletlere ayırıştırma siyaseti olarak değerlendiren yazar şu tanımları yapmıştır:

"Sovyet İmparatorluğunun Türkistan coğrafyasının sınırlarını belirlemesi, doğal, coğrafi veya jeometrik sınırlardan ziyade antropocoğrafik nitelikleri, özellikle etnik ve dilsel özellikleri temel olarak gerçekleştirilmiştir. Türkistan'ın bölgesel yapısı ve bütünlüğü ortadan kaldırılarak karmaşık bilmece şeklinde yeni bir idari düzenleme empoze edilmiş, buna da resmi olarak milli sınırların belirlenmesi denmiştir" (s. 44).

Devamında kronolojik sırayla Sovyet dönemi kaynaklarında Kazak-Kırgız isim karmaşasının 1925 yılında düzeltilmesi, 1928-33 yılları arasında kolektifleştirme ile gerçekleştirilen suni açlık ve yaşanan katliam, sözlü tarih çalışmaları ile desteklenerek okuyucuya aktarılmıştır. Kazak tarihinin seyrini etkileyen Stalin döneminin bir diğer felaketi de 1937-39 baskı, şiddet ve aydınların tasfiyesinin yaşandığı "repressiya" dönemi olmuştur. "Eserlerinde veya geçmişinde

¹ Alaş Hareketi, Kazakların ulusal kurtuluş mücadelesinin adıdır. Alihan Bökeyhan ise Alaş hareketinin lideri ve 1917 yılında kurulan Alaş Özerk Cumhuriyeti'nin başkanıdır.

en ufak bir 'milliyetçilik' izine rastlanması bile aydınların cezalandırılmasıyla sonuçlanırdı" (s.61). Alaş aydınları da böyle milliyetçilik yaftasıyla kurşuna dizilmiş veya toplama kamplarına gönderilmişti. Sadece onlar değil tutuklananların eşleri ve çocukları için de ayrı toplama kampları vardı. "Bunlardan biri ALJİR idi. ALJİR, 'Akmola Vatan Hainleri Eşlerinin Toplama Kampı', Kazakistan'ın bugünkü başkenti Nur-Sultan'a yarım saatlik mesafede bulunmaktaydı" (s.63). Öyle ki, bu dönem Sovyet dönemi tarihçiliğinde kesinlikle yer almamıştı. 1953 yılında Stalin'in ölümü ile bitirilen bölüm, sözlü tarih çalışmalarından derlenen Stalin'in halkın üzerindeki etkisinin açıklanmasıyla sona ermektedir.

Beşinci Bölüm, Stalin'den sonra başa geçen Kruşçev dönemine ayrılmıştır. Dönemin önemli bir politikası olan "Tın Siyaseti", yani bakir toprakların işlenmesi siyasetinin getirdiği ekolojik ve demografik sonuçlar anlatılmıştır. 1956'da Stalin'in yanlış politikalarını dile getiren Kruşçev'in De-Stalinizasyon siyasetinin yanı sıra 1961'de Kazakistan toprakları içerisindeki Baykonur üssünden uzaya ilk kozmonotun gönderilmesiyle havaya salınan radyasyon ve zararlı gazlarla halkın sağlığının riske atılması da Sovyet tarih yazıcılığında yer almayan olaylardan biri olarak aktarılmıştır.

Altıncı Bölüm, Brejnev dönemi ve kültürel kalkınma politikalarına ayrılmıştır. 1979 yılı SSCB'nin Afganistan'a savaş açması farklı bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Brejnev'in son yıllarına dair ekonomik tartışmalar üzerinden sözlü tarih çalışmalarından örnekler verilmiştir.

Gorbaçov döneminin köklü değişimlerinin anlatıldığı Yedinci Bölümde, Gorbaçov'un açıklık, şeffaflık ve yeniden yapılanma politikaları ile birlikte SSCB'de demokratikleşme süreçleri ve getirilen serbestliklerden bahsedilmiştir. 1986 yılı Almatı'da yaşanan Jeltoksan (Aralık) olaylarının sert bir şekilde bastırılması da yine Gorbaçov dönemine denk gelmiş fakat bu olaylar Sovyet tarih yazımında Sovyet ideolojisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Kazak gençleri haksız yere hapse atılarak cezalandırılmıştır. Yazar bu olaylarda akıbeti belli olmayanlar hakkında yapılan araştırmalara yer vermiş, sözlü tarih çalışmaları ile konu tartışılmıştır. Jeltoksan olaylarını yazar, "SSCB'nin dağılma sürecinde kopmaya başlayan zincirin ilk halkası" olarak değerlendirmiştir.

Sekizinci Bölümde Sovyetler Birliği'nin Kazakistan'ın Semey bölgesini nükleer deneme alanı olarak kullanması sonucu salınan radyasyonun doğaya ve halka verdiği zarar yine sözlü tarih çalışmaları ile desteklenerek aktarılmıştır. Dokuzuncu Bölümde de yine Sovyetlerin yanlış planlamalar neticesinde Aral gölünün kurutulması ve ekosistemin zarar görmesi konu edilmiştir.

Onuncu Bölümde yazarın Sovyet politikalarının Kazakistan'daki en önemli sonuçlarından biri olarak gördüğü "demografik durum" ele alınmıştır. 19. yüzyılın sonlarından başlayarak 20. yüzyılın sonuna kadar Kazakistan'daki Kazak ve Rus nüfus tablo halinde sunulmuştur. Sovyet Rusya'nın iskân politikalarıyla önemli bir Rus nüfusunu Kazak topraklarına yerleştirmesi ciddi demografik sorunlara yol açmıştır. Öyle ki, Kazakistan, bağımsızlığını kazandığı esnada kendi topraklarında nüfus olarak %40'ın altına düşmüştür. Yıllar içindeki değişim bu bölümde açıklayıcı bir şekilde tartışılmıştır.

Sonuç Bölümünde ise yazar, Sovyet tarih yazıcılığını mitler ve gerçekler bağlamında değerlendirerek 20. yüzyılın ana olaylarının bir özetini sunmuştur. Ayrıca Kazakistan'ın bağımsızlık evresindeki dönüşümünü de kısaca açıklayarak bu dönem ile ilgili öznel fikirlerini okuyucuya paylaşmıştır.

Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun'un bu eseri, Sovyet dönemi tarih yazıcılığını Kazakistan tarihî olayları üzerinden değerlendiren özgün bir çalışmadır. Dil özellikleri bakımından oldukça sade ve akıcı bir üslubu vardır. Eserin kendi alanında konu olarak özgün bir yapıya sahip olmasının yanı sıra tarihî gerçekliklerin sözlü tarih çalışmaları ile desteklenmesi de çalışmaya ayrıcalık katmaktadır. Bu anlamda kitap, tarih disiplini içerisinde önemli bir yere sahip olup okunmaya değer bir çalışmadır.

SELÇUKLU-EYYUBÎ DEVLETLERİNDEN MEMLÛKLARA

YAYIN TANITIMI

Şehri KARAKAŞ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
sehri.karakas@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4130-601X

İslâmiyet'in kısa süre içerisinde yayılmasıyla birlikte Mısır, Anadolu, Suriye ve Irak coğrafyaları önemli medeniyet merkezleri haline gelmiştir. İslâmiyet öncesi dönemde de adı geçen coğrafyalar Hitit, Eski Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarına ev sahipliği yapmıştır. Bizans'ın Sasaniler, Araplar ve Selçuklular ile münasebetlerinin de büyük oranda gerçekleştiği coğrafyalar buralar olmuştur. Yine Arapların Sasaniler ile mücadeleleri ile Selçukluların Eyyûbîlerle ilişkilerinin de temeli de bu coğrafyalar üzerinde karar bulmuştur. Ortaçağlar açısından bakıldığında döneminin iki büyük siyasi gücü olan Osmanlılar ile Memlûklerin de mücadele alanları bu coğrafyalarda gerçekleşmiştir. Adı geçen coğrafyaların tarihî süreç içerisinde pek çok istilaya maruz kaldıkları bilinmektedir. Ortaçağlar açısından bakıldığında bu istilaların en başında, 11. ve 13. yüzyıllar arasında belli aralıklarla gerçekleşen Haçlı Seferlerini ifade etmek gerekir. Bu seferlerin dışında 13. yüzyıla damgasını vuran Moğol İstilasası ise etkileri ve sonuçları bakımından Türk-İslâm tarihine yön vermiştir.

Ortaçağ Türk-İslâm tarihini şekillendiren bu iki büyük istila girişimi, döneminin önemli siyasi teşekkülleri olan Selçuklular, Eyyûbîler ve Memlûkleri de etkilemiştir. Bu etkilerin kapsamlı bir şekilde ele alındığı çalışmalar olmakla birlikte, yeni bir bakış açısıyla ele alındığı çalışmalar da vardır. Bu çalışmalardan bazıları da Prof. Dr. Süleyman Özbek tarafından kaleme alınmıştır. Yazarın bu minval üzere hazırlanan doktora çalışmasını kitaplaştırdığı, Selçuklu- Eyyûbî İlişkileri; Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars, Memlûklerde Devlet ve Saltanat I isimli eserleri değerlendirme çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu eserler, dönemin İslam kaynaklarından yararlanılması bakımından özgünlük taşıdığı gibi telif ve tetkik eserlere de başvurularak geniş bir literatüre dayandırılmıştır.

1. *Özbek, Süleyman, Selçuklu Eyyûbî İlişkileri (1175-1250), Berikan Yayınevi, Ankara 2018, ISBN 978-605-750155-4*

Anadolu Selçuklu ve Eyyûbîler devletlerinin tarihsel gelişimi sırasında, iki devlet arasında cereyan eden ilişkiler ve döneme yansımalarının ele alındığı bu çalışmada devletlerin benzer yönlerine bağlı olarak ilişkilerin gelişimi ve değişimi, siyasal, içtimai ve ekonomik yönleriyle ortaya konulmuştur.

Eserin yazımında diplomatik belgeler, kitabeler, meskûkât, vakfiyeler, vakayinameler ve araştırma eserlerden yararlanıldığı görülmektedir. Çalışmanın Önsöz'ünde (s. III-V) 1250 yılından sonra Memlûk Devleti'nin kurulmasına rağmen Suriye'de bir kısım Eyyûbî emirliğinin halen varlığını sürdürdüğü, ancak Eyyûbî Devleti'nin kuruluş ve yıkılışı (1175-1250) tarihleri esas alındığı belirtilmiştir. Yine bu dönemde 1243 Köseadağ savaşıyla Moğollar karşısında mağlup olmasıyla Moğol tahakkümü altına giren Selçukluların, Eyyûbî ilişkilerinin kesintiye uğradığını ve bu tarihten sonra tabii olarak Anadolu- Mısır coğrafyası ilişkilerinin Moğol-Eyyûbî ve Memlûk arasında cereyan ettiğini belirten yazar, 1250 tarihinden sonra Selçuklu-Memlûk münasebetlerinin başlaması ve ön plana çıkmasını ifade ederek çalışmasının sınırlarını çizmiştir.

Eserin Giriş Bölümü'nde (s.1-15) ilk olarak Anadolu'nun siyasi tarihi ve Türkleşmesi hakkında kısa bilgi verildikten sonra Selçuklu-Eyyûbî ilişkilerinin cereyan ettiği 12. yüzyılın sonu ile 13. yüzyılın ilk yarısında varlığını devam ettiren siyasî teşekküllerin tarihi gelişimi, ana hatlarıyla sunulmuştur. Bu bağlamda Bağdat Abbasi Halifeliği Türkiye Selçuklu Devleti, Eyyûbîler,

Kilikya Ermeni Krallığı, Harzemşahlar Devleti ve Moğolların siyasi tarihi, bu bölümün kapsamını oluşturur.

II. Kılıçarslan ve Selahaddin Eyyûbî Devri Anadolu Mısır İlişkilerini (1175-1192) konu edinen Birinci Bölümü'nde (s. 17-62) ele alınan konular; A-Anadolu ve Mısır'da Siyasi Durum (s. 17-25); B-Selçuklu Eyyûbî İlişkilerinin Başlaması (s.25-46); C-Selçuklu Hanedanı Arasında Hâkimiyet Mücadeleleri (s.46-51); D-Haçlı Seferi ve İkili İlişkilere Etkisi (s. 51-61); E- Selahaddin Eyyûbî'nin Anadolu'ya Sefer Düşüncesi (s.62-63) ana başlıklarıyla ele alınır.

Eserin, Selçuklu ve Eyyûbî Hanedan Üyeleri Arasındaki Hakimiyet Mücadeleleri ve Fetret Devri (1192-1211) (s. 65-93) başlıklı İkinci Bölümü; A-Eyyûbî Hanedanı Arasındaki Hakimiyet Mücadeleleri (65-71); B-Selçuklu Hanedanı Arasındaki Hakimiyet Mücadeleleri (71-78); C-Rükneddin Süleymanşah Devri Selçuklu-Eyyûbî İlişkileri (78-84); D-Gıyaseddin Keyhüsrev Zamanı Selçuklu-Eyyûbî İlişkileri (84-93) ana başlıklarıyla sunulmuştur.

Üçüncü Bölüm, I. İzzeddin Keykavus Devri Anadolu ve Mısır İlişkileri (1211-1220) (s. 95-123); A-Eyyûbîlerle İlk Temas (s. 95-107); B-İzzeddin Keykavus'un Kuzey Suriye Harekâtı (s. 107-123) başlıkları altında değerlendirilmiştir.

I.Alaaddin Keykubad Devri Selçuklu Eyyûbî İlişkileri (1120-1236) (s.125-172) başlıklı Dördüncü Bölüm, A-Alaaddin Keykubad'ın Otoriteyi Tesisi (125-127); B- Abbasi Halifesi'nin Moğollara Karşı Yardım Talebi (127-130); C-Keykubad Devrinde Eyyûbîlerle İlk Temas (s. 130-141); D-Moğol-Harzemşahlar Mücadelesi ve Selçuklu Eyyûbî İlişkilerine Etkisi (s. 141-158); E-Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Selçuklu-Eyyûbî Çatışması (s. 158-172) ana başlıkları altında tali başlıklar halinde sunulmuştur

Beşinci Bölüm, II. Gıyaseddin Keyhusrev Devri Anadolu-Mısır Münasebetleri (1237-1246) (s.175-210); A- Gıyaseddin Keyhusrev'in Otoriteyi Tesisi ve Eyyûbîlerle İlk Temas (s. 175-182); B-Sadeddin Köpek ve Selçuklu Devlet Adamlarının Ortadan Kaldırılması (s. 182-190); C-Melik Salih'in Mısır Eyyûbî Tahtını Ele Geçirmesi (s.190-193); D-Meyyafarıkın Hakimi Şehabeddin Gazi'nin Amid Üzerine Yürümesi (s. 193-196); E-Anadolu'da İlk Moğol Saldırıları ve Selçuklu Eyyûbî İlişkilerine Etkisi (s.196-210) şeklinde değerlendirilmiştir

Yazar eserin kapsamına yönelik yaptığı değerlendirmede şu hususlara yer vermektedir. Mısır ve Anadolu ilişkilerinde, mücadeleler, saltanat mücadeleleri nedeniyle karşılıklı yardım talepleri, ilticalar ve evlilikler iki hanedan arasındaki ilişkinin boyutlarını sergiler. Türkiye Selçukluları ve Eyyûbîlerin münasebetleri, devletlerin karakteristik özellikleri ve taşıdığı benzer yönlerle bağlantılı olarak gelişme göstermiştir. İlişkilerin başladığı 1175-1176 yıllarında Selçuklu ve Bizans mücadele halindeydi. 1176 Miryakefalon savaşından sonra Kılıçarslan'ın güneydoğu Anadolu'da gerçekleştirdiği askeri faaliyetler, dönemin iki büyük siması Selahaddin Eyyûbî ve II, Kılıçarslan'ı karşı karşıya getirmiş bununla birlikte yaklaşık bir buçuk asır sonra Moğol tehdidiyle iki büyük devlet yeni bir döneme girmiştir. Alaaddin Keykubad'ın doğu ve güneydoğuda Moğollara karşı güvenlik tedbirleri kapsamında Eyyûbîlere ait bazı kalelere yapılan askeri faaliyetler ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Bu iki devlet arasında anlaşmazlıkların yanı sıra, ittifak ve yardım antlaşmaları da konu kapsamında önemli bir yer teşkil eder. Bu ittifaklardan en göze çarpanı ise Kılıçarslan ve Selahaddin Eyyûbî arasında gayr-i müslim devletlere karşı ortak hareket etmek amacıyla yapılan bir ittifak akdiydi. Bu çerçevede 1180 ve 1209 yıllarında Ermeni Krallığı'na karşı askeri operasyonlar düzenlendi. Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs'ü Haçlıların elinden almasına mukabil III. Haçlı seferiyle 600 bin kişilik Hıristiyan ordusunun harekete geçtiğini haber alan Selahaddin Eyyûbî antlaşma çerçevesinde bir elçi de II. Kılıçarslan'a göndererek yardım istemiştir.

2. *Özbek, Süleyman, Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, ISBN 978-605-7501-48-6*

Döneminin ana kaynaklarına dayalı olarak hazırlanan, giriş ve yedi ana bölümden oluşan eser, biyografi çalışmasından ziyade siyasi tarihi konu edinir. Sultan Baybars döneminin dış bir unsur olarak bakıldığında iki büyük gelişmesi vardır. Bunlardan ilki Haçlı seferleri, ikincisi

ise Moğol tehlikesidir. Baybars, Suriye coğrafyasındaki Haçlı bakiyelerinin varlığını sonlandırmak için bir dizi mücadeleye girmiştir. Hemen ardından da Bizans Devleti ve Kilikya Ermeni Krallığı ile münasebetlerde bulunmuştur. Moğolların Kuzey Suriye'deki siyasi varlığını sonlandırması ve özellikle 1260'daki Ayn-Calut savaşında elde ettiği başarı, onu askerî bakımdan zirveye taşımıştır ki, yazarın eserine de ad olacak şekilde "Moğolları durduran Türk" sıfatıyla anılmasını ve zamanımıza kadar adının ulaşmasını sağlayacaktır. Eserin konu edindiği diğer hususlar ise Sultan Baybars'ın Selçuklular, Anadolu Beylikleri, Abbasi Halifeliği ve İsmailîler ile münasebetleri olmuştur. Çalışmanın alana dönük katkılarından bir diğeri ise ilgili bölümlerinden birisinin Sultan Baybars döneminde Memlûk Devleti'nin nasıl şekillendiğine yönelik kapsayıcı bilgi sunmasıdır.

Yazar, eserin Önsöz'ünde (s. VII-IX) XII. ve XIII. asırların Ortadoğu'nun en karışık dönemleri olduğunu, Suriye ve Mısır'da gerçekleşen istilalar sırasında Nureddin Mahmud, Selahaddin Eyyübî ve Baybars olmak üzere üç büyük liderin tarih sahnesine çıktığına değinir. Musul Atabeği Nureddin Mahmud, Eyyübî hükümdarı Selahaddin Eyyübî Suriye ve Mısır coğrafyasında Haçlılara karşı mücadele vermişken Memlûk sultanı Baybars'ın, Ortaçağın en büyük istilalarını gerçekleştiren Haçlılar ve Moğollara karşı iki cephede mücadele vermesi, yazarın nazar-ı dikkatini Baybars'a yönelten hususlardan biridir. Köle olarak başladığı hayat serüveninin sultanlık makamı ile taçlandıran Baybars'ın teşkilat ve teşrifat usullerinde yeni uygulamalar getirerek devleti kurumsallaştırılmasının da konu edileceği belirtilmesinin ardından Eyyübî Devleti'nden intibak edilen teşkilatın Moğol kanunlarından da etkilendiğine değinilerek çalışmanın kapsamını belli eder.

Yazar kullandığı kaynaklara dair bilgi verdikten sonra Giriş Bölümü'nde (s.1-5); Türkiye Selçukluları, Bizans İmparatorluğu, Çukurova Ermeni Krallığı, Abbasi Halifeliği, Eyyübîler Devletlerinin araştırma kapsamında siyasi tarihleri hakkında bilgiler sunar.

Baybars'ın Sultan Oluşuna Kadar Hayatı ve Faaliyetleri (s.7-30) başlıklı Birinci Bölüm 1-Baybars'ın Çocukluk ve Gençlik Yılları (s.7-12); 2-Aybek'e Karşı Faaliyetleri (s.12-25); 3-Kutuz'un Hizmetinde üç ana başlık altında değerlendirilmiştir. İkinci Bölüm, Sultan Baybars Devri İç Olayları (s. 31-76)'dır. 1-Otoritenin Tesis Edilmesi (s. 31-40); 2- Baybars Devri Dış Olayları (s. 40-76) şeklinde sunulmuştur.

Üçüncü Bölümde Baybars'ın Moğollar ile Mücadelesi (s. 77-108) 1- Altın-Orda Devleti İle Münasebetleri (s. 77- 90); 2- İran Moğolları (İlhanlılar) İle Münasebetleri (s. 90- 108) başlıkları altında konu edinmiştir.

İslam Devletleriyle Münasebetleri (s. 109-154) başlıklı Dördüncü Bölüm şu başlıklar altında ele alınmıştır. 1- Baybars'ın Anadolu ile Münasebetleri (s. 109-142); 2- Abbasi Hilafetinin Mısır'da Yeniden İkamesi (s. 142-148); 3-İsmâiliyye Fırkası ile Münasebetler (s.148-154).

Altıncı Bölümde Baybars'ın Ölümü ve Şahsiyeti (s.155-162) hakkında bilgi veren yazar, Yedinci Bölümde Baybars Devri Memlûk Devlet ve Teşkilatı (s.163-179), Hükümet, Askeri, Berid, Adalet teşkilatı, Ticaret ve Ziraat, İmar Bayındırlık, İlmi Hayat şeklinde alt başlıklara ayırdığı çalışmasında teşkilat ve teşrifat kaidelerini yeni uygulamalarıyla birlikte ortaya koyar.

3. Özbek, Süleyman, Memlûklerde Devlet ve Saltanat I, Berikan Yayınevi, 2019 Ankara.

Memlûklerdeki devlet teşkilatını, teşrifat usullerini ve saltanat anlayışını konu edinen dört bölüm halinde ele alınan çalışmanın Önsöz'ünde (s.7-8) yazar, eserini iki kısım halinde tasarladığını ve ikinci kısmının hazırlık aşamasında olduğunu bildirmektedir. Burada tanıtımına yer verilen eserin ilk kısmında Memlûklerdeki devlet ve saltanat anlayışı ile saltanat ve hâkimiyet alametleri konuların ele alınacağını bildirirken, ikinci kısmın; Memlûk saray teşkilatı ve devlet içerisinde yer alan saray adet ve gelenekleri konu edineceği açıklayarak hazırlanmakta olan çalışmasının kapsamını da bildirmiştir.

Çalışmanın Giriş Bölümü'nde (s. 9-14), Memlûk Devleti'nin kökeni hakkındaki istilahların etimolojilerinden hareket ederek devlete verilen ismin, analizi yapılmıştır. Bununla birlikte Dört

Halife dönemindeki askerlik uygulamasından başlayarak Emeviler, Abbasiler, İhşidiler, Fatimiler, Eyyûbîlerdeki ordunun teşkilatlanma sürecini ele almış ve Memlûk devletine intibakına yer vermiştir.

Memlûklerde Devlet başlıklı çalışmanın Birinci Bölümü'nde (s. 15-31), A-Memlûklerde Meşrûiyet Arayışları (s. 15-20); B- Memlûklerde Veraset (s.20-28); C- Memlûklerde Nizam-ı Âlem İdeali (s.28-31), başlıkları altında liyakat ve savaşçılık vasıflarıyla öne çıkan Memlûklerin, ülkenin hâkim unsuru olmaları işlenir. Devlet içerisinde uygulanmaya çalışılan veraset sistemi ve bu usulün yerleştirilememesinden kaynaklı klasik fütuhat ve cihan hâkimiyeti idealinin zayıflaması ele alınır.

Çalışmanın İkinci Bölümü (s.32-61), Memlûk Sultanı olarak adlandırılmış A- Köle Pazarından Saltanata (s.36-43); B-Sultanın Özellik ve Vazifeleri (43-61); hususlarına geniş yer verilmiştir. Memlûk Sultanlarında Şiarı Saltanat isimli Üçüncü Bölümü (s.63-155), A- Memlûk Sultanlarının Hâkimiyet Alametleri' ne (s.62-125); Dördüncü bölümü Memlûk Sultanlarının Saltanat Alayları- Mevkıb (126-155) konularına ayrılmıştır.

Yazar, Memlûk Devleti'nin niteliklerine dönük olarak bilgiler verdiği kısımda Mısır, Suriye, Kuzey Afrika ve Anadolu coğrafyalarını hâkimiyet alanlarının uzandığı yerler olarak açıklamaktadır. Eyyûbîler Devleti'nin hemen akabinde kurulan ve onların halefi olan Memlûklerin, Fatimîler Devleti'nden etkilendiklerini açıklamakla birlikte devlet teşkilatı noktasında Selçuklular ile Eyyûbîlerin devlet teşkilatını esas aldıklarını ortaya koymaktadır. Köle asıllı olmaları münasebetiyle mensubu buldukları İslam âlemine ve komşu devletlere karşı meşruiyet arayışına giren Memlûk Devleti'nin Moğollara karşı kazandığı 1260 yılındaki Ayn Calut ve Moğolların 1258 yılında Bağdat'ta istila ederek yok ettikleri Abbasi Halifeliği'nin Mısır'da yeniden ihya ederek hamiliğini üstlenmeleri, istedikleri fırsatı sunmuştur. Bundan sonra Memlûk sultanları içerde hâkimiyet ve saltanat usullerini oluşturmaya gayret ettiğini belirten çalışmada Memlûklerde devlet ve saltanat anlayışının Ortaçağ İslam devletleriyle benzerlik göstermesinin yanı sıra bu devletlerden nispeten tören ve teşrifatlarda görkem ve şatafatın öne çıktığı anlaşılmaktadır. Yazarın eserinin ilgili bölümlerinde Memlûk Sultanlarının özellikleri ve görev alanlarına yönelik geniş tespitlere yer verilmiştir. Tarihteki bütün devletlerde sultan, hâkimiyet ve kudretini; sembolik bazı objeler, merasim ve saltanat alaylarıyla göstermiştir. Yazar, Teşrifat usullerine oldukça önem veren Memlûk Devleti'nin, bu sembol ve usullere şiar-ı saltanat terimiyle karşılık bulduğunu ifade eder. Ortaçağ Türk İslam Devletlerinde kullanılan hâkimiyet alametlerini Memlûk Devleti'nde geçerli olan hâkimiyet alametleriyle kıyaslayarak karşılaştırılmalı olarak vermiştir.

Sonuç olarak burada yazarın tanıtımına yer verilen üç eseri adı geçen coğrafyalara dönük ayrıntılı bilgiler vermekle birlikte konu, zaman ve mekân bütünlüğü bakımından tamamlayıcı bilgiler sunmaktadır. Eserler içerisinde konu edinilen olaylar, kişiler, mekânlar, zamanlar, toplumlar, devletler ve hükümdarlar, Ortaçağa damgasını vurmuştur. Bu itibarla araştırmacıların ve konuya ilgisi bulunanların, konuların çeşitliliği ve sunulan bilgilerin zenginliği, açısından ilgiyle okuyacakları ve ilmi çalışmalarında başvurabilecekleri eserlerdir.

• **Bu Sayının Hakemleri**
Referees

Doç. Dr. Alper MUMYAKMAZ
(Yozgat Bozok Üniversitesi)

Prof. Dr. Aydın USTA
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Burak Gani EROL
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Prof. Dr. Bülent GÜNDÜZ
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdal AKSOY
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Arş. Gör. Dr. Fikret YILMAZ
(Yozgat Bozok Üniversitesi)

Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mert KOZAN
(Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Muharrem ÇEKEN
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Recep Batu GÜNÖR
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Serdar SAĞLAM
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Zehra ODABAŞI
(Selçuk Üniversitesi)